

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Mesut KOVALAR

SİYASAL AHLÂK VE İDEOLOJİ: ALİ ŞERİATİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUŞ-2020

T.C.
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

Mesut KOVALAR

SİYASAL AHLÂK VE İDEOLOJİ: ALİ ŞERİATİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇİFCİ

MUŞ-2020

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Muş Alparslan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Siyasal Ahlâk ve İdeoloji: Ali Şeriatı Üzerine Bir İnceleme” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Muş Alparslan Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

08/06/2020

Mesut KOVALAR

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇİFCİ danışmanlığında, Mesut KOVALAR tarafından hazırlanan bu çalışma ./ ./ ... tarihinde sunumu başarıyla gerçekleştirmiş olup Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Hacı Mustafa AÇIKÖZ

İmza:

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Yusuf ÇINAR

İmza:

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇİFCİ

İmza:

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
KISALTMALAR	IV
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ: HAYATI VE GENEL FELSEFESİ

1.1. ALİ ŞERİATİ KİMDİR?	5
1.2. ŞERİATİ'NİN DÜŞÜNCE DÜNYASI	14
1.3. ŞERİATİ'NİN ESERLERİ.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERİATİ'DE İDEAL SİYASETİN TEMELLERİ

2.1. ŞERİATİ'DE İDEAL İNSAN: MÜSLÜMAN.....	31
2.2. ŞERİATİ'DE İDEAL TOPLUM: MEDİNE TOPLUMU (ÜMMET).....	45
2.3. ŞERİATİ'DE İDEAL DEVLET: İSLAM DEVLETİ.....	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞERİATİ'DE SİYASAL AHLÂK VE İDEOLOJİ ELEŞTİRİSİ

3.1. ŞERİATİ'YE GÖRE İDEOLOJİ	63
3.2. ŞERİATİ'YE GÖRE SİYASAL AHLÂK	69
3.3. ŞERİATİ'DE SİYASAL AHLÂK ELEŞTİRİSİ: EŞEKLEŞTİRME OLARAK İDEOLOJİ	75
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA.....	94
ÖZGEÇMİŞ.....	99

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SİYASAL AHLÂK VE İDEOLOJİ: ALİ ŞERİATİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mesut KOVALAR

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇİFCİ

2020, 104 sayfa

Siyaset, ahlâk ve ideoloji birbirinden ayrılmaz üç kavramdır. İlk insandan bugüne kadar, bu üç kavramın oluşturduğu üçgen sürekli tartışılmıştır. Özellikle modern dönemle birlikte Doğu toplumlarının Batı tipi ideolojileri alması, Doğu toplumları için bu üç kavramın iç açılarını değiştirmiştir. Bu bağlamda, ideoloji, siyasal ahlâkı belirleyici unsur haline gelmiştir. Kendisi de bir Doğu toplumunda yetişmiş olan Ali Şeriatî, bu durumu çok keskin bir dille eleştirmektedir. Şeriatî, ideolojiye dair yaptığı eleştirileri “Eşkleştirme” kavramına dayandırmaktadır. Bu açıdan Şeriatî, modern ideolojilerin Doğu toplumlarını özünden uzaklaştırdığını; diğer bir ifadeyle bilinçten uzaklaştırdığını dile getirmiştir. Siyaset, ahlâk ve ideoloji denkleminde karşı Şeriatî; siyaset, ahlâk ve tevhid denklemini önermektedir.

Buradan hareketle, çalışmanın birinci bölümünde; Şeriatî'nin hayatı, genel felsefesi ve eserleri incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, Şeriatî'nin siyasetin kurucu öğeleri olarak birey, toplum ve devlet görüşleri ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Şeriatî'nin ideolojiye karşı eleştirileri, eşkleştirme metaforu ekseninde mercek altına alınmıştır. Çalışmada, yorumcu bilgi kuramı merkezinde fenomenolojik çözümleme tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Ahlâk, İdeoloji, Eşkleştirme Kavramı, Ali Şeriatî.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

POLITICAL MORAL AND IDEOLOGY: A REVIEW ON ALI SHARIATI

Mesut KOVALAR

Advisor: Assistant Prof. Yusuf ÇİFCİ

2020, Page: 104

Politics, morality and ideology are three inseparable concepts. The triangle including these three concepts has been constantly discussed since the first man. Especially adaptation of Western-type ideologies by Eastern societies in the modern era changed the inner angles of these three concepts for Eastern societies. In this context, ideology has become the determining factor of political morality. Ali Shariati, who was also raised in an Eastern society, severely criticizes this situation. The criticism of Shariati on ideology is based on the concept of "donkey". In this respect, Shariati stated that modern ideologies keep Eastern societies away from their essence, in other words, they keep them away from consciousness. Shariati proposes the equation of politics, morality and unity, against politics, morality and ideology equation.

The life, general philosophy and studies of Shariati were examined in the first part of the study. The opinions of Shariati on individuals, society and the state as the founding elements of politics were discussed in the second part of the study. The criticisms of Shariati against ideology were scrutinized in the axis of "eşkleştirme" metaphor in the third and last part of the study. In the study, the phenomenological analysis technique was used in the center of interpretative information theory.

Key Words: Politics, Morality, Ideology, Donkey Concept, Ali Shariati.

KISALTMALAR

İLÖB : İslamî Liseli Öğrenciler Birliği

İHP : İnan Halk Partisi

MDH : Milli Direniş Hareketi

CNRS : Yüksek Çalışmalar Merkezi

SAVAK : Sazeman-e Ettelaat ve Amniyat-e Keshvar (Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü).

ÖNSÖZ

Bu çalışma boyunca şahsıma rehberlik eden ve yaşadığım her türlü zorlukta bilgi ve tecrübesiyle desteklerini esirgemeyen değerli hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇİFCİ'ye teşekkürü borç bilirim. Ayrıca lisansüstü eğitim sürecinde tanışmaktan büyük bir mutluluk duyduğum ve bu çalışmam sürecinde de varlığını eksik etmeyen değerli dostum Mehmet KUTLU'ya teşekkürlerimi sunarım. Bunun yanında bütün eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen değerli aileme de teşekkürlerimi sunarım.

Muş-2020

Mesut KOVALAR

GİRİŞ

İranlı düşünür, sosyolog ve ideolog olan Ali Şeriati (1933-1977), 20. asrın yetiştirdiği ender şahsiyetlerden biridir. Ali Şeriati'yi yaşadığı çağ ve coğrafyada yalnızca bir teorisyen olarak konumlandırmak doğru değildir; çünkü Şeriati, düşünce ve eylemi iç içe yaşayan ve kendi ülkesi olan İran'ın siyasi hayatında önemli rol oynamış bir aydındır. Nitekim, “Ali Şeriati'nin dinî, siyasî ve entelektüel yönelimlerinden hareket edildiğinde onun düşünce ve eylemliliğini idealize eden kuşatıcı kavramın ruşenfıkr” (Subaşı, 2012: 53) olduğu görülmektedir. Bu açıdan ruşenfıkr teriminin karşılığı olan aydın kavramının anlamına yönelik Şeriati (2017j: 29), “kendi konumunu hisseden yani kendisinin dünya, toplum ve tarihteki durumundan haberdar olan ve doğal olarak bu ilişkilerin her birindeki şahsî sorumluluğunu gören insandır” sözlerini kullanmaktadır. Bu minvalde Şeriati'yi gerek Şii dünyasında gerekse İslam havzasında önemli kılan etmen, içinde bulunduğu toplumsal ve tarihsel zaman diliminde kendi insanî konumunun bilinciyle sorumluluk yüklenmesidir. Şeriati, bu sorumluluğun yüklediği misyon ile düşünce ve eylemi bir arada yaşamıştır.

Ali Şeriati'nin düşünce dünyasının alt yapısını oluşturan ana etmenler, çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Şeriati'nin çalışma alanlarının genişliği sebebiyle, onun belli sınırlar içerisinde veya tek bir kategoride değerlendirilmesi bir hayli zorluklar içermektedir. Bu zorlukların başında yazarın, düşüncelerini akademik veya ilmi yöntemlerle temellendirme kaygısının olmaması ve eserlerindeki dilin coşkulu ve edebi bir yapıya sahip olması gelmektedir. Bu sebeple, Şeriati'nin düşünce dünyasının tek kalemde izah edilebilmesinin mümkün olmadığını söylemek gerekir. Şeriati'nin kullandığı yöntem, onun insana, tarihe, topluma ve doğaya ilişkin kavrayışını daha da derinleştirmiştir. Bu bağlamda insanı ilgilendiren çoğu konu üzerine fikir üretmesi, Şeriati'yi derinlemesine incelemeyi zorunlu kılmıştır. Şeriati'nin düşünce dünyasının şekillenmesinde Doğulu mütedeyyin şahsiyetlerin yanında Batılı düşünce insanlarının da etkisi çok olmuştur. Şeriati, doktora eğitimi için gittiği Fransa'da kaldığı süre zarfında Batılı düşünce insanlarını yakından tanıma fırsatını bulmuş ve düşünce dünyasını bu temelde dizayn etmiştir. Yaşadığı dönem aralığında Şeriati'nin bir entelektüel olarak siyasi ve kültürel gelenekler temelinde Doğu ve Batı'nın sentezi olduğunu belirten Rahnema (2005: 645), “Dış görünüş, eğitim ve metodoloji itibarıyla bir Batılı olan Şeriati, algılaması Batılı eğitimle renk kazanmış, kendi Doğulu Fars ve

Şii kültüründe sığınak arıyordu. Doğuya Batılı, Batıya da Doğulu gözlerle bakıyordu” ifadelerini kullanmaktadır. Şeriati’nin, Batı düşüncesi ve tarihi hakkında oldukça birikim sahibi olduğunu belirten Ertuğrul Cesur, onun bu yetkinlikle modern Batı düşüncesi karşısında kendine özgü bir anlayış geliştirdiğini ifade etmektedir (Cesur, 2017: 229). Bu açıdan denilebilir ki Şeriati, kendi özgün düşünce yapısı için gerek Doğulu gerekse Batılı fikir insanlarının düşüncelerini revize ederek araçsallaştırmıştır. Kendine özgü düşünce anlayışıyla birlikte dini kavramlara getirdiği yeni anlamlar, Şeriati’nin Şii olmasına rağmen Sunni ülkelerde de benimsenmesini sağlamıştır. Nitekim, Şeriati’nin İslam ve Şii dünyasındaki öneminin büyük olmasının en belirgin nedeni, bu anlayış temelinde oluşan düşünceleridir (Şeriati Rezavi, 2017: 364). Eyleme dönük bir düşünce adamı olan Şeriati’nin, hayatı hakkında araştırma yapan kişilerde 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi’nin ideolojik zeminini Şeriati’nin hazırladığına dair yaygın bir kanaat vardır. Bu bağlamda Şeriati’nin hayatı temelinde ortaya koyduğu düşüncelerine ve bu düşüncelerin etki alanlarına değinen İranlı yazar Mansur Hashemi (2016: 22), “O, devrimin ideologuydu. O, genç neslin şehit muallimiydi” sözlerini kullanmaktadır. Hashemi’nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere; Şeriati, gerek düşünce dünyasıyla gerekse eyleme dönük hayatı itibariyle toplumunda büyük bir etkiye sahip olmuştur. Nitekim, ölümünün akabinde İran’da yaşanan siyasi ve toplumsal olaylardaki etkisi, onun bir düşünür ve aktivist olarak önemini göstermektedir. Şeriati, çok yönlü bir düşünür olarak sosyolojiden felsefeye, siyasetten dine, tarihten kültüre ve sanattan edebiyata birçok alana dair düşünce ortaya koymuş bir fikir insanıdır. Gerek yaşadığı çağda gerekse kendinden sonraki nesillerde büyük bir etki bırakmıştır. Özellikle inanç temelinde Şiiliğin genel kaidelerini farklı bir metot ile ele alarak düşünce dünyasını dizayn etmiştir. Bu bağlamda diyalektik analiz çerçevesinde tarihin ilk evrelerinden günümüze değin yaşanan olayları karşılaştırmalı olarak konu edinmiş ve sosyal, siyasi, ekonomik ve de tarihi birçok alanda görüş bildirmiştir. Düşünce dünyasında konu ettiği bütün kavramları genelde İslam özelde ise Şii inanç temelinde ele alması, Şeriati’yi bir düşünür olarak hem İslam havzasında hem de Şii dünyasında önemli bir konuma yükseltmiştir.

Bu çalışmada, Şeriati’nin hayatı ve düşünsel dünyası ele alınarak, siyasi ahlak ve ideoloji tasavvurları temelinde ideal olana yönelik düşünceleri mercek altına alınmıştır. Günümüzde pek çok araştırmaya konu olan Ali Şeriati’yi, bu çalışma

açısından önemli kılan nokta; genelde İslam özelde ise Şii ekol temelinde modern ideolojilere eleştiri getirmesi ve bu bağlamda alternatif olarak tevhid anlayışını önermesidir. Şeriati, hayatı boyunca sürekli olarak tevhidi arayış içerisinde olmuştur. Tevhid kavramı, Şeriati'nin düşünce dünyasının merkezinde konumlanan ana etmen olarak bu çalışmanın en önemli noktalarından birini oluşturmaktadır. Şeriati, tevhidi, insanın bilinç yapısını şekillendiren, hayatı ve dünyayı anlamlandırmasında kilit rol oynayan, güncel problemlere ilişkin çözüm odaklı fikirler geliştirebilmesini sağlayan bir düşünüş tarzı olarak görmekte ve bu bilinçle tevhidi bir düşünce sistemi oluşturacak şekilde yeniden anlama ve anlamlandırma yoluna gitmektedir. Nitekim tevhidi, İslam'ın en temel ilkesi olarak gören Şeriati, bu kavramı yeniden yapılandırmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda dönemin geleneksel alimlerinin aksine Şeriati, tevhidin spesifik sosyal, ahlâkî, siyasi ve ekonomik özelliklere sahip bir öğreti olduğunu vurgulamaktadır (Rahnema, 2005: 509). Bu çerçevede Şeriati, tevhidin sadece kelimî ve felsefî bahisler biçiminde ele alınmasının hayattan kopuk ve halka yabancı bir zihniyeti ortaya çıkardığını ileri sürmektedir (Şeriati, 2019a: 15). Tevhidin sadece İslam dinine has bir ilke olmadığını belirten Şeriati, bütün peygamberlerin tevhid düşüncesini yayma hedefinde olduklarını ifade etmektedir (Şeriati, 2018j: 79). Bu açıdan siyasal ahlâk eleştirisi temelinde modern ideolojileri eşekleştirmenin faktörü olarak gören Şeriati, bilinç temelinde oluşturulacak olan tevhidi dünya görüşünün alternatif bir ekol haline getirilebileceğini vurgulamaktadır.

Şeriati, hayatı boyunca ideal olanı aramayı kendine şiar edinmiş bir düşünürdür. Siyasal ahlâk ve ideoloji eleştirisi temelinde ideal insan, ideal toplum ve ideal devlet tasavvurlarını ele alan Şeriati, ideal olanı genelde İslam inancı ve özelde ise Şii ekolü ışığında konumlandırmaktadır. Şeriati'ye göre ideal insan prototipine ulaşmanın tek ve yegane yolu, insanın dört büyük zindanı olan tarih, toplum, tabiat ve insanın kendi zindanından kurtulmasıdır. Tarih, toplum ve tabiat zindanından kurtuluşun, belirleyici etkenlerin bilim yoluyla tanınmasıyla mümkün olduğunu belirten Şeriati, insanın kendi zindanından kurtuluşa ermesinin ancak ve ancak isâr temelinde din ile mümkün olacağını vurgulamaktadır (Şeriati, 2017g: 176). Bu bağlamda ideal insan prototipleri hakkında örnekleme yapan Şeriati, genel anlamıyla İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) ve aile fertlerini bu anlayış çerçevesinde konumlandırmaktadır (Şeriati, 2017b: 199). İdeal topluma yönelik ifadelerinde Şeriati (2017d: 162), "İdeal toplum, bütün

bireylerin hiçbir bireysel imtiyaza sahip olmaksızın, gelişimsel insanî hareket temelinde tek bir liderlik ve ortak bir yön altında katıldığı eşit ve kardeş bir insan toplumundan ibarettir” sözlerini dile getirmektedir. Şeriati’ye göre tarih boyunca ideal toplum olarak konumlandırılacak olan tek toplum, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Mekke’den Medine’ye hicreti sonrasında oluşturduğu Medine Toplumu (Ümmet)’dur (Şeriati, 2018g: 44).

Şeriati’ye göre ideal devlet tasavvurunda var olan yönetimin, yönetilenlerin idaresini ve yönlendirmesini iyi bir şekilde yapması gerekmektedir (Şeriati, 2017h: 442). Bu açıdan Şeriati’ye göre ideal devlet olarak tasvir edilebilecek yönetim, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Medine’de kurduğu İslam Devleti’nin ilk 10 yılıdır (Şeriati, 2018f: 36). Bunun yanında Şeriati, özellikle dördüncü halife olarak İslam Devleti’nin başına geçen Hz. Ali yönetimindeki 5 yıllık dönemi de ideal devlet temelinde konumlandırmaktadır (Şeriati, 2017j: 321).

Bu çalışmada, yorumcu bilgi kuramı merkezinde fenomenolojik çözümleme metodu yöntem olarak kullanılmış ve literatür çalışması ile söylem analizi teknikleri araştırma tekniği olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, Ali Şeriati’nin siyasal ahlâk ve ideoloji tasavvurunu nasıl çözümlediğini incelemektir. Bu bağlamda bu çalışmada, üç bölüm olarak Ali Şeriati düşüncesinde siyaset, ahlâk ve ideoloji çerçevesinde bir inceleme yapılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümünde “Ali Şeriati kimdir ve düşünce dünyasındaki yeri ve önemi nedir?” sorusunun yanıtı aranmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise “Ali Şeriati düşüncesinde ideal birey-toplum-devlet oluşumunun diğer bir ifadeyle ideal insan ve siyasetin temeli nedir?” sorusunun yanıtları aranmıştır. Son olarak çalışmanın son bölümünde Ali Şeriati’nin siyaset ve ahlâka ve de ideolojiye getirmiş olduğu eleştiriler “Ali Şeriati düşüncesinde bir eşikleştirme biçimi olarak ideolojiye dair neler söylenebilir?” sorusunun yanıtları çerçevesinde mercek altına alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ: HAYATI VE GENEL FELSEFESİ

Çalışmanın bu bölümünde Şeriatî'nin kim olduğu, genel olarak düşünce dünyası ve eserleri üzerinde durulacaktır. Hiç şüphesiz ki bir düşünürün biyografisi, o düşünürün düşünce hayatına kattıklarını anlamak için bir hayli önem arz etmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın temel omurgası olan Şeriatî'nin siyaset, ideoloji ve ahlâk olgularına getirmiş olduğu eleştirilerin daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için Şeriatî'nin düşünce hayatındaki konumunun mercek altına alınması ve hayatı ile eserleri arasındaki bağlantı noktalarının görselleştirilmesi gerekmektedir.

1.1. ALİ ŞERİATİ KİMDİR?

İrânlı sosyolog, aktivist ve yazar Ali Şeriatî, 23 Kasım 1933'de İrân'ın Horasan Eyaleti'ne bağlı Sebzivar'da dünyaya gözlerini açmıştır (Şeriatî Rezavî, 2016: 31). Ali Şeriatî, alt-orta sınıf şehirli bir aile olan Muhemmed Takî ve Zehra çiftinin ilk ve tek erkek çocuğudur; Tâhire, Tayyibe ve Betul (Efsane) adında üç kız kardeşi vardır (Rahnema, 2005: 71). Doğduğu yer bakımından ihtilaflar mevcuttur; bir dizi kaynaklar Şeriatî'nin Sebzivar'ın Mezinan Köyü'nde dünyaya geldiği iddiasında bulunurken, bazı kaynaklar ise yine Sebzivar'a bağlı Kahak/Kahek Köyü'nde doğduğu yönünde görüş bildirmektedirler. Bu bağlamda Şeriatî'nin hayatı, eserleri ve dünya görüşü üzerine Türkiye'de çalışmalarına devam eden Fecr Yayınevi, Ali Şeriatî'nin eserlerinden derlediği külliyatında Şeriatî'nin Horasan Eyaleti'ne bağlı Sebzivar'ın Mezinan Köyü'nde dünyaya geldiğini aktarmaktadır. Bu bilgi gerek Şeriatî'nin eşi Puran Şeriatî Rezavî'nin "*Ali Şeriatî İle Birlikte*" adlı eserinde ve gerekse Ali Şeriatî üzerine çalışmalar yapıp biyografisini yayımlayan Ali Rahnema'nın "*Müslüman Ütopycı*" isimli eserinde olumsuzlanarak Şeriatî'nin anneannesin köyü olan Kahak/Kahek'te doğduğu bilgisi verilmektedir.

Ali Şeriatî'nin hayatını konu alarak iki ciltlik bir biyografi yayımlayan eşi Puran Şeriatî Rezavî'ye göre "Ali'nin doğduğu yer Kahek, yetiştiği ve kendini her bakımdan bağlı hissettiği yer Mezinan'dır" (Şeriatî Rezavî, 2016: 31). Şeriatî Rezavî, biyografide konuya açıklık getirmek maksadıyla Şeriatî'nin doğduğu yer ve ortaya çıkan ihtilaflar üzerinde durarak, Mezinan ve Kahek sakinlerinin konu itibariyle karşılıklı iddialarının olduğunu ve bu iddiaları doğrulayacak kanıtlar sunmaya çalıştıklarını belirtmektedir.

Kahekliler, Ali Şeriatî'nin Kahek'te doğduğu yönündeki iddialarını, doğruluğuna güvendikleri pek çok şahsın O'nun Kahek'te doğduğunu ve çocukluğunun belirli bir dönemini burada geçirdiğine şahitlik etmesine dayandırmaktadırlar. Kaheklilerin bu iddiasını Ali Şeriatî'nin babası Muhammed Taki Şeriatî de teyit etmektedir. Mezinanlılar ise Şeriatî'nin kendisini sosyal hayatın her alanında Mezinanlı olarak tanıttığını dile getirmektedirler. Her iki köy sakinlerinin konuya karşılıklı iddialarla yaklaşımı, ihtilafları beraberinde getirmiştir. Var olan bu ihtilaf her iki köyün gençleri tarafından çözüme kavuşturulmuş ve Şeriatî'nin Kahekli-Mezinanlı olduğu sonucuna varılmıştır (Şeriatî Rezavi, 2016: 31). Şeriatî ile ilgili biyografi çalışmasını yapan Ali Rahnama, “Müslüman Ütopycı” adlı eserinde Şeriatî'nin Kahak/Kahek'te doğduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Mohammed Takî ve Zehra çiftinin ilk çocuğu olan Ali Şeriatî 24 Kasım 1933'de Sebzivar'a 70 kilometre kadar uzaklıktaki küçük Kahak köyünde doğdu. Zehra'nın ailesi Kahak'ta yaşıyordu ve Ali, anneannesinin evinde dünyaya geldi. O, ailesinin ilk ve tek erkek çocuğuydu” (Rahnama, 2005: 71).

Rahnama'nın bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Şeriatî'nin gerek doğduğu yer ve gerekse doğduğu gün hakkında yeterli bilgi olmadığından dolayı ihtilafların sürdüğü görülmektedir. Ancak yakınlık ilişkisi bakımından Şeriatî'nin babası Muhammed Taki Şeriatî ve eşi Puran Şeriatî Rezavi'nin görüşleri sahil kaynak niteliğinde olduğu göz önünde bulundurulacak olursa, Şeriatî'nin 23 Kasım 1933'de İran'ın Horasan Eyaleti'ne bağlı Sebzivar kentinin Kahak/Kahek köyünde dünyaya geldiği söylenebilir. Bu bağlamda Şeriatî'nin doğduğu yer ve zamanın hayatına önemli derecede etki ettiği görülebilir.

Ali Şeriatî, yedi yaşına kadar olan ilk eğitim evresini babası, annesi, anneanesi ve anneannesinin dostlarından olan Kur'an Kursu Hocası Zehra Hanım'ın yanında tamamlamıştır. Bu eğitimin ardından resmi olarak 1941 yılında Meşhed'te bulunan İbn-i Yemin ilkokuluna başlamıştır. Ali Şeriatî, kısa bir süre sonra müttefik kuvvetlerin ülkede kontrolü ele alması ve Rızaşah'ı uzaklaştırmasıyla birlikte başlayan buhran nedeniyle babası Muhammed Taki Şeriatî tarafından ailesiyle birlikte köye gönderilmiştir. Bu süre zarfında köyde bulunan ve Şeyh Abdullah Şeriatî'nin hocalığını yaptığı mektep eğitimini devam ettirmiştir. Ülke genelinde ve özellikle Meşhed'te sükunet hasıl olunca, Şeriatî ve ailesi tekrar Meşhed'e dönmüş ve Ali Şeriatî İbn-i

Yemin İlkokulu'nda eğitimine devam etmiştir (Şeriatî Rezavî, 2016: 45-49). İbn-i Yemin İlkokulu'nda eğitim hayatına devam eden Şeriatî'nin derslere ve sosyal yaşantıya yönelik ilgisizliğine dair Ali Rahnema, Şeriatî'nin dönem arkadaşlarıyla yaptığı mülakatı şu sözlerle aktarmaktadır:

“Ali, ilkokulda çok sosyal biri değildi. Sessiz ve çekingen bir tabiattaydı. Kendi kendine dayatmış olduğu marjinalleşmenin, onu tüm akranlarından ayırdığı yalnız biriydi. Sınıf arkadaşlarından birine göre, diğer çocukların arasına pek karışmaz, onun yaşındaki çocukların grubun mutad sporu olarak futbol oynamazdı” (Rahnema, 2005: 74).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi Şeriatî içine kapanık bir ilkokul hayatı geçirmiştir. İlkokul eğitiminin ardından 1947 yılında Meşhed Firdevsi Lisesi'nde eğitim hayatına devam eden Şeriatî, özellikle bu zaman diliminde felsefe ve irfana yönelmiştir. Şeriatî, felsefe ve irfan dünyasıyla tanışmasını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Lise yıllarında felsefe ve irfana dalmıştım. Hâlâ hatırladığım için çok memnunum. Felsefî kitaplardan birinde okuduğum ve başıma bir balyoz gibi inen cümleler, beni uzun uzun düşünmeye sevk etmişti. Öğle vaktiydi, sofraya henüz toplanmamıştı. Babam, yemek yerken bir yandan da kitap okurdu. Etrafında bir açık kitap olurdu. Bir keresinde, Maeterlinck'in, Zebihullah Mansurî tarafından tercüme edilen 'Büyük Beynin Düşünceleri' adlı bir kitabı vardı masasında. Kitabın ilk cümlesi şöyleydi: 'Mumu söndürdüğümüzde ışığı nereye gider?' (Şimdi bu cümle benim için başka birçok mana daha ifade etmektedir.) Bu cümleyle zihnim açıldı. O zamandan itibaren beynim çalışmaya başladı. (Ancak bazı hallerde felç olur, bir süre sonra tekrar çalışmaya başlar.) Bu benim için yeni bir dönüm noktası oldu” (Şeriatî, 2018m: 15).

Lise yıllarında felsefe ile tanışan Şeriatî'nin Firdevsi Lisesi'ne girmesinin asıl nedeni olarak babası Muhammed Taki'nin orada Arapça ve edebiyat öğretmeni olarak çalışmasını gösteren Rahnema, Şeriatî'nin Fransızcaya olan aşinalığının da Firdevsi Lisesi'nde Fransızca eğitimini seçmesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Bu doğrultuda Rahnema, Şeriatî'nin Firdevsi Lisesi'nde dokuzuncu sınıfa kadar okuyup babası Muhammed Taki'nin önerisiyle 1950 yılında Öğretmen Yetiştirme Koleji'nin giriş sınavlarına girdiğini ve akabinde nakli gerçekleştirilerek eğitim hayatına burada devam ettiğini belirtmiştir (Rahnema, 2005: 77-79).

Hayatının büyük bir çoğunluğunu çağın gereksinimlerine vakfederek, düşünce dünyasını bu yönde meşgul eden her düşünür gibi Ali Şeriatî de bu dönemden başlayarak yaptığı okumaları tarihsel diyalektik bağlamında ele almış ve tarihin belirli konularını yaşadığı günün koşullarıyla değerlendirip sosyolojik çıkarımlar elde etmiştir. Bu tarihten başlayarak öğrenim amaçlı yurt dışına çıktığı tarihe kadar Şeriatî'nin okumalarını dört döneme ayıran Ali Rahnama “*Müslüman Ütopyası*” adlı eserinde şunları ifade etmektedir:

“Ortaokula girdiği 1947 ile Paris’e gittiği 1959 yılları arasında Ali’nin okuduğu kitaplar dört büyük kategoride toplanıyordu. Bunların ilki felsefi çalışmalar olarak düşündüğü kitaplardı. İkincisi kendi anlatımına göre felsefi türdeki okumalarının bir sonucu olarak bir depresyon dönemini izleyen, sufiliğe dair kitaplardı. Üçüncüsü temelde petrolün millileştirilmesi hareketiyle, 1950 civarında başlayan siyasi okumalardı. Dördüncüsü ise gerçek tutkusunu teşkil eden ve belki de vaktinin en büyük kısmını ayırmış olduğu edebiyat, özellikle de şiir idi. Belli dönemlerde bu okuma tipinin birbiri üzerine oturmasına karşılık, Ali’nin 1950’lerde siyasete olan ilgisi, temelde felsefi ve tasavvufî literatüre yönelik şevkini gölgeledi. Bununla birlikte onun şiire susamışlığı ve aşkı bu dönemde dokundu” (Rahnema, 2005: 88-89).

Rahnema’nın yukarıdaki önermelerinden de anlaşılacağı gibi Şeriatî’nin pek çok alandan beslendiği söylenebilir. Ali Şeriatî, aktif siyasi hayatına resmi olarak 1950 yılında girmiştir. Öğretmen Yetiştirme Koleji’ne devam ettiği süre zarfında Şeriatî’nin bir siyasi partiye üyeliğini söylediğini söyleyen Rahnama, aslında onun sosyal-siyasi bilinçliliğinin zemininin İslâmî Hakikatleri Yayma Merkezi’ne dayandığını belirtmektedir. Bu bağlamda Merkez, faaliyete başladığında Ali’nin on bir yaşında olduğunu ve on beş yaşına gelinceye kadar Merkez’in İran’da önemli bir modernist dini kuruluş haline geldiğini ifade etmektedir. 1952 yılında Ali’nin, kendilerini Merkez’in modeli üzerine oturarak 1951 senesinde Meşhed’de kurulan İLÖB’a katıldığını aktaran Rahnama, İLÖB’un (teorik olarak Tudeh Partisi’nin genç sempatanları ve üyeleriyle mücadele etmek için) Ali’den felsefe ve hitabet sanatı konusunda kendisini yetiştirmesini istediğini belirtmektedir (Rahnema, 2005: 97-98). Öğretmen Yetiştirme Koleji’ni 1952 yılında tamamlayarak mezun olan Şeriatî, öğretmenlik sertifikasını alarak aynı yıl içerisinde Eğitim Bakanlığı bünyesinde çalışmaya başlamış ve Kitabpûr İlkokulu’na gönderilmiştir. Kitabpûr İlkokulu’nda ders okutmaya başlayan Şeriatî, lise

diplomasını da bu dönemde girdiği sınavların sonucunda başarılı olarak 1954 yılında almıştır (Rahnema, 2005: 83).

Şeriati bu dönemde, toplumsal olayların ışığında cereyan eden düşünce dünyasının yansımalarını makale olarak günlük yayınlanan “Horasan Gazetesi”nde yayımlamıştır (Rahnema, 2005: 89). İran’da yaşanan siyasi krizlerin had safhada olduğu böyle bir dönemde toplumsal sorumluluk üstlenen Şeriati, kurulan MDH’de aktif rol almış ve daha sonra oluşturulacak olan İHP’yi, MDH’nin Meşhed şubesi olarak temsil etmiştir (Rahnema, 2005:105).

Şeriati’nin ilk tutuklanma sürecinin 1952 yılında gerçekleştiğini belirten eşi Şeriati Rezavi, bu dönemde hükümet ile doğrudan karşı karşıya gelen Şeriati’nin dervişlik yalnızlığından vazgeçerek siyaset dünyasına giriş yaptığını belirtmektedir. Bu tutukluluk sürecinin akabinde toplumsal konulara bakış açısını değiştiren Şeriati, sosyal alanda halkının geleceğine yönelik aydınca bir sorumluluk yüklenmiştir. Yine aynı dönem içerisinde babası Muhammed Taki’nin önerisiyle Cevdet es-Sahhar’ın “*Ebu Zer-i Gıfari*” isimli eserini Farsçaya tercüme etmeye başlayarak, “*Mektep-i Vasıta*” adlı kitabını da bu evrede yazmıştır (Şeriati Rezavi, 2016: 58-60).

Şeriati, öğretmenlik yaptığı ilk dönemlerde Tahran Üniversitesi Felsefe Bölümü’ne devam etmiştir; fakat 1955 tarihinde Meşhed’te İnsani İlimler ve Edebiyat Fakültesi kurulmasının akabinde Edebiyat Fakültesi’ne öğrenci olarak girmiştir. Başarılı bir eğitim sürecinin ardından 1958 senesinde Edebiyat Fakültesi’ni birincilikle bitirip mezun olan Şeriati, aynı yıl içerisinde sınıf arkadaşı olan Puran Rezavi’yle evlenmiştir. Puran Razavi’yle olan evliliklerinden Sara, Susan, Muna ve İhsan olmak üzere üç kız ve bir erkek çocuğu dünyaya gelmiştir (Işık, 2008: 10). Şeriati’nin bu dönemiyle ilgili Rahnema “*Müslüman Ütopyacı*” adlı eserinde şunları aktarmaktadır:

“Şimdi yaşadığımız o günlerden daha az olay dolu o günlerde bir Meşhedlinin tekdüze hayatı, kısa sözcükler kullanılacak olursa bir doğum, bir evlilik, bir tutuklanma ya da ölümle ancak kesintiye uğruyor ve göze çarpar hale geliyordu. 1957 ile 1959 arasındaki üç gelişme, Şeriati’nin hayatını normal yörüngesinden çıkardı. Sırasıyla, 16 Eylül 1957’de tutuklanıp hapse kondu, 15 Temmuz 1958’de Puran Şeriat Razavî ile evlendi ve Aralık 1958’de Edebiyat Fakültesi’nden mezun oldu ve Fransa için burs hakkı kazandı” (Rahnema, 2005: 149).

Rahnema'nın yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Şeriati'nin hayatı çalkantılı dönemlerle doludur. Nitekim tutuklanması da bu durumu doğrulamaktadır. 3 Temmuz 1957 yılında İran Meclisi'nin İtalyan petrol şirketi olan AGİP (Azienda Generale Italiana Petroli) ile Milli İran Petrol Şirketi arasındaki anlaşmayı onaylaması üzerine MDH, "Petrol" isimli 24 sayfalık bir broşürü basıp gizlice dağıtmıştır. Mevcut broşürün dağıtılması üzerine hükümet ve güvenlik güçleri, MDH üyelerine yönelik temizlik operasyonu gerçekleştirerek Ali Şeriati'nin de içerisinde olduğu on yedi kişiyi Meşhed'te tutuklanmıştır. Akabinde naklolunacakları Kızılale Hapishanesi için Tahran'a gönderilmişlerdir (Rahnema, 2005: 150). Ali Şeriati'nin kişiliği ve o döneme değin art arda gelen iki zindan macerasından kurtuluşunu ifade eden eşi Şeriati Rezavi bu konuda şunları belirtmektedir:

"Ali, romantik, araştırmacı, duygusal ve yaşantısına dikkat etmeyen bir kişilikti. Gerçi O, bu zamana kadar fikri derin bir buhrandan Mevlana'nın mededi sayesinde ve erken gelen iki zindandan kurtulmuştu. Ama kendisi için, bu hapisler ve buhranlardan başka bir gelecek düşünemiyordu" (Şeriati Rezavi, 2016: 76).

Ali Şeriati'nin eşinin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Şeriati'nin hayatı farklı ve değişik mekânlarda geçmiştir. Nitekim cezaevi deneyimi ile beraber Şeriati'nin yurt dışı deneyimi de olmuştur.

Şeriati, Meşhed Edebiyat Fakültesi'ni birincilikle bitirdiğinden dolayı dönemin İran Yönetimi tarafından öğrencilerin denizaşırı ülkelerde eğitim hayatına devam edebilmeleri için verilen bursu hak etmiş ve akabinde 1959 yılının Mayıs ayında eğitim hayatına devam etmek için Fransa'ya gitmiştir (Rahnema, 2005: 159). Şeriati, Fransa'nın Paris kentinde bulunan Sorbonne Üniversitesi'nin Edebiyat ve Sosyal Bilimler bölümüne kayıt yaptırmıştır. Bu süre zarfında Doğubilim, Fars Dili ve Edebiyat Profesörü Gilbert Lazard'ın rehberliğinde Safiyuddin tarafından yazılmış olan "Belh Şehrinin Fazilet Tarihi" adlı eserini doktora tezi olarak tamamlamıştır. Bu dönemde tez çalışmalarıyla sınırlı kalmayan Şeriati, "Collège De France" araştırma merkezinde Georges Gurvitch ile toplum bilimi, "CNRS" isimli araştırma merkezinde ise Jacque Berque ile dini toplum bilimi alanında çalışmalar yürütmüştür. Akademik çalışmalarının yanında Avrupa'da faaliyet yürüten Asya ve Afrika milli hareketleriyle tanışan Şeriati, özellikle Cezayir Kurtuluş Hareketi'yle yakından ilgilenerek

destekleyici faaliyetler içerisine girmiştir. Bu doğrultuda 1961 yılında Belçika Paris Büyükelçiliği'nin önünde gerçekleşen gösterilerde gözaltına alınmıştır (Şeriatî Rezavî, 2016: 99-103). Şeriatî, Fransa'daki eğitim hayatı boyunca dinler tarihi ve sosyoloji üzerine aldığı dersler vesilesiyle Albert Camus, Frantz Fanon ve Louis Massignon ile yakın bir ilişki kurmuştur. Sömürü altında bulunan Asya ve Afrika ülkelerinin kurtuluş mücadelesi için Fransa'da faaliyet yürüten hareketlere verdiği desteklerden dolayı saldırıya uğramış ve üç ay gibi bir süre hastanede tedavi görmüştür (Şeriatî, 1998: 7).

Şeriatî, Fransa'daki eğitim hayatını tamamladıktan sonra ülkesine geri dönmek üzere yola çıkmıştır. 2 Haziran 1964 yılında Türkiye-İran sınırında bulunan Bazargan Sınır Karakolu'nda tutuklanarak Kızılale Hapishanesi'ne naklolunmuştur. Altı hafta tutuklu kalmasının akabinde 18 Temmuz 1964 yılında serbest kalarak Meşhed'e gitmiştir (Rahnema, 2005: 233-235). İran'daki kısa süreli tutukluluğunun ardından iş aramaya koyulan Şeriatî, aynı yıl içerisinde Tahran Üniversitesi'ne başvurmuştur. Bu süre içerisinde Eğitim Bakanlığı bünyesinde Meşhed'te lise derslerine girmeye başlamıştır. Kısa bir süre sonra Tahran Üniversitesi'nden başvurusuna dair olumsuz yanıt almıştır. Bu dönemde İdare Yüksek Şura'sının sınavlarında başarılı olarak Kültür İdaresi'nde çalıştırılmak üzere Tahran'a gönderilmiştir. Tahran'da çalıştığı süre zarfında Horasan hakkında kültürel ve tarihsel "Horasan Rehberi" eserini kaleme almıştır. Yine aynı dönem içerisinde Louis Massignon'un "*Selman-ı Pak*" adlı kitabını tercüme etmiştir (Şeriatî Rezavî, 2016: 125-127). Ali Şeriatî'nin Fransa'dan İran'a döndükten sonraki ilk yılı ve akabinde zorlu bir süreçten sonra başlayacak olan iş hayatına dair eşi Puran Şeriatî Rezavî şu sözleri ifade etmektedir:

"İran'a dönüşümüzün ilk senesi Ali'ye çok çetin geçti. Avrupa'nın özgür kültürel ve siyasi sahasından İran toplumunun kapalı ve donuk sahasına aynı zamanda lise öğretmenliğine dönmek çok incitici olmuştu. Sonraki yıl Ali, Kültür İdaresi'ndeki iş arkadaşlarından Tahran Eğitim Öğretim İdare Şurası'nın imtihan yolu ile şartlarına sahip kişilerin işe alınacağını, eğitim öğretim memurlarının öncelik sahibi olacağını ilam ettiğini öğrendi. Ancak bu imtihana katılabilmesi için ilgili müdürlükte çalıştığını onaylatması gerekiyordu. Yetkililerden 08.03.44 (İran takvimine göre) tarihinde bir mektup yolu ile bakanlıkta çalıştığının doğrulanmasını ister. Nihayet 17975 / 10.03.44 (İran takvimine göre) numaralı bir mektupla O'nun dilekçesine olumlu cevap verilmiştir" (Şeriatî Rezavî, 2016: 126-127).

Şeriati'nin eşinin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Şeriati, Fransa'dan İran'a döndüğünde iş hayatıyla ilgili büyük sıkıntılar yaşamıştır. Nitekim Şeriati, 1966 yılında Meşhed Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'nde asistan olarak çalışmaya başlamıştır. Bu dönemde kendine has öğretim taktikleri, öğrencileriyle olan sıkı ilişkileri ve fakültenin kurallarına yönelik tutumu, O'nu diğer hocalardan farklı kılmıştır (Şeriati Rezavi, 2016: 143). Meşhed Üniversitesi'nde öğretim hayatına devam eden Şeriati, 1967 yılında Tahran Üniversitesi de dahil olmak üzere ülkenin farklı üniversitelerinden ders verme teklifleri almıştır. Kısa bir süre içerisinde ülke çapında İslamî modernist olarak ün kazanmıştır. 1968 yılında “*Yeni Müslüman Kuşak*” başlığı altında verdiği konferans ile birlikte “Hüseyniye-i İrşad”¹ dönemi başlamıştır (Rahnema, 2005: 410). Şeriati, bu dönemde verdiği konferanslar temelinde hayata geçirdiği söylemler ile özellikle İran gençliği ve aydın kesim üzerinde büyük yankılar uyandırmıştır. Şeriati'nin Hüseyniye-i İrşad'da verdiği dersler, İran'daki okuryazar ve özellikle genç üniversiteliler arasında tanınmasına neden olmuştur (Onat, 1989: 130). Bu dönemden 1973 yılına değin geçen süre zarfı Şeriati'nin en verimli yılları olmuştur (Işık, 2008: 6-7). Şeriati'nin bu yıllarına ilişkin eşi Puran Şeriati Rezavi (2016: 179), “Ali'nin hayatının bu devresi, hiç tartışmasız en verimli, aynı zamanda en sıkıntılı dönemidir” ifadelerini kullanmaktadır.

Ali Şeriati, Meşhed Üniversitesi'nde öğretim hayatına devam ederken, verdiği konferansların iptal edilmesi için dönemin gizli polis teşkilatı Savak tarafından üniversite yönetimine yazılı bir talimat gönderilmiştir. Şeriati'nin gerek üniversitede gerekse İrşad'da verdiği konferansların yoğun kitlelerde karşılık bulması, Savak'ı harekete geçirmiştir. Bu doğrultuda 1973 yılında Hüseyniye-i İrşad kapatılarak, Şeriati'nin yakalanma emri çıkarılmıştır. Şeriati'yi bulamayan Savak, babası Muhammed Taki Şeriati'yi tutuklamıştır. Teslim olmak yerine haftalarca gizlenmeyi tercih eden Şeriati, babasının yakalanıp hapse atılmasından bir ay sonra kendi rızasıyla Savak merkezine giderek teslim olmuştur. Böylelikle zindan hayatı başlayan Şeriati, Komite Hapishanesi'nde yaklaşık olarak on sekiz ay boyunca küçük bir hücre odasında hapsedilmiştir (Yılmaz, 2007: 58-72).

---

¹ İslami düşünceleri yaymak adına dini ve ilmi araştırmalar yapan Hüseyniye-i İrşad, 1967 yılında Muhammet Hümayun, Dr. Nasır Minaçi ve Abdülhüseyin Ali Abadi tarafından kurulmuştur (Şeriati Rezavi, 2016: 179).

Yurtdışı eğitimini sürdürdüğü Fransa yıllarında Cezayir'in kurtuluş mücadelesine verdiği desteklerden ötürü Şeriatî, on sekiz ay hapis cezasının akabinde yazmamak ve konuşmamak kaydıyla dönemin Cezayir Dışişleri Bakanı Abdulaziz Buteflika'nın İran yönetimine ricada bulunması sonucu serbest bırakılmıştır. Bu dönemden sonra polis teşkilatı Savak'ın gerek Şeriatî'yi ve gerekse de Şeriatî'nin Ailesi'ni gözetim altında tutması, yaşam koşullarındaki kısıtlılığa neden olmuş ve bu durum Şeriatî'yi İran'dan çıkmaya zorlamıştır (Cesur, 2012: 153-154). Şeriatî Ailesi'ne yönelik bu gözetim ritüelleri, sıkıntı ve zorlukları beraberinde getirmiş ve hayatlarını katlanılmaz bir hale sokmuştur. Böylelikle tek çarenin yurtdışına çıkmak olduğunu düşünen Şeriatî, Ali Mezinani ismine düzenlenen bir pasaport ile 1977 yılında gizlice İran'ı terk ederek öncelikle Belçika'ya ve oradan da İngiltere'ye gitmiştir (Çetinkaya, 2015: 264). Şeriatî, Avrupa'ya gittikten sonra İran'ın gizli polis teşkilatı Savak tarafından takip edilmiş ve Savak, İngiliz gizli servisiyle yaptığı işbirliğiyle O'nu İngiltere'de de rahat bırakmamıştır. Şeriatî, Avrupa'da ikamet etmeye başladığı tarihten kısa bir süre sonra 21 Haziran 1977 yılında kaldığı otel odasında ölü olarak bulunmuştur. Şeriatî'ye sempati duyan kitleler, O'nun İngiliz gizli servisinin yardımıyla Savak tarafından öldürüldüğünü iddia etmektedirler (Subaşı, 2010: 578). Şeriatî'nin naaşı 26 Haziran 1977 tarihinde uçak ile Şam'a götürülerek, kendisine çokça yakınlık hissi duyduğu İmam Hüseyin'in kız kardeşi olan Hz. Zeyneb'in türbesinin yakınına defnedilmiştir (Rahnema, 2016: 528). Ölmeden önce 25 Kasım 1971 yılında yazdığı bir mektupta Şeriatî, kendisinin Tahran'da bulunan Hüseyiniye-i İrşad Salonu'nun arkasına gömülmesini vasiyet etmiştir (Şeriatî, 2014: 146). Ancak bu isteği Savak nedeniyle yerine getirilememiştir.

Şeriatî'nin ölümünün akabinde yaşanan bir dizi toplumsal olay, adeta İran Devrimi'nin habercisi niteliğini taşımaktadır. Ölümünden yaklaşık olarak dört ay sonra başlayan gösteriler, kırkıncı yas günleri, cuma ve sabah namazlarıyla on altı ay boyunca süren gösterişli halk ayaklanmaları sonucu Şah, İran'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Şah'ın İran'ı terk etmesiyle birlikte sürgünde bulunan Humeyni İran'a dönmüş ve rejim değişikliği sonucu İslam Devleti adı altında yepyeni bir dönem başlamıştır (Eliaçık, 2018: 11).

Bu başlık altında incelendiği gibi Şeriatî'nin hem entelektüel hem de sosyal hayatı bir hayli sıkıntılı geçmiştir. Ancak bu sıkıntılı dönemlerde bile entelektüel

faaliyetlerine devam eden Şeriatî'nin İran toplumuna ve düşünce dünyasına önemli katkıları olmuştur. Bu açıdan Şeriatî'de siyaset, ideoloji ve ahlak üçgeninin ve dolayısıyla da bu çalışmanın ana mantalitesinin anlaşılabilmesi için Şeriatî'nin düşünce dünyasının incelenmesi zaruri gibi görünmektedir.

1.2. ŞERİATİ'NİN DÜŞÜNCE DÜNYASI

Toplumun genel konuları itibariyle sorumluluk hissiyatı duyan düşünürlerin hayatlarını idame ederken yaşadıkları acı ve çileler tarih nezdinde aşikârdır. Bu bağlamda Ali Şeriatî de yaşadığı coğrafyanın, tarihi evrenin ve sosyolojik olayların etkisinde düşünce yapısını olgunlaştırmış ve dünya görüşünü de bu etmenler temelinde belirlemiştir. Şeriatî'nin inanç ve düşünsel yapısının oluştuğu çocukluk ve gençlik yıllarından, hapis ve Avrupa'ya göç ile ölümüne giden son yıllarına objektif bir şekilde bakıldığında, onun, toplumunun sorunlarını içselleştirip ve bu doğrultuda hareket ettiği gözlemlenmektedir. Şeriatî'nin düşünce dünyası incelendiğinde öncelikli olarak doğup büyüdüğü coğrafyanın ve ailesinin şahsına kattığı değerleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu değerlerin ışığında düşünce dünyasını olgunlaştırıp zamanla etkilendiği filozofların düşünce yapılarıyla kendine has bir edebi üslup ve dil sergileyen Şeriatî'nin, bu doğrultuda toplumunun karşısına çıktığı söylenebilir.

Ali Şeriatî'nin düşünce hayatına bakıldığında yetiştiği ortamın kişiliği üzerindeki etkileri açık bir şekilde görülmektedir. Özellikle doğup büyüdüğü Horasan'ın dini ve siyasi bakımdan önemli bir konuma sahip olmasının, ailesinin bölgedeki seçkinliğinin ve yaşadığı toplumun sosyolojik yapısının Şeriatî'nin kişiliği üzerinde önemli izler bıraktığı ifade edilebilir. Şeriatî'nin doğup büyüdüğü Horasan, doğu kültürünün merkezi konumunda yer alan bir eyalettir. Bu eyalete bağlı Meşhed ise mevcut iddialara göre, zehirlenerek öldürülen Şii imam olan İmam Rıza'nın türbesinin olduğu kutsal bir şehir olarak kabul edilmektedir (Öz, 2004: 363). İran'ın dini düşüncesinin merkezinde bulunan Meşhed, mevcut rejimin ideolojisinin temellerinin atıldığı yer olarak bilinmektedir. Bu bağlamda Şia dünyasının fikri düşüncesinde ayrı bir yeri ve önemi olan Meşhed, kendine has yapısıyla bir ekol teşkil etmektedir. Okul temelinde Meşhed Ekolü veya Meşhed Mektebi adı verilen bu yapı, Şeriatî'nin babası Muhammed Taki Şeriatî tarafından kurulmuştur. Muhammed Taki Şeriatî tarafından şekillendirilen Meşhed Mektebi, İran'daki mevcut Pehlevi Yönetimi döneminde dini

düşüncenin Marksizm'e karşı ortaya koyduğu akımın kalesi konumunda olmuştur (Cesur, 2007: 16-20).

Genel hatlarıyla Ali Şeriatî'nin düşünce dünyasının üç önemli odaktan beslendiği görülmektedir. Şeriatî'nin beslendiği bu kaynaklar; başta İslam olmak üzere Batı ve Doğu coğrafyasında tanınan filozof ve düşünce adamlarıdır. Kur'an-ı Kerim'i bilen ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'e derin bir hayranlık ile bağlılık duyan Şeriatî'nin asıl ve en önemli beslenme kaynağı İslam'dır. O'nun için Hz. Ali bir idoldür. İkinci bir beslenme kaynağı olan Batı'da ise Frantz Fanon, Sigmund Freud, Friedrich Nietzsche, Jean-Paul Sartre, Vladimir Lenin, Maurice Maeterlinck, Karl Marx, Albert Camus, Raymond Aron, Louis Massignon, Simon de Breauvoir, Blaise Pascal ve Alexis Carrel'den etkilenmiştir. Şeriatî'nin Sartre'la tanışıklığı vardır ve O, Martinikli Frantz Fanon'un yakın dostudur. Şeriatî üçüncü bir beslenme kaynağı olan Doğu coğrafyasında Konfüçyüs, Mazdek, Buda ve Gandi'den etkilenmiştir. Bunların yanında Mevlana Celaleddin Rumî'yi ana dili Farsçadan okuyarak ezbere bilen Şeriatî, konuşmalarında sık sık Muhammed İktbal'e göndermeler yapmaktadır. Ayrıca Şeriatî, Gazali'yi, Molla Sadra'yı, İbn Arabî'yi, Cemaleddin Afganî'yi, Suhreverdi Maktul ve İbn Sina'yı babası Muhammed Taki Şeriatî'den öğrenerek özümsemiştir (Bulaç, 2012: 26-27).

Şeriatî, Batının korkunç gurbetinden kaçan ve toplumunu öze dönüşe davet eden bir düşünürdür. Şeriatî, kendisinin dünyaya yabancı olmadığını ifade ederek, medeniyeti, Batıyı ve çağının insanların dillerini, kültürlerini ve zamanını bilmeyen ve kendi köhne, donuk ve hakir dünyalarına alışıp yeni dünyanın süratinden, azametinden, yeniliğinden, karmaşasından ve yabancılığından korkan gerici ve dar görüşlü gelenekçilerinden de olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca Batı medeniyetinin, modernizminin ve kültürünün bağrında yaşayıp tahsil yaptığını belirten Şeriatî, Batı sosyolojisi ve Eski Yunan'dan yeni Avrupa'ya uzanan Batı toplumunu, tarihini, düşüncesini, medeniyetini, dinini, kültürünü, hareketlerini, felsefelerini ve ideolojilerini bilimsel anlamda iyi tanıdığını dile getirmektedir. Şeriatî, Doğu ve Batı medeniyetlerini mukayese ederken, Batıyı daha iyi tanıdığını söylemektedir. Bu bağlamda René Descartes, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Francis Bacon, Immanuel Kant, Oswald Spengler, Friedrich Nietzsche, Jean-Paul Sartre, Martin Heidegger, Henri Bergson, Jean Calvin ve Martin Luther'i, Egzistansizyalizm, Marksizm, İngiliz Sanayi Devrimi, Büyük Fransız Devrimi, Rus Ekim Devrimi, Alman Faşizmi ve hatta Batı ülkelerinin

sınıflarını, toplumlarını, siyasi akımlarını, partilerini, bilimsel istatistik verilerini, ekonomik durumlarını, aile ve nüfus yapılarını, üretim, tüketim ve sanayisini; Konfüçyüs, Nanek, Buda, Lao Tze, Zerdüş, Lui, Mazdek, Mani, İbn Rüşd, Farabi, İbn Teymiyye, Şeyh Tusi, Muhammed Abduh, Muhyiddin İbnü'l-Arabi, Rabindranath Tagore, Molla Sadra ve Kevakibî'den, Taoizm, İhvanü's-Safa, Şintoizm, Mutezile, Zeydiye, İsmailiye ve Eşariye'den, Hint Özgürlük Hareketleri'nden, Mısır, Türkiye ve Endonezya'nın düşünce akımlarından ve hatta Müslüman halklar sosyolojisinden daha iyi tanıdığını belirtmektedir (Şeriati, 2014: 156-157).

Şeriati'nin düşünce dünyasının alt yapısı oluşurken, çocukluk dönemlerinden ölümüne değin farklı ilim havzalarından beslendiği görülmektedir. Düşünce dünyasını etkileyen şahsiyetler üzerinde inceleme yapıldığında; doğup büyüğü coğrafyanın dini, sosyal ve siyasi olarak önde gelen aydınlarından ve özellikle yurt dışı eğitimini gördüğü Fransa'da tanıma fırsatı bulduğu düşünürlerden etkilendiği söylenebilir. Ali Şeriati'nin düşünce dünyasının alt yapısı oluşurken, özellikle dönemin ileri gelen ulemalarından olan babası Muhammed Taki Şeriati'nin büyük bir etkisi olmuştur. Babası Taki Şeriati'nin ilim havzasında büyüyerek düşünce hayatının ilk boyutlarını oluşturan Ali Şeriati, babası ve düşünce dünyasına yönelik görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Babam, ruhuma ilk boyutlarını kazandıran, ilk insan! Bana hem düşünme sanatını, hem de insan olma marifetini ilk kez öğreten; annem beni sütten keser kesmez, özgürlüğü, şerefi, iffeti, metaneti, ruh ve iman sağlamlığını, yürek istiklalini ağzıma döken babam, ilk iş olarak beni kitaplarıyla arkadaş etti. Ben çocukluğumda, ilkokul yıllarının başında tanıştım babamın arkadaşları olan kitaplarıyla. Bütün hayatı ve ailesi demek olan kütüphanesinde büyüyüp yetiştim. İşte bu yüzden, hangi sınıfa geçersen geçeyim, sınıf arkadaşlarımdan yüz, öğretmenlerimin çoğundan doksan dokuz ders öndeydim. Babam, çok sonraları, büyüdüğüm zaman, yıllarca sürececek tecrübeler, keşmekeşler ve gayretlerle öğrenilmesi gereken şeylerin çoğunu, çocukluğumda, ilk gençliğimde kolaylıkla, hem de bedavaya öğretti bana. Şimdi babamın kitapları benim için, hatıralarla dolu, değerli bir dünyadır. Kitaplarının her birinin, hatta ciltlerinin bile benimle bir geçmişi vardır. Ben, uzak, nazlı ve güzel mazimin birikimi olan bu harika ve mukaddes odayı çok seviyorum” (Şeriati, 2018c: 297-298).

Şeriati'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi onun ilk hocası kendi babası olmuştur. Ancak Şeriati'nin düşünce dünyasının oluşumunda etkisi olan başka

şahsiyetler de vardır. Şeriati'nin hayatında önemli yeri bulunan ve düşünce dünyasına etki eden bir diğer isim ise babası Muhammed Taki Şeriati'nin çağdaşı olan Ahmed-i Kesrevi'dir. Şiiliği ağır bir dille eleştiren İran'lı alim ve siyaset adamı Kesrevi, çağın değişim rüzgarlarından geri kaldıkları ve mevcut egemen sisteme dayalı oldukları için İran ulemasını ağır söylemlerle eleştirmiştir. Kesrevi'ye göre Şiilik, zaman içinde tarih dışı, mekanik, efsanevi ve dogmatik bir yapı almıştır (İnayet, 1995: 291). Şeriati, toplum ve aydın ilişkisi temelinde Kesrevi'ye yönelik eleştiriler getirmektedir. Bu bağlamda Kesrevi'nin düşüncelerinin doğru veya yanlış olmasından ziyade, düşüncelerini ifade ederken zamansal ve mekânsal hata yaptığını belirtmektedir (Hashemi, 2016: 60). Şeriati'nin İran ulemasına yönelik ağır ve sert eleştirileri dikkate alındığında Kesrevi'den büyük ölçüde etkilendiği söylenebilir. Şeriati, Şia'yı temelde Ali Şiası ve Safevi Şiası olarak ikiye ayırıp Safevi Şiası'nı eleştirmektedir. Şeriati, mevcut ulemanın Safevi hanedanına bağlı olarak inşa etmeye çalıştığı İslam anlayışına karşı cephe almış ve bu bağlamda ağır eleştiriler yöneltmiştir (Yavuzylmaz, 2017: 153).

Şeriati'nin düşünce dünyasının alt yapısını oluşturan en önemli şahsiyetlerden biri de Hz. Ali'dir. O, Hz. Ali'ye yalnızca toplumsal bir önder olarak değil, örnek bir şahsiyet prototipinde bakmaktadır. Şeriati için Hz. Ali, mutlak aşkınlık numunesi, pak ve güzel söz söyleme kahramanı, keskin adalet ve en yüce tahammül örneğidir. Ayrıca Şeriati'ye göre Hz. Ali, insanların daimi bir biçimde sahip olmak isteyip de sahip olamadıkları bütün güzelliklerin ve erdemlerin en yüce simgesini ifade etmektedir (Şeriati, 2017h: 66). Şeriati, İslam toplumlarının istibdada, ayrımcılığa ve sömürüye karşı verecekleri mücadele temelinde Hz. Ali ve öğretisine neden ihtiyaç olduğu hususunda şunları ifade etmektedir:

“İslam toplumu devrimci bir düşünce ateşine, ‘öğreti’ye muhtaçtır. İslam toplumu sömürü karşısında ‘vahdet’e muhtaçtır. Müslüman halklar ayrımcı düzende ‘adalet’e muhtaçtır. İşte bu nedenle Ali’ye ihtiyaç var” (Şeriati, 2017h: 143).

Şeriati'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Hz. Ali, Şeriati'nin düşünce dünyasının oluşumunda temel direklerden birini oluşturmaktadır. Bunun yanında Hz. Hüseyin'in de Ali Şeriati'nin hayatında etkili olduğu söylenebilir. Şeriati, Hz. Hüseyin'i İslam'ın, imametın, adaletin ve tevhidin adı olarak ifade etmektedir.

Şeriatî, kendisini mutlak bir hakikat uğruna feda eden Hüseyin'in, bir fert olarak görülmesinden ziyade bir fikir anlayışı temelinde görülmesi gerekliliğini belirtmektedir (Şeriatî, 2015: 191). Şeriatî'nin düşünce dünyasının oluşumunda etkili olan bir diğer isim ise İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in talebesi olan Ebuzer Gıfari'dir. Şeriatî henüz genç yaşlarda öğretmen kolejinde eğitim görürken, Mısırlı yazar Cevdet es-Sahhar'ın Ebuzer Gıfari üzerine kaleme aldığı eserini "İnkılâpçı ve Sosyal Adaletçi Ebuzer Gıfari" adıyla Farsçaya tercüme ederek yayımlamıştır. Ebuzer Gıfari'nin Şeriatî'nin düşünce hayatında özel bir önemi vardır (Cesur, 2017: 234). Ebuzer Gıfari hakkında Şeriatî (2018a: 25), "Ebuzer, bugün insanlığın arzu duyduğu bu birkaç önderden, özgürlük rehberinden ve kurtarıcıdan biriydi" ifadelerini ileri sürmektedir.

Düşünce dünyasını oluştururken farklı kültürel havzalardan beslenen Şeriatî'nin, kendisinden etkilendiği ve üzerinde çokça durduğu bir diğer isim Muhammed İkbâl'dir. Şeriatî, İran'da yaşadığı dönemde gerek Hüseyiniye-i İrşad gerekse üniversitelerde verdiği konferanslarda İkbâl'in düşüncelerinden istifade etmiştir. Bu bağlamda verdiği konferansların konuşma metinlerinden yararlanarak "Biz ve İkbâl" adındaki eserini yayımlamıştır (Yavuzylmaz, 2017: 22). Şeriatî'nin zihin dünyası, temelde varlık felsefesi, bilgi sistemi ve içtihat felsefesini inşa etmeye yöneliktir. Bu doğrultuda Muhammed İkbâl ile aynı çizgide olduğu görülmektedir (Eliaçık, 2018: 32). Ali Şeriatî'nin düşünce dünyasına yönelik eşi Puran Şeriatî Rezavi (2016: 22), "O'nun akidevi ve tarihsel olarak büründüğü kıyafetlerden biri, yolunu açan Seyyid Cemal, diğeri o yolda kalıcı kılan İkbâl'dir" demektedir. Şeriatî, İkbâl'den bahsederken, İkbâl'in parçalanmış İslam'ı bütünleştirme telaşına dair şunları ifade etmektedir:

"Muhammed İkbâl çok boyutlu ama tek ruh sahibi bir Müslüman'dır. O, sadece İslam ideolojisinin parçalanmış boyutlarını, dağılmış uzuvlarını, tarih boyunca siyasî oyunlarla, birbiriyle çelişik felsefî ve sosyal eğilimlerle parça parça edilmiş ve her bir parçası belli bir grubun elinde tutulan İslam'ın diri bedenini bir araya getirip yeniden inşa etmekle kalmadı. Onun tek şaheseri 'Dini Düşüncenin Yeniden Yapılanması' kitabı da değildi, onun en muazzam şaheseri kendisini güzel, çok boyutlu ve mükemmel bir şahsiyet olarak yetiştirmiş olmasıydı. Kendi şahsında dört dörtlük bir Müslüman'ı yeniden inşa etmesi idi" (Şeriatî, 2013b: 91).

Şeriatî'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi; Şeriatî, İkbâl'i parçalanmış olan İslam'ı bütünleştirme gayesi taşıyan ve kendisini iyi yetiştirmiş biri olarak görmektedir. İkbâl ile birlikte bu çağda özellikle Seyyid Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh'un da bu konular üzerine düşünce beyan ettikleri düşünüldüğünde; Şeriatî'nin Afgani ve Abduh ile de bir ortak payda yakaladığı söylenebilir.

Yaşadıkları asırda İslami uyanışın öncüleri arasında gördüğü ve fikirlerine büyük önem verdiği Seyyid Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh ise Şeriatî'nin etkilendiği diğer şahsiyetlerdendir (Yavuzylmaz, 2017: 21). Şeriatî için Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh, çağdaş İslami uyanış hareketinin başlangıç simalarıdır. Şeriatî, İslam dünyasının sosyal, kültürel ve siyasi uyanışını başlatan Afgani ve Abduh'un, bu misyonu üstlenerek İslam toplumunun Batı'ya karşı harekete geçmesini sağladıklarını belirtmektedir (Eliaçık, 2018: 32). Yaşadığı asır bağlamında Seyyid Cemaleddin Afgani'nin tarihi sorumluluğuna yönelik Şeriatî (2013b: 31), "Hiç kuşkusuz, Seyyid Cemâl'i İslamî hareketin en büyük kurucusu olarak kabul ediyorum" demektedir. Şeriatî, Afgani ve Abduh'u birer ıslahatçı olarak görmenin yanında asıl amaçlarının mevcut dini bakış açısını aklileştirme çabası olduğunu da ifade etmektedir. Ayrıca bu iki şahsiyetin ıslahatçı projelerinde başarılı olamadıklarını ve bunun nedenini de Afgani'nin yenilik için odak noktası olarak belirlediği kitlenin halktan ziyade yöneticiler olmasına; Abduh'un ise devrimci bir rol üstlenmesi gerekirken, araştırmacı bir kişiliğe bürünmesine bağlamıştır (Hashemi, 2016: 68-69). Ali Şeriatî, düşünce dünyasında önemli yer edinen Seyyid Cemaleddin Afgani ve Muhammed İkbâl'i karşılaştırırken şunları ifade etmektedir:

"İkbâl bir dönemin adıdır. Biz İkbâl'i veya Seyyid Cemaleddin'i tanımak suretiyle başlığı bu şahsiyetler olan bir metnin içine girmiş oluruz. O metin, bizim kendimiz, düşüncemiz, sorunlarımız ve çözüm yollarımızdır. Seyyid Cemaleddin'i ve İkbâl'i tanımak, bu yüzden İslam'ı tanımak, Müslümanları tanımak, şimdiki zamanı ve geleceği tanımak demektir" (Şeriatî, 2013b: 28).

Şeriatî'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi; Şeriatî, İslam'ı Afgani ve İkbâl ile özdeşleştirmektedir. Şeriatî, bu iki büyük İslam filozofunun yanında özellikle Paris'teki eğitim hocası olan Louis Massignon'dan da etkilenmiştir. Çünkü hocası Louis Massignon'un Hallac-ı Mansur, Selman-ı Farisî ve Hz. Fatıma üzerine çalışmaları vardır. Fransa'da eğitim gördüğü zaman diliminde Massignon'dan ders alan

Şeriati, “Çöle İniş” adlı eserinde hocasından gerek düşünsel gerekse fiziksel açıdan ne denli etkilendiğini şu sözlerle belirtmektedir:

“Hayatım boyunca, yetmiş dokuz yaşındaki bu Fransız ihtiyardan daha güzel bir insan görmedim. Sadece manevi, ruhi, ahlaki ve fikri güzellik değil; fiziksel güzelliği de öyle belirgin ve güçlüydü ki kendisini gördükten sonra Paris’teki her güzel yüz bana çirkin, soğuk, anlamsız ve oyuncak gibi geliyordu. Ara sıra bir miktarı kulaklarının arkasında toplanan kısa beyaz saçlarının ışıltısında, ona olağanüstü bir ihtişam ve kutsallık katan ilâhi bir tanyerinin pırlıtsı vardı. Bakışlarımı büyüleyici çekiciliğinin pençesinden güçlkle kurtarıyor ve kendime dönebiliyordum” (Şeriati, 2018c: 289).

Şeriati’nin bu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi; Şeriati, hocasına büyük bir saygı duymaktadır. Nitekim Şeriati’nin hayatını konu edinen biyografisini yazan Ali Rahnama (2016: 169), “Temaslarının boyutu ne olursa olsun Louis Massignon’un Şeriati üzerindeki etkisi inkâr edilemez” ifadelerini dile getirmektedir.

Şeriati’nin, düşünce yapısı bakımından etkisi altında kaldığı bir başka isim de dünya sosyolojinin dehası olarak tanımladığı Gurwitch’tir. Şeriati, Sorbonne Üniversitesi’nde sosyoloji profesörlüğü yapan Gurwitch’in kendine has jestlerinin, tabirlerinin ve terimlerinin olduğunu belirterek, kendisine saygı duyduğunu ifade etmektedir (Şeriati, 2018c: 293). Gurwitch, Şeriati için bir bilim adamı, profesör ve insan olarak saygı duyulması gereken bir şahsiyettir. Gerek Cezayir Kurtuluş Mücadelesi’ne verdiği destek gerekse de bir aydın olarak adaletsizliğe karşı duruşunun sağlamlığı, Gurwitch’i, Şeriati’nin gözünde örnek alınması gereken insan tiplemesi içerisine dahil etmiştir (Rahnama, 2016: 172-173). Şeriati, düşünce dünyasının önemli mihenk taşlarından Massignon ve Gurwitch hakkında kıyaslama yaparken “Çöle İniş” adlı eserinde şunları ifade etmektedir:

“Gurwitch, dünya sosyolojisinin dehasıydı. Ama Massignon bambaşka bir şeydi. Gurwitch, insana sadece fikrî ve ilmî bir deha ve büyüklük duygusu veriyordu. Massignon, çağdaş dünyanın en büyük İslâmbilimcisi ve Doğubilimcisi olduğu halde, yakınlarını ilmî ve fikrî dehasından çok, ruh güzelliği, insanlığının yüceliği, ince ve çekici duygularıyla etkilerdi” (Şeriati, 2018c: 293).

Şeriatî'nin bu önermelerinden de anlaşılacağı gibi her ikisi de Batılı olan bu iki düşünürün Şeriatî'ye önemli katkıları olmuştur. Şeriatî'nin etkilendiği bir diğer isim ise Fransız Şarkiyatçısı Jacques Berque'dir. Şeriatî, 1963-1964 akademik yılında doktorasını tamamladıktan sonra düşünce dünyasında derin izler bırakan Berque'nin İslam sosyolojisi derslerine misafir öğrenci olarak katılmıştır. Berque'nin College de France'deki ofisinde on kişilik bir öğrenci grubuyla yapılan bu ders, Şeriatî'nin Berque ile yakınlaşmasını sağlamıştır. Ali Şeriatî için Burque, kendisine dinin ne olduğunu ve sosyolojik bir perspektiften dünyanın nasıl gözlenebileceğini gösteren kişidir (Rahnema, 2016: 175-176). Şeriatî'nin önemli ölçekte yararlandığı bir isim olan sosyolog Jacques Burque hakkında Yusuf Yavuzylmaz (2017: 25-26), "Şeriatî, Burque'den din olayını sosyolojik yöntemle inceleme konusunda büyük ölçüde yararlanmış" ifadelerini kullanmaktadır.

Şeriatî'nin düşünce dünyasında etkili olan isimlerden bir diğeri de "Yeryüzünün Lanetlileri" ve "Siyah Deri Beyaz Maske" adlı eserlerin yazarı olan Frantz Fanon'dur. Özellikle sömürüye maruz kalmış ülkelerin sömürü sultanı altında ezilen halkları üzerine yaptığı psikolojik araştırmalar ile tanınan Fanon, bu ülkelere sömürgeci Avrupa karşısında yeni bir hareketlilik çağrısı yapmıştır. Sömürgeci insanın, dünyanın geleceği açısından bir tehdit unsuru olduğunu vurgulayan Fanon, sömüren ve sömürülen çatışmasında sömürgecilik karşıtı cephede yer alan aydınların başında gelmektedir (Yavuzylmaz, 2017: 26). Fanon'un sömürgeciliğe karşı verdiği mücadele Şeriatî'nin ilgisini çekerek, Fransa'da bulunduğu zaman diliminde "Yeryüzünün Lanetlileri" adlı eserini Farsça tercüme etmeye yöneltmiştir. Ayrıca Şeriatî ve Fanon arasında bir dizi yazışma gerçekleşmiştir. Bu yazışmaların ana konusu, sömürgeciliğe karşı verilen olağanüstü savaşta İslam'ın rolüne değinilerek, fikir alışverişinde bulunulması olmuştur. Fanon'nun sömürgeciliğe karşı ortaya attığı görüşler, Şeriatî'yi etkisi altında bırakmıştır. Şeriatî, İran'a döndüğünde verdiği dersler ve yazdığı yazılarda, düşünce dünyasını etkileyen Fanon'a çokça atıfta bulunmuştur (Rahnema, 2016: 177-178). Büyük bir sevgi ve saygıyla söz ettiği Fanon'un hakkında Şeriatî (2018c: 309), "Hayatını, kendisiyle insan olmak dışında hiçbir ilgisi bulunmayan esir bir millet için feda eden şehit ve mütefekkir arkadaşım Frantz Fanon" ifadesini kullanmaktadır.

Varoluşçuluğun önemli temsilcilerinden biri olan Fransız düşünür ve yazar Jean-Paul Sartre da Şeriatî'nin etkilendiği aydınlardan biridir. Fransa'ya karşı kurtuluş

mücadelesi veren Cezayir Halkı'nı destekleyen Sartre'nin kendi devletini eleştirmesi, Şeriatî'yi derinden etkileyerek şahsına ilgi duymaya yöneltmiştir. Şeriatî'nin düşünce dünyasında önemli bir yeri olan varoluşçuluğa ilgi duymasının ana kaynağı da Sartre'nin özgürlük temelinde vurguladığı ifadelerdir. Şeriatî ayrıca, Sartre'nin Marksizm, Hümanizm ve Varoluşçuluk arasında kurduğu bağlantılar ve bu öğretiler arasında yapılan sentez fikirlerinden de ciddi anlamda etkilenmiştir. Bu doğrultuda Şeriatî, bilimsel sosyalizmin tarihsel analizinden olduğu gibi Marksizm'e yöneltilen eleştirilerden de yararlanmışır (Yavuzylmaz, 2017: 26-27). Şeriatî varoluşçuluğu, Marksizm, nihilizm, diyalektik materyalizm, determinizm ve natüralizm ile kıyaslamış ve mevcut öğretiler arasında en değerli olanın Varoluşçuluk olduğunu kabul etmiştir (Rahnema, 2016: 178).

Şeriatî'nin düşünce dünyasında önemli bir etmen de kurgucu bir zihne sahip olmasıdır. Bu bağlamda yarattığı Şandal (Chandel) karakteri, temelde Şeriatî'nin idealize ettiği şahsi portresidir. Şeriatî'nin gerek konferans konuşmalarında ve derslerinde gerekse de yazınlarının birçoğunda atıfta bulunduğu bu karakter, bazı okuyucuları tarafından Şeriatî'nin üzerinde etkili bir düşünür olarak algılanmıştır. Şeriatî tarafından büyük bir düşünür ve iyi bir şair olarak idealize edilen Şandal karakteri, özü itibarıyla Batılı olmamasına rağmen tüm eserlerini Fransızca kaleme almıştır. Şandal öncelikli olarak felsefeyle ilgilenirken, akabinde tasavvuf ve daha sonra da siyaset ile uğraşmaya başlamıştır (Hashemi, 2016: 26). Şeriatî'nin hayatı hakkında geniş bir çalışma yürütüp biyografisini yayımlayan Ali Rahnema, O'nun düşünce dünyasının anlaşılmasında önemli bir yeri olan Şandal karakteri hakkında şunları ifade etmektedir:

“Chandel, Şeriatî'nin hayalci zihninin –kendisinin usta olduğu bir oyun olan diller arası çağrışım ve söz oyununu oynayan çocuğun- ürünüdür. Chandel, kendisinin doğrudan söyleyemediklerini söylemek, kendi görüşlerine bir otorite tarafından daha fazla inanırlık kazandırmak ve kendisinin söylemek istediklerini tam olarak söyleyecek birinin entelektüel desteğine ihtiyaç duyduğu zaman kendine yardım eli uzatması için yarattığı kendi ikiziydi. Şeriatî, Profesör Chandel'in sözlerinin arkasındaki vantriloktan fazlasıydı. Kendisinin Chandel adını verdiği bir portresini yapmıştı. Şeriatî'nin Chandel'e ilişkin tasvirleri, kendi imgesine ve kendi kendini değerlendirmesine dayalıdır” (Rahnema, 2016: 229).

Rahnema'nın yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi; Şeriati, kendisi ile öteki kendisini birleştirebilmek, diğer bir ifadeyle "Tevhid" edebilmek için Chandel adlı karakteri oluşturmuştur. Şeriati'nin düşünce dünyasının temel hatları incelendiğinde, asıl olanın tevhid kavramı olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Şeriati'nin ahlak, bilgi ve varlık anlayışının temelini tevhide dayandığı söylenebilir (Yavuzyılmaz, 2017: 11). Şeriati, insan, toplum ve tarih konularını birleştirmekte ve şahsının tevhid olarak formüle ettiği kavram üzerinden düşünce dünyasının temel çizgilerini belirlemektedir (Toker, 2009: 95). Şeriati yaşadığı çağın nesline yönelik, Batılı düşünce yapılarına karşı İslami anlayışın ne denli bir pozisyon alması gerektiğine işaret etmekte ve bu temelden hareketle kendi düşünce dünyasının çerçevelerini şu şekilde çizmektedir:

"Bu neslin fikrî ve manevi bağımsızlık ruhunu yeniden kazanması için, batıcılığa, ahlâki, fikrî ve kültürel sömürgeciliğe, Avrupalı değerlerin özümsemesine karşı mücadele etmesi, birbirini anlaması, akrabalık ruhunun ihyası, ortak düşmanın hilesiyle yüzünden kopmuş bağların yenilenmesi, İslamî bakış ve bilginin yaygınlaştırılması yolunda ciddi bir adımdır. Bu, Hıristiyan dünyanın ve günümüz sermayedarlığının kültür ve iktisat güçlerinin maneviyat, ahlâk ve toplum alanlarına yaptıkları sultacı saldırılar karşısında, birbirinden kopmuş olan İslam toplumlarının fikir ve ruh bakımından takviyesi yolunda bir hizmettir" (Şeriati, 2018f: 370).

Şeriati'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi; Şeriati, İslam toplumlarının parçalanmışlığını dert edinmiştir. İslam toplumlarının parçalanmışlığını aşmaya odaklanmış olan felsefesini temellendirirken Şeriati, Batı'yı bir bütün olarak yok saymak yerine Batılı bilginin de öğrenilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Bu açıdan Şeriati'nin çağdaşı olan İslam filozoflarını derinden etkilediği söylenebilir. Nitekim Şeriati'nin fikri yapısının yaşadığı çağın toplumlarına yansımalarını eşi Puran Şeriati Rezavi, şu sözlerle ifade etmektedir:

"Şeriati'nin ismi, İslam Devrim Uyanışı'nın ideologu olarak İran'da, aynı zamanda İslam ülkelerine de ulaşmış ve yerleşmiştir. O en büyük başarısını, bir ülkeye, seçkin ve şuurlu bir mektebe dönüştürmesi olarak görüyordu. Şüphesiz O, diğer çağdaş Müslüman ıslah ve ihya edicilerine kıyasla, genç ve aydın nesli, karşıt ideolojiler ve hasım güçlerin siyasi ve fikri hücumlarına karşı, donatmıştır. Eğer, İran'da çağdaş İslam düşüncesi, bu kadar derinlik ve nitelik kazandıysa,

yükselişini adil olmak gerekirse Şeriatî gibi çehrelere, yüzlere borçludur”
(Şeriatî Rezavî, 2016: 21).

Şeriatî'nin eşinin yukarıdaki ifadelerinden de açık bir şekilde anlaşıldığı gibi Şeriatî, kendi dönemindeki İslam filozoflarına büyük bir katkı sağlamıştır. Şeriatî'nin bu katkısı sadece kendi ülkesine olmamış, aynı zamanda diğer İslam ülkelerine de yansımıştır. Nitekim Şeriatî'nin düşünce dünyası geniş bir yelpazeden etkilenmiş ve aynı düşünce dünyası geniş bir yelpazeyi etkilemiştir. Buradan hareketle Şeriatî'nin düşünce dünyasının siyasal teori içerisinde net bir şekilde anlaşılabilmesi için ve özellikle bu çalışmada konu edilen Şeriatî'de siyaset, ahlak ve ideoloji ilişkisinin temellendirilebilmesi için Şeriatî'nin eserlerinin incelenmesi gerekli görülebilir.

1.3. ŞERİATİ'NİN ESERLERİ

Eserlerinin pek çoğu verdiği dersler, konferanslar ve yaptığı konuşmaların kaleme alınarak kitaplaştırıldığı Şeriatî, mücadele içerisinde geçirdiği hayatından geriye etkili birçok yapıt bırakmıştır (Işık, 2008: 9). Oldukça hareketli ve aksiyon dolu bir hayat süren Şeriatî'nin eserleri siyaset, sosyoloji, felsefe ve din alanlarıyla ilgilidir (Şita, 1988: 223). Eserlerinin hangi alana yönelik olduğu hususunda eşi Puran Şeriatî Rezavî (2016: 19), “Şeriatî'nin eserleri, O'nun düşüncesinin üç rüknü üzerine oturtulabilir: Toplumculuk, İslamcılık, kırsallık” ifadesini kullanmaktadır.

Toplumunun sorunlarıyla derinlemesine ilgilenen Şeriatî'nin bir sosyolog olarak ilmi açıdan sunduğu fikirlerin yaşadığı çağa ve kendinden sonraki kuşaklara da ışık tuttuğu söylenebilir. Bu bağlamda verdiği eserler incelendiğinde toplumculuk ve İslamcılık adı altında sınıflandırılan yapıtların açıklığı ortadayken, kırsallık başlığında toplanan yapıtların anlaşılabilirliği güç görünmektedir. Kırsallıktan kastedilen başlık, kevîriyât yani çöle yöneliktir. Bu kavram Şeriatî'nin kendine özgü bir nitelemesidir. Eserlerinin birçoğunu bu başlık altında toplayıp isimlendirirken özüne ilişkin kâinat algısına işaret etmektedir. Çöl ikliminin hakim olduğu bir coğrafyada dünyaya gelen Şeriatî'nin hayata olan bakış açısının ve dünya görüşünün şekillenmesinde özümsemiği çöl yaşamının büyük etkisi vardır. Bu etki doğrultusunda kaleme aldığı yapıtları, Şeriatî'nin iç dünyasındaki çalkantıları, fırtınaları ve inişli çıkışlı geçen yaşamını dile getirmektedir (Kırlangıç, 2012: 73-74).

Eserlerinin besin kaynağı büyük çoğunlukla yaptığı konuşmalar olan Şeriati'nin verdiği konferansların sayısı iki yüzü aşmaktadır. Bu konuşmalara ait metinlerin basımı oldukça fazladır. Kendi ülkesi olan İran'da, Kur'an-ı Kerim haricinde hiçbir kitabın baskısının beş bine ulaşmadığı bir dönemde Şeriati'nin eserleri yüz bin adet basılmıştır (Edisyon, 1998: 33). Şeriati'nin yaşamı boyunca yazdığı yazılar, verdiği konferans ve röportajlar, yaptığı sohbet, konuşma ve toplantılar, kişisel araştırma notları, makaleler ve özel mektupları İran'da bulunan "Tedvin ve Düzenleme Bürosu" tarafından otuz beş ciltlik seri halinde yayınlanmıştır (Şeriati Rezavi, 2016: 20). Şeriati'nin eserleri, İran ve dünyanın birçok ülkesinde en fazla satan kitaplar arasında yer almaktadır. Eserlerinin farklı dillere tercüme edilmesiyle ilgili olarak da çok geniş bir dil yelpazesi vardır. Eserler İngilizce, Japonca, Arapça, Fransızca, İtalyanca ve Türkçe olmak üzere birçok dile çevrilmiştir (Şeriati Rezavi, 2012: 21).

Şeriati, hayatının son yıllarında kaleme aldığı vasiyetnamede, tanıdığı bir grup öğrencinin fakültede verdiği dört yıllık dersleri toplamasını ve bu doğrultuda düzenleyip yayınlamasını istemiştir. Çünkü Şeriati, en derin sözlerini dersler esnasında dile getirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca Hüseyiniye-i İrşad, Mühendisler Ocağı ve Üniversite konferanslarının ayrı düzenlenmesini vasiyet etmiştir. Şeriati, ileride basılması daha kolay olacak şekilde konu bakımından edebi yazılarının, fikir yazılarının ve Avrupa'da kaleme aldığı yazılarının ayrı bir şekilde korunmasını istemiştir. Özellikle "*Yola Gark Olan*", "*Beyaz Kuğu*", "*Zindan Akşamı*" ve "*Ülkede*" adlı şiirler haricindeki bütün şiirlerinin toplanıp yakılmasını istemiştir (Şeriati, 2014: 236).

Şeriati'nin İran'da bulunan Tedvin ve Düzenleme Bürosu tarafından çıkarılan eserleri, Türkiye'de birçok yayınevi tarafından Türkçe çevirisi yapılarak basılmıştır. Bu bağlamda Dünya Yayınları, Objektif Yayınları, Birleşik Yayınları, Kitabevi Yayınları, Söylem Yayınları, Yeni Zamanlar Yayınları, İşaret Yayınları, Gezgin Yayınları vb. yayınevleri tarafından Şeriati'nin belli başlı eserlerinin Türkçe tercümesi yapılarak basılmıştır.

Şeriati'nin özellikle son yıllarda Fecr Yayınevi tarafından derlenip Türkçeye çevrilen eserleri, 38 kitap olmak üzere külliyat halinde yayımlanmıştır. Merkezi Ankara'da bulunan Fecr Yayınevi'nin yayımladığı eserler şu şekildedir: Aşına Yüzlerle, Kendini Devrimci Yetiştirmek, Ebuzer, Öze Dönüş, Biz ve İkbâl, Hac, Şia, Dua, Ali

Şiası Safevi Şiası, İslam ve Sınıfsal Yapı, Medeniyet Tarihi I, Medeniyet Tarihi II, Çöle İniş (Hubut-Kevir), Dinler Tarihi I, Dinler Tarihi II, İslam Bilim I, İslam Bilim II, İslam Bilim III, Adem'in Vârisi Hüseyin, Ne Yapmalı, Kadın (Fatıma Fatımadır), Dine Karşı Din, Dünya Görüşü ve İdeoloji, İnsan, Kendisi Olmayan İnsan, Ali, İran ve İslam, İslam'ı Tanıma Metodu, İbrahim'le Buluşma, İslam Nedir Muhammed Kimdir, Yeni Çağın Özellikleri, Sanat, Yalnızlık Sözleri I, Yalnızlık Sözleri II, Mektuplar, Muhtelif Eserler I, Muhtelif Eserler II ve Kavramlar Sözlüğü'dür.

Şeriati'nin düşünce dünyasının yansıması niteliğindeki eserleri incelendiğinde ağırlıklı olarak siyasi, felsefi, sosyoloji ve din konularının tarihsel diyalektik temelinde işlendiği görülmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın konusunu oluşturan siyaset, ahlâk ve ideoloji ilişkisinin daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için Şeriati'nin eserlerine yakın bir markaj yapılması gerekmektedir. Şeriati'nin "Aşına Yüzlerle" (Şeriati, 2014) adlı eserinin içeriği, aile bireylerine ve dostlarına yönelik yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. Bu eserde Şeriati, aile bireylerine ve dostlarına yazdığı mektuplarda ideal insan, ideal aile ve ideal toplum düzenine değinerek bazı olay ve kavramlara açıklık getirmektedir. Bu bağlamda eser incelendiğinde Şeriati'nin düşünce dünyası, ilk felsefi okumaları, gençlik yılları, yurtdışı eğitimi ve tutuklanma sürecine değinerek bu konulara açıklık getirdiği görülmektedir. Ayrıca bu eserinde Hüseyiniye-İrşad'a yönelik eleştiriler temelinde İrşad'ın amacının ne olması gerektiği hususunda görüşlerini bildiren Şeriati, ruhsal durumu, hayatın özü, kavramsal açıdan ideoloji ve İslam'ın ideolojiye dönüştürülmesi için yapılması gereken hususlar üzerinde durmaktadır.

"Kendini Devrimci Yetiştirmek" (Şeriati, 2016a) isimli eserde Şeriati, insanı vücuda getiren üç boyut olduğunu söylediği irfan, eşitlik ve özgürlük kavramları üzerinde durmuştur. Asıl olanın varlık cevherimize gelişim kazandırmak olduğunu belirten Şeriati, bunun da ancak halkın yazgısına katılım ile gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Kendimizi nasıl devrimci yetiştirebiliriz sorusuna cevap ararken, tevhidi dünya görüşü temelinde ideal insan tiplemesinin merkezine Hz. Ali'yi koyarak ibadet, amel ve sosyal mücadele bağlamında konuyu ele almıştır.

"Ebuzer" (Şeriati, 2018a) adlı eserde Şeriati, Hz. Muhammed'in yetiştirdiği yüksek şahsiyetlerden biri olan Ebuzer El-Gıfari'yi ele almaktadır. Bu eserde Şeriati'nin ideal insan tiplemesinin merkezine oturttuğu bir isim olarak Ebuzer'in yetiştirdiği ortam,

yaşadığı hayat ve donuklaşmış bir sisteme karşı verdiği devrimci mücadelesinin sonunda sürgüne giden yolu konu edinmiştir. Şeriatî, eserlerine yönelik açıklamalarda bulunurken özellikle “Ebuzer” adlı eserine değinerek şunları ifade etmektedir:

“İlk eserim Ebuzer olmuştur. En tanınmış eserim de budur. Fikir hayatımın tamamını oluşturan şu on yedi on sekiz sene içinde her yıl baskısını yenilemişimdir. Sonuçta her yıl onunla duygularımı, anılarımı yeniledim, sürekli onunla düşündüm. İslam’da, İslam tarihinde hep onun izini aradım; ondan bir söz, bir anı” (Şeriatî, 2014: 31).

Şeriatî’nin kendi eseri olan Ebuzer hakkında yukarıda ileri sürmüş olduğu ifadeler, Şeriatî’nin kendisini Ebuzer ile özdeşleştirdiğini göstermektedir. Bu açıdan Ebuzer-i Gıfari’nin yaşamı düşünüldüğünde Şeriatî’nin de benzer bir yaşam kodifikasyonu yaptığı görülmektedir.

“Öze Dönüş” (Şeriatî, 2017a) isimli eserinde Şeriatî, insanın bilinç, şuur ve iman temelinde tarih ve kültür ışığında öze dönüş konularına değinmektedir. Bu bağlamda Batı’nın, bütün insanları, kendi öz kültürlerinden, hareketli ruhlarından, heyecan dolu yaşantılarından, üretken ve kendini arayan vasıflarından uzak tutup dilenen, yalvaran, zelil ve taklitçi köleler haline getirmesi karşısında ne yapılması gerekliliği üzerinde durmaktadır. Bu doğrultuda Şeriatî, çözümün tek ve yegâne çıkar yolunun “Öze Dönüş” olduğunu belirtmektedir. Bahse konu öze dönüşün ise toplumun ruh ve vicdanında yer edinen öz yani İslami bir öz olduğunu ifade etmektedir. Şeriatî ayrıca, üstünlüğün İslamî bir öze dönüşten ibaret olduğunu ve Batı’nın hiçbir üstünlüğünün olmadığını belirterek, bilinçlendirici bir ideoloji ve aydın bir olgu olarak İslamî öze dönüş hareketinin nasıl olması gerektiği konusunu ele almaktadır.

“Biz ve İktbal” (Şeriatî, 2013b) adlı eserinde Şeriatî, Muhammed İktbal’in düşünce dünyası temelinde insan, toplum, tarih, bilim, ekonomi ve ideoloji konularını felsefik bir bakış açısıyla ele almıştır. Müslümanların tarihsel konumu analiz edilerek, İktbal’in dünya görüşü irdelenmiştir. Ayrıca İktbal’in felsefeye karşı tutumu ve öze dönüş meselesi üzerinde durulmuştur. Şeriatî’ye göre seçkin şahsiyetini İslam’a borçlu olan İktbal, Batı sömürgeciliğinin en şiddetli döneminde ortaya çıkmış ve toplumunu aydınlatici bir ışık olmuştur.

“Hac” (2019a) isimli eserinde Şeriati, hac vazifesinde yerine getirilmesi gereken hükümleri konu edinmiştir. Ayrıca haccın önemine değinerek, bu eylemin bir yaratılış tiyatrosu olduğunu ifade etmektedir. Hac vazifesinin yerine getirilmesinde önemli olan hareketlerin nasıl yapılması değil, bu vazifenin Müslümanlar için neden farz kılındığının öğrenilmesi gerektiğidir.

“Şia” (Şeriati, 2016b) adlı eserinde tarihsel süreçte dinlere yönelik tahrifatı konu alan Şeriati, Şia’nın İslam tarihindeki rolüne dikkat çekmektedir. Bu eserde Şeriati, Şia’nın ilerici bir anlayış olduğunu belirtmekte ve Şia’yı sosyolojik açıdan ele alarak incelemektedir. Şia’nın tarihsel sürecini Hz. Âdem ile başlatan Şeriati, yoksulların, mazlumların ve işkence görmüşlerin kıyamıyla aynı Şia’nın sona ereceğini belirtmektedir. Şeriati bu eserde dinin din için mi yoksa halk için mi gönderildiği sorusunu yanıtlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda dinin muhatabının esas olarak insan olduğunu vurgulayan Şeriati, Şia’nın tanımı ve tarihsel dönemleri temelinde sorumluluklarını ve özelliklerini konu edinmektedir.

Şeriati’nin “İslam ve Sınıfsal Yapı” (Şeriati, 2017c) adlı eseri üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ideal insan tiplemesinin merkezine koyduğu tarihi şahsiyetlerden olan Ebuzer El-Gıfarî’nin özellikleri hakkında bilgi verilirken, İslam’a kattığı değerler anlatılmaktadır. Ayrıca bu eserde Hz. Ali’nin yaşamı ve sınıfsal yapıya olan bakışının incelenmesinin yanında İslam ve Kapitalizm de ele alınmaktadır. Bu eserin ikinci bölümünde İslam’ın, Kur’an-ı Kerim’in ve Hz. Muhammed’in sınıfsal yapıya olan bakış açısı konu edinilmiştir. Bu bağlamda bu eserde ideoloji, kanunlar, düzen, kamu malları, fiyat artışı, özel mülkiyet, fakirlik, servet ve faiz konuları ele alınmaktadır. Eserin üçüncü bölümde ise sosyologun toplumdaki önemi temelinde sosyologlar hakkında bilgi verilmektedir.

Şeriati’nin “Çöle İniş (Hubut-Kevir)” (Şeriati, 2018c) adlı eserinde ilk yaratılış hikayesine değinilerek sonrasında meydana gelen olaylar konu edinilmektedir. Şeriati’nin bu eserdeki üslubu diğer eserlerine nazaran çokça farklılık arz etmektedir. Bunun nedeni ise konunun fizikötesi alanın içerisine girmesidir. Ayrıca bu eser, Şeriati’nin hayatı hakkında bilgi vermenin yanında ıssız çölün şahsına kattığı yüksek irfanı tasvirlerini de içermektedir.

Şeriati, “Ne Yapmalı” (Şeriati, 2018f) adlı eserinde bireysel bilinç, toplumsal bilinç ve ideoloji ekseninde bir analiz yapmaktadır. Şeriati’ye göre ideoloji, Marksist literatüre benzer şekilde değerlendirilmektedir. Bir yanlış bilinç olarak ideoloji, bireysel ve toplumsal bilinci etkilemekte ve toplumu yanlış yönlendirmektedir. Şeriati, özellikle bu kitapta Batı’nın, Afrika ve Asya toplumlarının tarihsel kimliklerini ve kültürlerini yok etme gayreti içerisinde olduğunu belirtmektedir. Batı’nın bu yaklaşımıyla Afrika ve Asya toplumlarını kendi kültür potasında eriterek sömürme amacı güttüğünü ifade eden Şeriati, bu toplumların sözde aydınlarının kendi halklarını batılılaştırmak için üstlendikleri rolü eleştirmektedir. Bu aydınların taklitten öteye geçmeyen batılılaşma hareketinin, kendi toplumlarının kültürünü yok ettiğine dikkat çekmektedir. Şeriati, özellikle İslam’ın bu coğrafyaya sunduğu ideal yönetim biçimi ve toplumuna rağmen, bu sözde aydınların ideal toplum ve yönetim biçimi olarak batıyı benimsemelerine eleştiri getirmektedir. Bunların yanında Şeriati, gelenekçilik ile modernizm ve mistisizm ile materyalizm arasında sıkışıp kalan Müslüman’ın, ne yapması gerektiği hususunda somut anlamda öneri ve projeler sunmaktadır. Bu doğrultuda kendimizi, çevremizi ve yaptıklarımızı sorgulatan eser, yalnızca ne yapılmasını değil, ne zaman ve nasıl yapılmasının önemine de işaret etmektedir.

“Dine Karşı Din” (Şeriati, 2018g) isimli eserinde Şeriati, tarihsel süreç içerisinde dinin din ile olan mücadelesini ele almıştır. Bu eserde Şeriati, tarihin ilk evresinden günümüze değin şirk dini ile tevhid dini arasında bir savaşın söz konusu olduğunu belirterek, bu savaşın kıyamete kadar devam edeceğini ifade etmektedir. Şeriati’nin bu eserinde ırksal ve sınıfsal farklılıklardan meydana çıkan ihtilaflar konu edinirken, tevhid ve şirk dininin özellikleri üzerinde durulmaktadır. Şeriati halk yığınlarının afyonu olarak dini ele almasının yanında, İslamî bir eleştiri temelinde ortaya sürülen metot ve yollar ile doğru sonuca ulaşmayı amaçlanmaktadır.

“Dünya Görüşü ve İdeoloji” (Şeriati, 2016d) adlı eserinde özellikle sonradan modernleşen toplumlarda kültür ve ideoloji çatışmasının yaşandığını ve ideolojik yanlış bilinçlerin yerel kültürler üzerinde olumsuz etkiler bıraktığını ifade etmektedir. Bu doğrultuda Şeriati’ye göre ahlaki olanın ideolojiden sıyrılmış olana denk düştüğü söylenebilir. Eserde özellikle modern çağın felsefi ekolleri olan Egzistansiyalizm, Sosyalizm, Darwinizm, Freudizm, Nisbiyet ve Diyalektik Materyalizmden bahsedilmektedir. Diyalektiğin ne olduğu, Diyalektik ve Mantık arasında ne gibi

farkların bulunduğu, Hegel ve Sokrat'ın diyalektiği arasındaki farkın nasıl olduğu ve Marks'ın düşünce dünyasında sosyal sınıfın nasıl olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Konu bakımından geniş bir yelpazesi bulunan eserde ayrıca ideolojinin modern çağlardaki rolü, ideolojinin dinden farkı ve evrensel ideoloji olarak tevhidi dünya görüşü ele alınarak aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Şeriati'nin "İnsan" (Şeriati, 2018h) isimli eserinde insanın nasıl olması gerektiği, görevlerinin neler olduğu ve ideal insanın özellikleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu doğrultuda yaratılış hikâyesi temelinde insanın, paklığın özünde izzeti ifade eden Allah'ın ruhu ile kokuşmuşluğun timsali olan zilleti işaret eden çamurdan balçık olmak üzere iki farklı etmene sahip olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda her ikisi arasındaki herhangi birine meyiletme serbestisinin irade sahibi olan insanın elinde olduğunu vurgulamaktadır.

"Kendisi Olmayan İnsan" (Şeriati, 2017g) isimli eserinde modern insanın ahlaka ulaşmasını engelleyen dört farklı zindan metaforunu kullanmaktadır. Bu bağlamda natüralizm-pozitivizm, sosyolojizm, historisizm ve egoizm insanın ahlaka ulaşmasını engelleyen unsurlar olarak sıralanmaktadır. Şeriati'ye göre modernizmin felsefesi haline gelen pozitivizm, insanın manevi olanı görmesini engellemekte; sosyolojizm, insanın toplumsal olanı görmesini engellemekte; historisizm, insanın tarihsel olanı görmesini engellemekte ve egoizm ise insanın kendi varlıksal konumunu görmesini engellemektedir. Bu açıdan Şeriati'ye göre insanın dört zindandan kurtulması, bireysel ve toplumsal politik ahlakın konsolidasyonu için önemlidir.

Şeriati'nin hayatı, düşünce dünyası ve eserleri özellikle geçirmiş olduğu sıkıntılı hayat süreci nedeniyle her ne kadar tam olarak aydınlatılamasa da Şeriati'nin İslam düşünce geleneği içerisinde yeni yeni anlaşılmaya başladığı söylenebilir. Bu doğrultuda Şeriati'nin kimliği, düşünce dünyası ve eserleri hakkında yapılan bu incelemeden sonra Şeriati'de siyaset, ahlak ve ideoloji üçgeninin iç açılarının net bir şekilde anlaşılabilmesi için çalışmanın ikinci bölümünde Şeriati'de ideal insan, ideal toplum ve ideal devlet kavramları incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERİATİ'DE İDEAL SİYASETİN TEMELLERİ

Çalışmanın bu bölümünde, çalışmanın birinci bölümünde anlatılan Şeriatî'nin hayat ve genel felsefe haritası üzerinde siyaset teorisinin kurucu öğelerinden olan birey, toplum ve devlet üçgeni iç açıları merceğe altına alınacaktır. Bu açıdan çalışmanın üçüncü bölümünde yapılacak olan Şeriatî'ye göre ideoloji ve siyasal ahlâk eleştirisinin tam olarak yapılabilmesi için çalışmanın bu bölümünde ideal insan, ideal toplum ve ideal devlet tasavvurlarının konumlandırılması gerekmektedir.

2.1. ŞERİATİ'DE İDEAL İNSAN: MÜSLÜMAN

Ali Şeriatî insan konusunu incelerken, Doğu ve Batı Medeniyetleri'nin insana olan bakış açısını karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Doğu ve Batı Medeniyetleri'nde ortaya çıkan din ve ideolojilerin insan kavramına olan yaklaşımlarına önemle değinmektedir. Özellikle Hz. Âdem'in yaratılış kıssasından başlayarak, tarih boyunca ortaya çıkan büyük dinlerin ve modern ideolojilerin insan tanımlaması ve insanı konumlandıkları yer temelinde insanı anlamlandırmaya çalışmıştır. Şeriatî, diyalektik çözümleme yoluyla kendi düşünce ve fikir dünyasının ışığı temelinde insan tanımlaması yaparak, ideal insan prototipinin nasıl olması gerektiği hususunda bazı ipuçları vermiştir. Bu doğrultuda Şeriatî, özellikle İslam Tarihi'nde önemli roller üstlenen şahsiyetlerin yanında, Batı dünyasının bazı aydınlarını da ideal insan prototipini oluştururken dayanak olarak kullanmıştır.

Ali Şeriatî, insanın konu itibarıyla oldukça eski, kapsamlı ve karmaşık olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Şeriatî, insan kavramına açıklık getirirken, insan konusunu işleyen bazı akımların ve bu akımların önde gelen filozoflarının düşünce dünyasında yer edinen insan tanımlamalarına dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda Aristo'nun yaşadığı evreden kendi dönemine değin çağdaş bilimin, var olan bütün fenomenleri insandan daha açık bir şekilde tarif ettiğini belirtmektedir (Şeriatî, 2017h: 19). Aristo'nun düşünen ve konuşan bir hayvan, Eflatun'un siyasal bir hayvan ve Müller'in ise şekil yapan bir hayvan olarak tanımladığı insanı Şeriatî, mutaassıp, isyan eden, ütöplast, yaratan, çeşitlilik arayan, meşgüliyet arayan, siyasal ve bekleyen bir hayvan olarak tanımlamaktadır (Şeriatî, 2017g: 17-18). Bir başka ifadesinde ise insan tanımlamasına yönelik Şeriatî (2018h: 131), "Tabiat dünyasını tanıyabilecek güçte

olduğu halde kendisi tanınmadan kalmış olan tabiatın biricik oğlu” sözlerini kullanmaktadır.

Şeriatî, insan kavramına açıklık getirirken özellikle Egzistansiyalizm ve Hümanizm akımlarının insana yönelik tanımlamalarına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Egzistansiyalizm’e göre insan, hiçbir özelliğe sahip olmaksızın varlığa gelmiş ve sonraki tarihsel süreç içerisinde insanî birtakım nitelikler kazanarak kendi kendisinin yaratıcısı olmuştur. Nitekim tabiatta öncelikli olarak insanın varlığı meydana gelmiş ve akabinde mahiyetini elde ederek kendisini yaratmıştır. Egzistansiyalistlerin bu düşüncesini destekler nitelikte örnekleme yapan Şeriatî, anne ve babanın önce çocuğu vücuda getirip varlık kazandırdığını ve sonrasında ise çocuğu eğiterek onda bazı niteliklerin gelişmesini sağladıklarını ifade etmektedir. Hümanizm akımında ise insan, ne bütün bir âlemin ve tanrıların ürünüdür, ne de tabiatta bulunan hayvan ve bitki gibi kör ve bilinçsiz bir yapının ürünüdür. Şeriatî, bu yaklaşımla hümanizm öğretisi için maddenin ve tabiatın asaletinden, yani natüralizm ve materyalizmden daha yüksek ama Tanrı’nın eserinden daha alçak bir öğreti olduğunu belirtmektedir. Hümanizmin insana asalet çerçevesinde yaklaştığını belirten Şeriatî, bütün sosyal, ekonomik, hukuki ve dini meselelerin insanın asaleti temelinde incelendiğini söylemektedir. Bu bağlamda hümanizm için insanların kutsallığı değil, bilakis var olan bütün kutsalların insanlar için feda edilmesi söz konusudur (Şeriatî, 2017g: 28-33). Şeriatî, insan tanımlamasında bazı ekol ve filozoflardan yararlanmanın yanında, asıl olarak insanın tanımlanabilmesi için dinlerdeki yaratılış felsefelerine bakılması gerektiği hususuna dikkat çekerek şunları ifade etmiştir:

“İnsanı dinî açıdan, özellikle de İslam dini açısından tanımak için, her şeyden önce yaratılış felsefesini ele almalıyız. Büyük dinlerin çoğu, insanın nasıl yaratıldığını izah eden bir yaratılış felsefesine sahiptir. Bu yaratılış felsefesinde din, daha çok insanın kim olduğunu göstermeye çalışmıştır. Ben öyle inanıyorum ki araştırma alanım dinler tarihi olduğundan, İslam’ın en güzel yönlerinden biri de ortaya koyduğu insanın yaratılış felsefesidir. Ama ne yazık ki gördüğüm kadarıyla buna pek dikkat edilmemiştir. Bu, insanı hayretler içerisinde bırakacak kadar büyük ve görkemlidir. İnsanın yaratılış felsefesinde, insanı tanıyabilmek için, içinde semboller saklı yüzlerce nokta vardır. Öyle ki bu sembolleri bilmek insanın tüm boyutlarıyla gerçek manasını bilmek demektir” (Şeriatî, 2017h: 26).

Şeriatî'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere; Şeriatî, insanı tanımlarken büyük dinlerdeki yaratılış felsefesini incelemeye almaktadır. Bu bağlamda Şeriatî, insanın nasıl yaratıldığını açıklayan büyük dinlerin incelenmesinin, insanın nitelik ve nicelik özelliklerini ortaya koymasına yardımcı olacağını ve tanımlanmasında da büyük kolaylık sağlayacağını ifade etmektedir. Bu doğrultuda insanın İslam'daki yaratılış kıssasını elen alan Şeriatî, Kur'an-ı Kerim'den yararlanarak, Allah'ın insanı kurmuş balçıktan yaratıp kendi ruhundan üflediğini belirtir. Böylelikle insanın iki boyutlu bir varlık olduğunu ve bir boyutuyla balçığa yani en aşağıya ve bir diğer boyut olan Allah'ın ruhuyla da en yüceliğe meyilli olduğunu söylemektedir. Şeriatî, bu özelliğin insanı çift boyutlu olarak diğer tek boyutlu varlıklardan ayıran en belirgin özellik olduğunu ifade etmektedir (Şeriatî, 2018h: 17-18). İnsanı diğer varlıklardan ayıran özellikler temelinde Şeriatî (2017g: 119), "İnsanın beşerden ve hayvan, bitki ve cansız nesnelere dâhil diğer bütün tabiat olgularından farkı şudur: Doğanın bütün diğer görünüşlerinden her biri birer 'imek'tir, var olmaktır. Yalnızca insan özel anlamı ile bir 'olmak'tır" demektedir. Tabiatın insanı diğer türlerden ayıran belirgin özelliklere açıklık getiren Şeriatî (2017g: 122), "İnsan olmak, erişildiğinde bir 'imek'e (var bulunmak) ulaşılmış olacak sabit bir merhale değildir; hayır, insan sürekli 'olmak' (oluş, olma süreci) halindedir ve sonsuza doğru daimi ve ebedi bir gelişim süreci içindedir" ifadelerini dile getirmektedir. Bu doğrultuda Şeriatî, yaratılış felsefesi bağlamında insanın yaratılış durumuna değinirken şu sözleri ifade etmektedir:

"Beni kimse var etmedi, Tanrı var etti. Kimsenin istediği gibi değil. Kimsem yoktu çünkü. Kimsem Tanrı'ydı; kimsesizlerin kimsesi. Beni var eden O'ydu; kendi istediği gibi. Ne bana sordu, ne de o öteki ben'ime. Ben sahipsiz bir çamurdum. Beni kendi ruhundan o çamura üfledi. Toprak üstünde, güneş altında yalnız bıraktı beni. Beni kendime teslim etti. Gökyüzünün âsi çocuğu!" (Şeriatî, 2018c: 13).

Şeriatî'nin yukarıdaki düşüncelerinden de anlaşılacağı gibi; varoluş temelinde insan, iki zıddın birleşimiyle olagelmıştır. Diyalektik görüş bağlamında insanın çamur ve Allah'ın ruhuyla var olduğunu ve bu doğrultuda da kendi iradesine bırakıldığını belirten Şeriatî, burada mahiyet kavramına vurgu yapmıştır. İnsanın özelliklerine değinen Şeriatî (2017g: 123), "İnsanın –var bulunması ve olması gereken insanın- üç özelliği vardır: İnsan ilk olarak bilinçli, ikinci olarak seçici, üçüncü olarak yaratıcı bir

varlıktır” ifadelerini kullanmaktadır. Bu temelde insanda var olan bütün özelliklerin bu üç ana özellikten kaynakladığını belirten Şeriati (2017g: 123), “Şu halde insan, kendini bilen, seçen ve yaratandır. Her birimiz bilinç, yani kendini bilme aşamasına ulaştığı, gerçekten seçim yapabilme aşamasına ulaşabildiği ve tabiatın yaratmadığı veya sahip olmadığı şeyi yarattığı ölçüde insanız” cümlelerini kullanmaktadır. Şeriati, insan konusuna değinirken özellikle çağdaş insanın, geçmiş asırlardaki insanlara nazaran kendine yabancılaşmasına yönelik tutumunu eleştirmektedir. Ortaya çıkan bu olumsuz sonucun temel nedenini de şu sözlerle ifade etmektedir:

“Çağdaş insan, tabiatı geçmiş asırların insanından daha iyi tanıyor; ama kendini tanımak açısından çağdaş insan, geçmiş asırlardaki insandan daha geridedir. Eğer eski bir filozofa: ‘Hayat nedir?’ veya ‘İnsan nedir ve bu âlem boş ve hedefsiz bir şey midir?’ diye soracak olsaydık en azından bir cevap verebilirdi. En azından insanın daima peşinde koştuğu, halledilmesi gereken ve bilim tarafından çözülmesi gereken bu temel meselelere cevap vermenin, kendi misyonunun bir gereği olduğunu hissedirdi. Ama bugün bir bilim adamına soracak olursak şöyle der: ‘Biz asla bu meseleleri halledemeyiz. Bunları kendi haline bırakmalı, düşünmemeliyiz. Ben sadece bir fenomeni veya birden fazla fenomen arasındaki ilişkiyi keşfedebileceğimi, nasıl kullanabileceğimi ve sanayiye dönüştürebileceğimi düşünürüm. Onu üretmeli ve insanın eşyadan daha fazla istifade etmesini sağlamalıyım.’ O halde insanın bütün fikrî ve manevî çabalarının hedefi sanayileşmektir” (Şeriati, 2017h: 21).

Şeriati’nin yukarıdaki ifadelerinde de anlaşılacağı üzere; çağdaş insanı, geçmiş asırlardaki insanlardan ayıran temel özellik tabiata hakim olma ve insanın maddi olandan daha çok istifade etme isteğidir. Bu da çağdaş insanı, kendine yabancılaştırarak uzaklaştırmaktadır.

19. yüzyıldan 20. yüzyıla değin filozofların çoğunun düşünce dünyasını meşgul eden insan konusunun çok karmaşık olduğunu ve bu karmaşıklığın tarihsel süreç içerisinde insanı sarstığını belirten Şeriati (2017g: 118), “İnsanın dört zorunluluğu vardır; insan dört zindanın tutsağıdır. Doğal olarak bu dört zorunluluktan (cebir, belirlenim) kurtulduğu zaman insan olabilir ve bu dört zindandan kendi özgürlüğünü elde ettiği zaman gerçek manasıyla insan olabilir” sözlerini ifade etmektedir. Bu yaklaşım temelinde özgür insanın tutsaklığına neden olan dört belirlenime açıklık getiren Şeriati, bu belirlenimlerin sırasıyla tabiatın belirleyiciliği, tarihin belirleyiciliği,

toplumun belirleyiciliği ve insanın kendi belirleyiciliği olduğunu dile getirmektedir. Şeriatî, insanın dört zindanı diye adlandırdığı bu belirlenimlerden ilki olan tabiatın belirleyiciliği hakkında; tabiatıta yaşayan doğal ve maddî bir varlık olan beşere, tabiat eliyle bazı özelliklerin yüklendiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda insanın yaşadığı coğrafyanın etkileriyle bazı özellikler edindiğini ve bunun sonucunda da insanı gerektiği şekilde meydana getirenin tabiat olduğunu vurgulamaktadır. Tarihin belirlenimi hususunda farklı bir bakış açısı sunan Şeriatî, bu belirlenimi anlamının üstün ve ileri bir zihin gerektirdiğini dile getirmektedir. Tarihin, insan açısından bir “olma” serüveni olduğunu ifade eden Şeriatî, insanı bu ikinci belirleyiciliğin doğurduğu varlıklar olarak görmektedir. Bu minvalde kişinin sahip olduğu düşünce tarzı, dil, inanç ve duyguların kendi tarihinin bir ürünü olduğunu söylemektedir. İnsanın dünyaya gelir gelmez birtakım sözcüklerle karşılaştığını belirten Şeriatî, bu sözcükleri öğrenmenin ve bu sözcüklerle konuşmanın birer zorunluluk olduğunu vurgulamaktadır. Bu doğrultuda insanın konuştuğu anadilin, kendi isteğine bağlı olmadığını ve bunun tarihin bir zorunluluğu olarak insana dayatıldığını vurgulamaktadır. Üçüncü bir belirlenim olan toplumun belirleyiciliği hakkında Şeriatî, toplumun cebirliğinin diğer belirlenimlerden daha açık ve net olduğunu ifade etmektedir. Bu temelde insanın yaşadığı ülke, bulunduğu sosyal ortam ve toplumsal alanın bir meyvesi olduğunu belirten Şeriatî, insanın hakim düşünce tarzını, eğilimlerini, özelliklerini, hassasiyetlerini, tatlarını, ilgilerini, duygularını, arzularını ve hatta hayallerini ve ideallerini kendi toplumundan aldığını belirtir. Bu doğrultuda Şeriatî, insanın sahip olduğu sosyal düzenin şekli, grupsal, sınıfsal, ekonomik ve siyasal ilişkiler, alt yapı ve üst yapı, üretim sistemi, kültür, üretim ilişkileri ve ekonominin bir bütün halinde toplum adında bir kalıp meydana getirdiğini ve bireyin de bu kalıbı aldığını vurgulamaktadır. Dördüncü ve son belirlenim olan insanın kendi belirleyiciliği hakkında ise Şeriatî, insanda bir motiv (güdü), şiddetli bir eğilim veya dürtü olduğunu ve insanın sahip olduğu kuvvetli zevk ve arzu nedeniyle ister istemez kendine doğru sürüklediği vakit -güç hırsı, bencillik, cinsel güdü, paracılık vs. gibi- böylesine bir durum ortaya çıktığında ise insanın kendi cebirliğinin esiri olduğunu dile getirmektedir. Bu doğrultuda insan için seçenin, insanın kendisi olmadığını ve kendisinde var olan faktörlerin seçim yaptığını belirtmektedir (Şeriatî, 2017g: 162-171). Şeriatî, insanı esaret altına alıp özgürlüğünü kısıtlayan dört

zindandan ilk üçü olan tabiat, tarih ve toplum belirleyiciliğinden kurtuluş yolunu şu sözlerle ifade etmektedir:

“İlk zindan, doğa ve coğrafyadır. İnsan bu zindandan tabii bilimler ve teknolojiyle kurtulur. İkinci zindan, tarihin belirleyiciliğidir. Tarihin yasalarını, dönüşüm ve tekamülünü keşfetmek, insanı bu zindandan kurtarıyor. Üçüncü zindan, sosyal ve sınıfsal sistemdir ki devrimci ideoloji onu bu zindandan kurtarıyor” (Şeriati, 2017j: 141).

Şeriati'nin yukarıdaki sözlerinden de anlaşılacağı gibi; insanın ilk üç cebri olan tabiat, tarih ve toplum zindanından kurtuluşa erip özgürlüğünü elde etmesi için yalnızca belirleyici etkenleri bilim yoluyla tanınması yeterlidir. Bu minvalde dördüncü belirleyicilik olan insanın kendi zindanından kurtuluşu ise yalnızca kendisini tanıyıp bilmesiyle mümkün değildir. Çünkü bunun asıl nedeni bizatihi insanın kendisidir. Şeriati, insanın dördüncü zindanı olan kendi belirleniminden kurtuluşunun ancak felâh² ile mümkün olacağını belirtmektedir. Bu doğrultuda Şeriati, insanın kendi belirleyiciliğinden kurtuluşunun ancak ve ancak ilahi ve şeytani unsurlarının bilinçli, yaratıcı, seçici, temiz, saf, yön ve ideal tayin edici bir iradeye dönüşmesi sonucu felaha erişmesiyle mümkün olacağını ifade etmektedir (Şeriati, 2016a: 119). Bir başka yerde ise Şeriati, genel olarak insanın özgürlüğünü kısıtlayan dört zindandan kurtuluşunu şu cümleler ile dile getirmektedir:

“Söz konusu üç zindandan kurtulup özgürlüğü elde etmek için sadece ve sadece zorlayıcı/belirleyici etkenleri bilip tanımak gerekli olmasına karşın, dördüncü belirleyici için yalnızca onu tanımak ve bilmek kâfi değildir. İnsanın diğerleri uğruna kendisine karşı kendisini feda edip kurban edebilmesi için akli değerlendirme ve tanımadan, mantıklı yorumlama yapmaktan daha güçlü olmak gerekiyor. Bu, diğer güçlerden daha güçlü bir mantık dışı güç gerektiriyor; benim, kendimi, hatta kendimin kendisini istediğim gibi seçebilmem, hatta bu kendini öyle kendinin esiri ve seçici iradesi yapabilmem ve böylece kolayca imanım veya başkaları uğruna kurban edebilmem için bu mantık dışı güç gereklidir. Bu güç ise ‘din’dir” (Şeriati, 2017g: 176).

---

² Felah/Kurtuluş: Tarih boyunca doğal, içgüdüsel, ekonomik, sınıfsal, siyasal, düşünsel ve kültürel varlığına yabancılaşmış insan varlığını her türlü kölelikten kurtarıp özgürleştirme manasındadır (Şeriati, 2017j: 92).

Yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı üzere; insanın dört zindanı temelinde Şeriatî'nin özellikle değindiği dördüncü yani son belirlenim olan insanın kendi zindanından kurtuluşunun mantık dışı olarak insanın değerler uğruna kendinden vazgeçebilmesiyle mümkündür. Şeriatî, insanın kendini feda ettiği bu dördüncü belirlenim için 'isâr' sözcüğünü kullanmaktadır. Bu bağlamda isâr aşamasına ulaşan insanın, genel anlamda başkalarını kendisine tercih ederek onları korumak ve kendini bu minvalde yok etmek anlamına geldiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda da anlaşılıyor ki Şeriatî, insanın bu aşamada menfaatinin, mutluluğunun, huzurunun, şöhretinin, malının, yediğinin, içtiğinin, canının ölümünü yani iki ölümden biri olan kendi ölümünü seçtiğini vurgulamaktadır (Şeriatî, 2017g: 150).

Şeriatî'nin gözlemleriyle insan kavramına yönelik yaklaşımının ve tanımlamasının tarihsel süreç içerisinde var olan dinlerin ve ideolojilerin insana bakış açısını ele almanın akabinde asıl olarak Şeriatî'nin düşünce dünyasını meşgul eden, ideal insan prototipinin incelenmesidir. Şeriatî'nin ideal insan prototiplerine sırasıyla değinecek olursak; bunların başında İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve Ebuzer Gıfarî gelmektedir. Şeriatî, düşünce dünyasında yer edinen ideal insan prototiplerini konu alırken; Hz. Fatıma ve Hz. Zeynep'e değinerek, kadının İslam'da var olan önemine dikkat çekmektedir. Şeriatî'nin ideal insan prototipinde yer edinen Müslüman şahsiyetlerin yanında Pascal, Marks ve Sartre gibi Batılı düşünce insanları ve Doğulu fikir öncüleri olan Buda, Hallâc ve Mazdek de bulunmaktadır. Şeriatî'nin düşünce dünyasındaki Pascal, Allah'ta var olan mutlak değerlere tapma yoluyla inanarak yücelme yolunu seçen bir şahsiyettir; O, insanî fitratın yorgunluğundan açığa çıkan tufanı kendisinde hissedenden âşık bir cevherdir. Şeriatî, Marks için sömürülmüş kitlelerin mahrumiyetine karşı kendisini siper eden muazzam bir kişilik olduğunu belirterek, Marks'ın bilgisini de bu ezilmiş kitlelerin mevcut düzendeki haklarını ispat etme yolunda kullandığını ifade etmektedir. Düşünce dünyasında önemli bir yeri bulunan Sartre için ise Şeriatî, şerrin ve hayrın, bâtılın ve hakkın ölçüsünü ve delilini bilen bir kimse olduğunu ve bu minvalde özgürlüğü, kendi varlık felsefesinin ve yaşam felsefesinin ideali temelinde gören bir kişilik olarak bahsetmektedir. Batılı düşünce şahsiyetlerinin yanında Doğulu fikir insanlarını da ideal insan prototipi bağlamında değerlendiren Şeriatî, Buda'yı tanrısız bir peygamber, Hallâc'ı küllerinin dahi titreyip harekete geçen bir yanardağ deryası ve Mazdek'i de

bireyleri mülkiyet zindanından kurtarıp Hüsrev-Molla sınıfının altın biriktirme ve kadın toplama hareketine karşı savaş başlatan kişilik olarak belirtmektedir (Şeriatî, 2016a: 119-121).

Şeriatî'nin düşünce dünyasında yer edinen ideal insan kavramı, genel olarak İslamî kaideler ile yaşayan Müslüman bir bireyi karşılamaktadır. Şeriatî için ideal insanın genel tanımı Müslüman olmaktır. Bu minvalde İslam'ın yetiştirdiği şahsiyetlere büyük bir önem atfederek, İslam'ın ideal insan yaratma hususuna yönelik Şeriatî (2016a: 17), "İslam, insan yetiştirme, örnek oluşturma ve kendi ideal insanını yaratmanın cevher, güç ve istidadını, insana egemen olan en kötü şartlarda ve atmosferde bile korumuştur" sözlerini ifade etmektedir. Bu bağlamda ideal insan prototipini konu alırken, özellikle İslami şahsiyetlere değinmektedir. Bu doğrultuda Hz. Muhammed (s.a.v.)'i ideal insan piramidinin zirvesine koyan Şeriatî, Muhammed'in sadece halkın düşünceleriyle ilgilenmediğini ve O'nun savaş, siyaset ve güç adamı olmasına rağmen sevgi, takva ve maneviyat yönlerinin ağır bastığına dikkat çekerek şunları belirtmektedir:

"Toplum içinde ondan daha etkili ve sevilen kimse yoktu. Onun sözleri ve davranışları, ümmeti üzerinde hayatta iken olduğu gibi öldükten sonra da etkisini sürdürdü. Asırlar sonra şimdi bile onun sünneti Kur'an'ın yanında Müslümanların ikinci ilham kaynağıdır. Sözü ilham gibiydi, düşüncesini aşılıyordu. Münakaşadan, felsefî ve mantıkî tartışmalardan nefret ediyordu. Kendisiyle münakaşaya kalkışanlara Kur'an ayetlerini okuyarak karşılık verirdi. Düşüncesini sade ve doğal bir üslupla açıklıyor, tartışmaya girmiyordu" (Şeriatî, 2018j: 537).

Şeriatî'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi; Hz. Muhammed (s.a.v.)'in yaşamı boyunca sergilediği davranışlar ve toplumuna yönelik sarf ettiği sözler, O'nun gerek yaşadığı çağ gerekse de asırlar sonra günümüzde dahi etkili ve sevilen bir şahsiyet olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda hayatı boyunca örnek bir şahsiyet olan Hz. Muhammed'in, İslam'ın en büyük delili olan Kur'an'dan sonra ikincil ilham kaynağı olarak değerlendirilmesi, Şeriatî'nin ideal insan piramidinin zirvesine Hz. Muhammed'i koymasına neden olmaktadır. Hz. Muhammed'e yönelik bir başka ifadesinde de Şeriatî (2015: 32), "Tüm peygamberlerin, şehitlerin, tarihin kurtuluş ve adalet rehberlerinin ve liderlerinin vârisi!" sözlerini kullanmaktadır.

Şeriatî için İslam'ın yetiştirdiği ideal insan prototiplerinden bir diğeri de Hz. Ali'dir. Hatta ve hatta Hz. Muhammed'i istisna tutan Şeriatî, Hz. Ali'yi en büyük insanî şahsiyet olarak görmektedir. Bu bağlamda Hz. Ali'yi tam bir hayat adamı olarak gören Şeriatî, O'nu günlük yaşantısında sevecen bir baba, çok şefkatli ve özenli bir eş, kentlerde titiz ve aktif bir siyasetçi ve savaş meydanlarında kılıç sallayan bir kahraman olduğunu belirtmektedir (Şeriatî, 2017h: 33). Bu doğrultuda Hz. Ali'yi mükemmelliğin zirvesi olarak gören Şeriatî, Hz. Ali hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Ali, insanlık tarihindeki mazlum adaletin tecessüs etmiş şeklidir. Ali sadece konuşan Kur'an değildir, konuşan özgürlüktür, konuşan adalettir, konuşan aşkın insanlıktır. İnsanlığın çektiği tüm sıkıntılar, eziyetler, işkenceler, yediği kırbaçlar, verdiği şehitler, insanlığın ruhunu ve vicdanını inciten tüm zulümler, perişanlıklar, hileler ve ihanetler, iniltisini Ali'nin çehresinde ve Ali'nin boğazında bulmaktadır. Ali'nin ıstırapı budur. İşte bu yüzden kılıcı sırtında ve beyninde hissettiğinde Ali'nin ilk sözü şu olmuştur: 'Kabe'nin Rabbine and olsun ki kurtuldum.' Ruh taşınır da, insan ruhuna sahip olunur da Ali'yi bir âşık gibi övmek, Ali'yi her şey olarak görmemek nasıl mümkün olabilir?”

Şeriatî'nin yukarıdaki pasajından da anlaşılacağı üzere; Şeriatî'nin ideal insan prototipinde önemli bir yer edinen Hz. Ali, özgürlüğün, adaletin ve aşkın insanlığın vücut bulmuş halidir. İslam temelinde Hz. Muhammed'in yetiştirdiği Hz. Ali, Şeriatî'nin düşünce dünyasında ayrı bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Şeriatî'nin de yukarıda ifade ettiği gibi; Hz. Ali, yaşantısıyla mazlum kitlelerin daima yanında bulunmuş ve onların sesi olarak, insanlığa örnek bir şahsiyet olmuştur. Hz. Ali'nin, halkın yazgısına ortak olup sosyal sorumluluğunun bilinciyle hareket ettiğini belirten Şeriatî, O'nun toplum ile iç içe yaşadığını ifade eder (Şeriatî, 2018b: 46). Düşünce dünyasında ideal insan prototiplerinin merkezinde konumlandığı Hz. Ali hakkında bir diğer ifadesinde Şeriatî, (2018n: 273), “Eğer Allah'ı tabiatan, Ali'yi tarihten, mabedi yeryüzünden kaldıracak olursak, tabiat terk edilmiş bir mezarlık, tarih kapkaranlık bir geçit ve yeryüzü soğuk ve çirkin bir çöplük olur” sözlerini kullanmaktadır.

Şeriatî'nin fikir dünyasında İslam'ın yetiştirdiği bir diğer ideal insan prototipi de Hz. Hüseyin'dir. Şeriatî için Hz. Hüseyin, tarihin başlangıcından Kerbelâ Olayı'na* değin verilen tevhid mücadelesinin simge isimlerindedir. Bu bağlamda Şeriatî, Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Hz. Hasan ile devam eden tevhid** mücadelesinin bayraktarlığını üstlenen Hz. Hüseyin'i ideal insan olarak konumlandırmaktadır. Var olan bu bayrağın tek bir dini olan üç boyutlu hakim düzene karşı dalgalanan bir bayrak olduğunu belirten Şeriatî, Hz. Hüseyin'in mücadelesinin şirke ve bu şirkin gölgesinde egemenliğini devam ettiren hakim sınıfa karşı olduğunu ifade etmektedir. Hz. Hüseyin'in bu mücadelesinin yalnızca Yezid'e karşı bir egemenlik çatışması olmadığını belirten Şeriatî, aksine bu mücadelenin temelinde var olan etmenin, mazlum halk kitlelerinin mahrumiyetine tarih önünde şahitlik etmek olduğunu söylemektedir. Bu doğrultuda Şeriatî, Hz. Hüseyin'in toplumun kurtuluşu için ailesiyle birlikte ölümü seçtiğini ve bu ölümün onu, insanlık tarihinin komutanlarından ve bayraktarlarından kıldığını belirtmektedir (Şeriatî, 2015: 224). Şeriatî, Hz. Hüseyin'i ideal insan prototipinde konumlandırırken, özellikle İslam Dini'nin temel şartlarından biri olan hac vazifesini yarıda bırakarak Kerbela'ya doğru harekete geçmesine dikkat çekmektedir. Bu eylemin mevcut statükoya karşı bir devrim niteliğinde olduğunu belirten Şeriatî, Hz. Hüseyin'in bu hareketiyle bütün bir insanlığa ders verdiğini söylemektedir (Şeriatî, 2016b: 162-163). Şeriatî, Hz. Hüseyin'in bilinçli ve özgür insan olmanın kâideleriyle yaşadığı çağda tarihi bir sorumluluk yüklendiğini ve böylelikle insanlığın en yüce sembollerinden biri olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

“Hüseyin'in fetvası şudur: Evet, güç yetirilmeyen durumlarda bile gereklilik vardır. Onun gözünde hayat, iman ve cihattır. Dolayısıyla o diriye; diri olduğu için inanç yolunda savaşa yükümlüdür. Yalnız güçlü kişi değil, diri kişi de sorumluluk taşır. Pekiyi, Hüseyin'den daha diri kim var? Tarihimizde kim var yaşamaya onun kadar hakkı olan? Ondan başka diri kalmaya yanaşan kim var? İnsan olmak, bilinçli olmak ve yaşayan olmak insanı cihatla yükümlü kılar. Hüseyin işte bu yüzden âşık ve bilinçli diri insanlığın en yüce sembolüdür” (Şeriatî, 2015: 145).

---

* Kerbelâ Olayı: Bugünkü Irak'ın Kerbelâ şehrinde, İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in torunu ve Hz. Ali'nin oğlu olan Hz. Hüseyin'in ailesiyle birlikte Hicri 60 (M. 681) yılında Emevi Halifesi I. Yezid'in ordusu tarafından katledilmesi hadisesidir (Şeriatî, 2015: 46).

** Tevhid: İslam'ın temel altyapısı olan tevhid, Allah'ın zatının birliği anlamıdır (Şeriatî, 2017j: 301).

Şeriatî'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi; Hz. Hüseyin'i tarihin ışığında insanlığın yüce sembolü kılan anlayış, onun, hayatı iman ve cihat olarak idame ettirmesidir. Hz. Hüseyin'in bu anlayış ile güçlü olmasa dahi, diri kalmayı başardığını ve bu bilinçli dirilik ile yaşadığı devirde Mekke, Kâbe ve Arafat'ı propaganda aracı haline getiren mevcut statükoya karşı çıktığını belirtir. Şeriatî'nin düşünce dünyasında yer alan ideal insan piramidinin merkezinde duran Hz. Hüseyin, Şeriatî için tarihin her evresinde örnek alınması gereken bir şahsiyettir.

Şeriatî'nin düşünce dünyasının merkezinde konumlanan ideal insan prototiplerinden Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'den sonra önemli bir yer edinen bir diğer şahsiyette Ebuzer Gıfarî'dir. Ebuzer Gıfarî için Şeriatî (2018a: 21), "Ebuzer İslâm mektebinde 'Kâmil bir insan' olmuştu ve bu tabir onun azameti için yeterlidir" sözlerini kullanmaktadır. Bu bağlamda Ebuzer'in tarihi misyonuna değinen Şeriatî, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ölümünün ardından yönetimin Hz. Ebubekir'e ve daha sonra sırasıyla Hz. Ömer ve Hz. Osman'a verilerek, Şiiler'in önderi olan Hz. Ali'nin mahrum bırakılmasına işaret etmiş ve bununla birlikte ortaya çıkan adaletsizliğe karşı Ebuzer'in tarihi sorumluluğunu yerine getirmesinin onu insanlık tarihi açısından bir idol kıldığını ifade etmiştir. Bu doğrultuda Ebuzer'i insanlığın arzu duyduğu birkaç önderden biri olarak gören Şeriatî, onu özgürlük rehberlerinden ve kurtarıcılarında biri olarak konumlandırmaktadır. Sosyal adalet çerçevesinde Ebuzer'in büyük bir misyon üstlenerek gerek Hz. Osman döneminde yaşanan ekonomik ve toplumsal sorunlara ve gerekse de Muaviye yönetiminde var olan aşırı harcamalara karşı çıktığını belirten Şeriatî, böylelikle Ebuzer'in devrin yoksul halk kitlelerini savunmasına dikkat çekmektedir. Ebuzer'in, Hz. Osman ve Muaviye yönetimlerine karşı sergilediği mücadelenin üzerinde duran Şeriatî, bu mücadeleyi tarihsel diyalektik temelinde ele alarak yaşadığımız çağlara da ışık tutacağını ifade etmektedir. Şeriatî'nin fikir dünyasında Ebuzer'in Hz. Osman'a yönelik "Ey Osman! Yoksulları sen yoksullaştırdın ve zenginleri sen zenginleştirdin" ve Muaviye'ye ithafen de "Ey Muaviye! Eğer bu sarayı kendi paranla yapıyorsan israftır, yok eğer halkın parasıyla yapıyorsan ihanettir" diye sarfettiği sözler, İslam medeniyeti açısından sosyal adaletsizliğe başkaldırının miladıdır (Şeriatî, 2018a: 25). Şeriatî'nin düşünce dünyasının merkezinde ideal insan prototipinde yer edinen Ebuzer'in şahsiyeti, toplumsal ve pratik bir şahsiyet olarak konumlanmaktadır (Şeriatî, 2017f: 56). Ebuzer'i mazlum halk kitlelerinin yanında

sosyal adaletin savunucugunu üstlenmesiyle ideal insan piramidinde konumlandırılan Şeriatî, Ebuzer hakkında şunları ifade etmektedir:

“İnsanın, Ebuzer’in çabası; kabul etmemek, isyan, özgürlük, kurtuluş! Ve Ebuzer; açık ve gizli şirkin, cahiliye küfrüne, hilafet dinine hayır demenin kurbanı! Mazlum insanın özgür ve uyanık vicdanı: Halk! Ve Ebuzer, şehit, şahadet: Tüm çağların, nesillerin ve cephelerin huzurunda. Ve nihayet süreklilik, Habil’den Ebuzer’e, Ebuzer’den Hüseyin’e ve Hüseyin’den ahir zamana” (Şeriatî, 2018a: 191-192).

Şeriatî’nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere; Ebuzer, yaşadığı çağın gereksinimlerini özümseyerek, mahrum halk kitlelerinin savunuculuğunu üstlenen ve böylelikle hakim egemen sınıfın karşısında sosyal adaletin savunucu şahsiyeti olmuştur. Ebuzer’in asıl çabası, mahrum halk kitlelerinin kurtuluşu temelinde hakkı ve hakikati savunmaktır. Bu doğrultuda hakim egemen sınıfın karşısında durmakla ağır tahakkümlere maruz kalan Ebuzer’in, Şeriatî’nin düşünce dünyasında tüm çağlara ve nesillere ideal bir insan olarak konumlandırıldığı söylenebilir.

Şeriatî, düşünce dünyasının merkezinde yer alan ideal insan prototiplerinden bahsederken, yalnızca eril şahsiyetlere yer vermemektedir. Bu bağlamda kadını İslam’da konumlandırırken, Hz. Muhammed (s.a.v.)’in kızı ve Hz. Ali’nin eşi Hz. Fatıma ve kızı Hz. Zeynep’ten büyük bir ehemmiyet ile bahsetmektedir. Şeriatî, yaşadığı çağın gereksinimlerinden yola çıkarak günümüzün İslam toplumlarında var olan üç kadın tipinin olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki geleneksel ve mukaddesatçı kadın tipi, ikincisi modern ve Batıcı kadın tipi ve son olarak da Fatımavari kadın tipinden bahsetmektedir. Fatımavari kadın tipinin, geleneksel kadın tipiyle hiçbir benzerliği ve ortak yönünün bulunmadığını ifade eden Şeriatî, toplumdaki dinine bağlı geleneksel kadın tipinin en az modern kadın kadar Fatımavari kadına yabancılık ve uzak olduğunu belirtmektedir (Şeriatî, 2019b: 51-52). Genel hatlarıyla üçüncü kadın tipi olarak konumlandığı Hz. Fatıma için Şeriatî, Fatımavari bir yaşam temelinde açıklığa kavuşturduğu bu prototipi şu sözlerle ifade etmektedir:

“Üçüncü kadın kimdir? O, hem eski gelenekleri kırması –zaten koruyamaz, zaman ve toplumun ortamı onu değiştirir-, hem modern kadın adına dışarıdan ona dayatılan nasıllık kalıplarına karşı insan olarak direnmesi gereken bir çağda yaşadığını gören bir kadındır. Ne dünyanın kadını olarak kalmak, ne de –

benzetmeksizin- bugünün kadını olmak ister. Hiçbirini beğenmez. Her ikisine de isyan etmiş, kendisinde şu şüphe doğmuştur: Ben kendimi oluşturmalyım. Ben ne geleneksel kadını, ne de dayatılan ihraç kadınıyım. Kendimi bir kadın olarak inşa etmeli ve kültürüm, dinim ve inancımınla bağımı korumalıyım; ama mevcut toplumda ve zamanda yaşamalıyım, ben kendi kendimi oluşturmalyım” (Şeriati, 2018: 383-384).

Şeriati'nin yukarıdaki sözlerinden de anlaşılacağı üzere; ideal insan prototipinde yer edinen kadın, ne körü körüne gelenekselliğe bulanmış bir yaşam sürmeli ne de taklit temelinde modernleşen (Batılı) kadın olmalıdır. Toplumumuzda ideal kadının Fatıma'vari bir hayat ile kendi öz değerleriyle kendini yeniden oluşturması gerektiğini belirtmektedir. Bu minvalde Hz. Fatıma'yı devrin kadınlarıyla diyalektik bir yaklaşım ile elen Şeriati'nin, Hz. Fatıma'nın her çağın kadınları için bir örnek şahsiyet olmasını dile getirdiğini söyleyebiliriz.

Şeriati'nin ideal insan prototipinde yer edinen kadın şahsiyetlerinden bir diğeri de Hz. Ali'nin kızı Hz. Zeynep'tir. Hz. Zeynep'i ideal insan piramidinde konumlandıran Şeriati, Kerbelâ Olayı'nda Hz. Hüseyin'i devrimin kanı ve Hz. Zeynep'i de devrimin mesajı olarak ele almaktadır. Tarih sahnesinde Hz. Zeynep'e yüklenen görevin şehadet çağrısını dünyaya duyurmak olduğunu belirten Şeriati, Hz. Zeynep'in yüklendiği sorumluluğun kardeşi olan Hz. Hüseyin'den daha ağır olduğunu belirtmektedir. Şeriati, Hz. Zeynep'in tarihsel sorumluluğuna dair şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Zeynep, diri ama sönük şehitlerin mesajını ulaştırma görevini üstlenmiştir. Çünkü şehitler ölünce geri de o kalmıştır. İşkencecilerin kılıçlarıyla dilleri kesilenlerin dili olması gerekmektedir. Mesajı olmayan kan, tarihte dilsiz kalır. Eğer kan, mesajını bütün kuşaklara duyuramıyorsa, işkenceci, şehidi kendi döneminin dört duvarı arasında tutsak bırakmış olur. Zeynep Kerbelâ mesajını tarihe aktarmazsa, Kerbelâ tarihe karışmış olur. Bu mesaja ihtiyaç duyanlar ondan yoksun kalır. Bütün kuşaklara kendi kanlarıyla seslenen kim? Dolayısıyla Zeynep'in görevi güç ve ağırdır. Zeynep bütün insanlara ulaştırılmak üzere bir mesaj taşımaktadır. Hüseyin'in ölümüne ağlayan herkese, onun, ‘Hayat, iman ve cihattır.’ mesajını haykırıyor” (Şeriati, 2015: 183).

Şeriati'nin yukarıdaki cümlelerinden de anlaşılacağı gibi; bir kadın olarak Hz. Zeynep'e yüklenen tarihsel sorumluluk ağır ve güçtür. Kerbelâ Olayı'nda yaşanan

hadiseden sonra tarihin bu kanlı vakasına şahitlik ederek insanlığa hakkı ve hakikati haykıran Hz. Zeynep'in, bir kadın olarak Şeriatî'nin düşünce dünyasında ideal insan piramidinde yer aldığı söylenebilir.

Şeriatî'nin ideal insan prototiplerine dair yaklaşımına baktığımızda, genelde İslami ve özelde ise Şii anlayışın gereksinimlerini yerine getiren her müslümanı ideal insan olarak görmektedir. Bu bağlamda Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, "Size iki emanet bıraktım: Allah'ın kitabı ve itretim" sözlerinden yola çıkarak, İslam'ın bu iki temel üzerine kurulu olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda itreti, İslam ruhunu tanımanın temeli olarak tanımlayan Şeriatî, itretin asıl misyonunun Peygamber'in gerçek yüzü, Kur'an'ın anlam ve yönü olduğunu ifade etmektedir (Şeriatî, 2017b: 198). Bu minvalde ideal insan kavramını genel anlamda Hz. Ali ve ailesi temelinde konumlandıran Şeriatî, şu sözleri kullanmaktadır:

"Bu aile Peygamber'e mensup olmasaydı yine de insanların izlediği bir örnek olurdu. Herhangi bir yerde, örneğin Yunan'da bile olsaydı, aynı değeri taşırdı. Nerede erkeği Ali , kadını Fatıma, kızı Zeynep ve oğulları Hasan ve Hüseyin olan bir aile bulabilirseniz o aile (itret) soyludur. İnsan böyle bir aileye gereksinim duyar; ondan bir şeyler öğrenir, bir şeyler anlar. Neden bu aileye özellikle biz gereksinim duyarız? İslam'ı tanımak için" (Şeriatî, 2017b: 199).

Şeriatî'nin yukarıdaki pasajından da anlaşılacağı üzere; ideal insan prototipinde konumlandığı en önemli şahsiyetler, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in soyundan gelen aile bireyleridir. Şeriatî ideal insan kavramına değinirken, Şii anlayışın önderi Hz. Ali ve ailesiyle birlikte sahabe olan Ebuzer Gıfarî'yi de vurgulamaktadır. Şeriatî, yaşadığı devirde her ne kadar Şii mollalara karşı mücadele içerisinde olmuş olsa da onun düşünce dünyasının temelinde yer edinen "Öze Dönüş" kavramının yansıması olan Şii anlayış büyük bir etkiye sahiptir. Bu yansımanın ışığında ideal insan olarak konumlandığı şahsiyetler, genelde İslam'ın ve özelde Şii anlayışta yer edinen tarihi şahsiyetlerdir. Bu bağlamda Şeriatî için "ideal insan kimdir ve nasıl olmalıdır?" sorusunu yöneltecek olursak, verilen cevabın "Şii Müslüman ve Şii Müslüman bilinciyle yaşayan insan" şeklinde olmasının kaçınılmaz bir gerçek olduğu söylenebilir. Şeriatî'ye göre ideal insan prototipi açıklandıktan sonra siyaset teorisinin üç ayağından biri olan ideal toplum ve ideal devlet tasavvurunun incelenmesi gerekmektedir. Bu

hususta Şeriatî'ye göre ideal toplum kavramının niteliklerinin incelenmesi, çalışmanın temel mantığının anlaşılabilmesi için gerekli görülmektedir.

2.2. ŞERİATÎ'DE İDEAL TOPLUM: MEDİNE TOPLUMU (ÜMMET)

Şeriatî'nin düşünce dünyasında ideal toplum olarak konumlandığı ümmet (İslam Toplumu) kelimesinin etimolojik kökenine baktığımızda; ümmet kelimesi, kastetmek, ahenk ve niyet etmek manasına gelen “ümm” kökünden türemektedir. Bu daha çok hedef, hareket ve bilinçli kararın birleşimiyle oluşmuş bir anlamdır. Şeriatî, “ümm” kelimesinin kökünde ileri ve öne ilerleme kavramlarının saklı olduğunu ifade ederek, var olan bu birleşik anlamı oluşturan dört unsurun olduğunu belirtmektedir. Bu unsurların seçim, hareket, ilerleme ve maksat olduğunu ve bu bağlamda ümmet kelimesinin asıl olarak “açık yol” diye tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Ümmetin bir muhacir toplumu olarak hedef ve kıblede ortaklık, kıble ve hedef yönünde gitmek, ortak önderliğin ve yönlendirmenin gerekliliğini yerine getirmek temelinde anlaşılmasını belirten Şeriatî, ümmetin tanımını, bireylerinin bir bütünlük içerisinde ortak bir önderlik çatısı altında ve ortak bir hedefe sahip olan insan topluluğu olarak yapmaktadır (Şeriatî, 2017j: 313). Bu bağlamda toplumun oluşumuna yönelik ifadesinde Şeriatî (2018k: 413), “Toplum, hem tarih boyu hem de bugün yaşanan tüm olayları kendisinde saklayan sayısız aynaların birleşmesinden meydana gelir” sözlerini kullanmaktadır. Ümmet kelimesinin etimolojik kökeni ve toplumun oluşumuna yönelik tanımlamaların akabinde Ali Şeriatî'nin düşünce dünyasında yer alan ideal toplum kavramını, tarih felsefesi temelinde Habil ile Kabil kıssasını ele alarak incelemek gerekmektedir. Bunun nedeni ise Şeriatî'nin toplumu konu edinirken, İslam Dini'nin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de geçmekte olan bu kıssa üzerinde durarak topluma yönelik düşüncelerini dile getirmesidir. Şeriatî'nin gerek verdiği konferanslara gerekse kaleme aldığı eserlerine bakıldığında, toplumsal konulara ağırlık verdiği görülmektedir. Bu doğrultuda Kur'an-ı Kerim'de var olan ayetlerin toplum düzenine önemle değindiğini ifade eden Şeriatî, ideal toplum düzenine yönelik düşüncesinin temel dinamiği olarak Habil ile Kabil kıssasını konumlandırmakta ve böylelikle Kur'an'a dayalı bir İslam toplumbilimi geliştirmektedir. Bu bağlamda toplumbilimin amacına istinaden Şeriatî (2016c: 34), “Burada amaçlanan, insanın, mensubu olduğu ekolün esas ve gereğince insan toplumuna ve bu toplum için düşündüğü sisteme ilişkin inancıdır” sözlerini kullanmaktadır. Şeriatî'nin ifadelerinden de anlaşılacağı gibi; insanın

mensubiyet duyduğu inanç ve ekol çerçevesinde bir ideal toplum görüşüne sahip olacağı söylenebilir. Bir önceki alt başlıkta ele alınan ideal insan kavramında Şeriatî'nin ideal insan prototiplerine yönelik yaklaşımlarını aidiyet duyduğu Şii ekol ekseninde yorumladığı görülmekteydi. Bu minvalde Şeriatî'nin düşünce dünyasında yer alan ideal toplum kavramının, genelde İslam inancı ve özelde ise Şii ekol baz alınarak incelenmesi gerektiği ifade edilebilir.

Toplum düzenine yönelik Kur'an'a dayalı bir İslam toplumbilimi geliştiren Şeriatî, yaptığı araştırmalarda surelerin konularını dikkate alarak, Kur'an'ın genel anlamda toplum düzenine değindiğini belirtmektedir. Bu minvalde Kur'an'da geçen surelerin daha çok hangi meseleler üzerine odaklandığına dair Şeriatî (2017: 581-582), "Araştırmamız önem sırasına göre Kur'an'ın aşağıdaki meseleleri dikkate aldığını göstermektedir: İtikadi, felsefi, fikri, 27 sure; Tabii İlimler, 24 sure; İnsani Meseleler, 22 sure; Siyasi Meseleler; 21 sure; Sosyal Meseleler, 19 sure; Ahlâki Meseleler, 13 sure; Tarihi Meseleler, 9 sure; Sembolik Meseleler, 4 sure; İbadetler ve Hükümler, 4 sure; Ekonomi, 2 sure"* ifadelerini kullanmaktadır. Şeriatî'nin de belirttiği üzere; Kur'an'ın, toplumu oluşturan etmen olan insanların sosyal yaşantı içerisindeki fikri yapılarına, ahlaki boyutlarına, siyasi yaklaşımlarına ve tarihi meselelerine değindiği görülmektedir. Bu doğrultuda Kur'an'ın ne olduğunun, toplum üzerindeki etkisinin ve sosyal yaşantının işleyişine yönelik bir başka ifadesinde ise Şeriatî (2017: 514), "Kur'an her şeyden önce bir kitaptır, bir mesajdır! Varlık felsefesi, bilinç, hareket, toplumun kurtuluşu, adaletin tesisi, manevî öğretim, sosyal önderlik ve insan türünün gelişimidir" sözlerini dile getirmektedir. Böylelikle Şeriatî'nin düşünce dünyasında yer edinen ideal toplum düzeninin ipuçlarını Kur'an-ı Kerim'in içeriğinde aranılması gerektiği söylenebilir. Şeriatî, toplumu bireyler topluluğu değil, bilakis bireysel unsurlar bileşkesi olarak görmektedir. Her bileşkenin kendine has bağımsız fiziksel özelliklerinin bulunduğunu belirten Şeriatî, topluma yönelik şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Toplum, kişilerin toplamı değil, kendisi bir 'kişi'dir, bir insandır ve insanın hücrelerinin bireyleridir. Onu meydana getiren bütün hücrelerden farklı bir birey, hayat, geçmiş, hâl, hareket, duygu ve özelliklere sahip bir insanî bireydir; bu özellikler, onun hücrelerinden, vücudunun azalarından bağımsızdır.

---

* Şeriatî'nin sure tasnifinde toplam sure sayısı 145'i bulmaktadır. Ancak bilinmektedir ki Kur'an-ı Kerim'de toplumda 114 sure bulunmaktadır. Bu husus Şeriatî'nin aynı sureyi iki farklı tasnif içinde değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır.

Benim toplumsal yapı olarak bildiğim şey, ne ekonomi, ne inanç, ne irade, ne de bir başka 'etken'dir; bilakis bir toplumun toplumsal altyapısı, o toplumun 'şahsiyet'ini oluşturan maddî ve manevî unsurların toplamının bileşkesinin oluşum tarzından ibarettir. Nasıl ki bir birey, yalnızca serveti, işi, eğitimi, üretimi, geçmişi, soyu, ırkı, akidesi, imanı ve çevresiyle tanınmaz ve ancak bu etkenler toplamı kemiyet ve keyfiyet olarak incelendikten sonra, onun şahsiyetini anlamak mümkün olursa, bir toplum da öyledir” (Şeriati, 2017a: 53).

Şeriati'nin yukarıdaki pasajından da anlaşılacağı üzere; toplumun ne olduğu hususunda bir çıkarım elde etmenin tek ve yegane yolu, onu oluşturan bileşkelerin bir bütün halinde incelenmesinden geçmektedir. Şeriati, toplumu ilkel-yarı vahşi toplum, tarihsel toplum ve modern toplum olmak üzere üçe ayırmaktadır. Bunlardan ilki olan ilkel-yarı vahşi toplum için henüz barınma yeri, elbise, toplumsal ilişkiler, eğitim-öğretim ve yazı aşamalarına geçememiş toplum; ikinci tür toplum olan tarihsel toplum için kendi çağında bir medeniyete sahip olup da ilerleme kaydederek şimdi medeniyet açısından geri kalmış toplum; üçüncü ve son toplum türü olan modern toplum için ise sermaye ve sanayisi olan, kültür ve ekonomi yazgısının dünyanın büyük bir bölümünü eline almış toplum olarak bahsetmektedir (Şeriati, 2017g: 317).

Toplumların değişim ve gelişimlerini araştıran toplumbilim, ortaya çıkardığı sonuçlar ışığında bu toplumlara egemen yasalara ulaşmayı hedefler. Bu hedefler doğrultusunda toplumbilimin amaçlarından biri de toplumbilimsel yasalara ve bu yasaların yerini tutan genel kaidelere ulaşma isteğidir. Şeriati, toplumbilimin bu ilkesini, mensubiyet duyduğu İslamî inanca hizmet etmenin bir yolu olarak görmüş ve toplum anlayışlarında yeni bir toplumbilimsel okuma faktörünü ortaya koymaya çalışmıştır. Şeriati'ye göre Kur'an'da var olan kozmolojik ayetler fizik kurallarının yardımıyla aydınlatılabilirken, toplumsal ve tarihsel ayetler de toplumbilimin yardımlarıyla anlaşılabilir (Kayacan, 2012: 80-81). Şeriati, topluma ilişkin fikirlerini, tarih felsefesi temelinde Habil ile Kabil kıssasını ele alarak çözümlenmeye çalışmaktadır. Bunu yaparken de kendisinin kavramsal olarak tanımladığı “İslamî Toplumbilim” üzerinden gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu doğrultuda tarih felsefesi temelinde Habil ile Kabil kıssasını toplumbilim bağlamında elen alan Şeriati, dinler tarihinde ilk insan olan Hz. Adem'in iki oğlu Habil ile Kabil arasında yaşanan olayların toplum açısından bir kırılma noktası olduğunu belirtir. Şeriati, avcılık ve mülkiyetten önceki ilkel ortaklık

döneminin temsilcisi Habil'in, tarım düzeninin tekelci ve bireysel mülkiyet anlayışının temsilcisi Kabil tarafından öldürülmesini, tarihsel diyalektik esasına göre tarihteki iki karşıt cephenin savaşına neden olduğunu ifade eder. Avcı Habil'in, mülkiyet sahibi Kabil eliyle öldürülmesiyle başlayan bu savaşın tarihsel süreç içerisinde toplumsal bir ayrışmaya yol açtığını belirten Şeriatî, bu ayrışmanın toplumda ortaya koyduğu etkiyi toplumbilimsel bir okumaya tabi tutmanın İslam için bir gereklilik olduğunu söyler (Şeriatî, 2016c: 63). Toplumbilim temelinde toplumda var olan altyapı-üstyapı konularına tarihsel diyalektik bağlamında açıklık getiren Şeriatî, şu sözleri ifade etmektedir:

“Toplumbilim de yine diyalektik temel üzerine kuruludur. Toplum, tarihte olduğu gibi, iki sınıftan –Hâbil ve Kâbil sınıfından- oluşmaktadır. Çünkü tarih, toplumun zaman çizgisindeki hareketi demektir. Dolayısıyla toplum da tarihteki belirli bir zaman diliminden bir kesittir. Bir milletin tarihinden zamanı alırsak o milletin toplumunu elde etmiş oluruz. Bana göre toplumda sadece ve sadece iki alt yapı olanaklıdır. Biri Kâbilci altyapı, öteki ise Hâbilci altyapı. Köleliği, serfliği, feodalizmi, burjuvaziye ve kapitalizmi altyapı olarak kabul etmiyorum; çünkü bunların hepsi üstyapıdır” (Şeriatî, 2016c: 74).

Şeriatî'nin yukarıdaki cümlelerinden de anlaşılacağı gibi; toplum ve tarih birbirinden ayrı düşünülemez. Bu bağlamda topluma yönelik araştırmalarını toplumbilim olarak kavramsallaştıran Şeriatî, bunu yaparken tarihsel diyalektik yöntemini kullanmaktadır. Bu yöntem ile tarihsel süreç içerisinde toplumda var olan altyapı-üstyapı sorunsalına düşünce dünyasında yer vermiş ve toplumu Habilci-Kabilci olmak üzere iki altyapı olarak görmüştür.

Şeriatî'nin toplumbilim temelinde ele aldığı Habil ile Kabil hikayesi, onun düşünce dünyasında simgesel ve sembolik olarak insanlık tarihinin başlangıcı olarak görülmektedir. Bu hikâyede Hz. Âdem, iki kızını bu iki oğluya nişanlar. Kabil, Habil'in nişanlısını daha güzel bulur ve onu arzular. İsteği yerine gelmeyen Kabil, Habil'in hakkına tecavüz ederek isyan eder. Aralarında yaşanan bu sorun Hz. Âdem'e iletilir ve Hz. Âdem, “Her ikiniz de bir kurban seçin. Allah kimin kurbanını kabul ederse diğeri buna rıza gösterecektir” der. Böylelikle her ikisi de iş bölümü temelinde en güzel ürünlerini kurban diye sunarlar. Tarım ile uğraşan Kabil'in sararmış solmuş buğdayı kurban kabul edilmezken, hayvancılık ile meşgul olan Habil'in devesi kabul görür. Bunun sonucunda

tatmin olmayan Kabil, saldırganlığına devam eder ve çölde kardeşi Habil'i öldürür. Bu cinayetin insanlık tarihinde insan eliyle dökülen ilk kan olduğunu belirten Şeriati, var olan bu hadiseyi insan türünde yaşanan kardeş katlinin ilki olarak tanımlamaktadır (Şeriati, 2016d: 24-25).

Şeriati, Habil ve Kabil hikâyesinde yaşanan olaylar zincirini incelerken, tarihte var olan bu husumetin cinselliğe indirgenemeyecek kadar çok boyutlu ve derin olduğunu belirtir. Yaşanan bu olayın temelinde gerçekten de Kabil'in, Habil'in nişanlısına olan aşkı söz konusu olsaydı; Kabil, mahsulünün en değerli ürününü kurban olarak Allah'a adardı. Kabil'in elde etmek istediği kız için böylesi cömertliğe girişmediğini belirten Şeriati, Kabil'in kardeşi Habil'e karşı olan husumet ve öfkesinin kaynağını besleyen nedenlerin başka etmenler olduğunu ifade eder. Çünkü Şeriati'ye göre her iki kardeşin özü birdir ve yetiştirilme tarzları da aynıdır. Ne hocaları ne de inançları farklıdır; kendilerine öğretilen ahlaki değerler de benzerdir. Şeriati, bahsettiği bu farklı etmenlerin ana unsurunu açıklarken, geleneksel tefsirler dışında farklı bir yorum getirmektedir. İki kardeş arasında yaşanan muhalefet ve kutuplaşmayı, kullandıkları üretim araçlarına vurgu yaparak açıklamaya çalışır (Şeriati, 2016c: 70-71). O, her iki kardeşin ekonomik faaliyetleri temelinde birbirinden ayrıldıklarını ve bu bağlamda iki farklı karakterle tarih sahnesine çıktıklarını belirtir. Şeriati'ye göre Habil, yaşamın avlanma ve hayvanları evcilleştirdiği dönemi yani üretim araçlarının doğa olduğu aşamayı temsil ederken, Kabil de bireysel mülkiyet temelinde üretim kaynağının tekelleştiği tarih dönemini temsil etmektedir. Bu öyküden yola çıkarak diyalektik bir çıkarım elde eden Şeriati, tarihsel süreç içerisinde olagelen toplumlarda var olan sınıfları, Habil'i ve Kabil'i diye ikiye ayırmaktadır. Şeriati, tarihin bu evresinde yaşanan cinayetten sonra iki sınıfın mücadelesinin başladığından söz eder. Bu bağlamda Habil kanadından bahseden Şeriati, Kabil cephesi tarafından güçten düşürülerek esaret altında öldürülen mahrum halk kitlesi ifadelerini kullanmaktadır. Kabil cephesi için ise toplumlara egemen bir sistem temelinde maddi ve iktisadi yaşamın özel bir kesimin elinde tekelleştiği ve çoğunluğun bu kesim tarafından köleleştirildiği bir düzen olarak bahsetmektedir (Şeriati, 2016d: 26-27). Toplum düzenine yönelik düşüncelerini, tarihsel diyalektik temelinde Habil ile Kabil kıssasına dayanarak ifade eden Şeriati, şu cümleleri kullanmaktadır:

“Hâbil, hayır ve iyilik sembolü; Kâbil ise şer ve kötülük sembolüdür. Kâbil çiftçi, Hâbil ise çobandır. O halde bu iki kardeşin ahlakî farklılık etkeni, onların çalışma türünde aranmalıdır. Hâbil ile Kâbil’in kardeşlikleri ortadan kalkıyor; yani beşer tarihi çobanlık, doğal üretim, kardeşlik ve tabiatın bağrında birlikte yaşama döneminden tekelcilik ve başkalarını sömürme dönemine giriyor. O halde Hâbil ve Kâbil dönem olmak üzere iki tarihsel dönemi inşa ediyor ve Hâbil’in ortadan kalkmasının ardından tarihin düzeni Kâbil’in eline geçiyor. Mülkiyet döneminde, kabiledede ikilik meydana geliyor ve ‘biz’, ‘biz ve diğeri’ne dönüşüyor” (Şeriati, 2017d: 129-130).

Şeriati’nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere; Habilî toplum düzeninin ardından hüküm sürmeye başlayan Kabilî toplum düzeninde var olan gerçeklik, sömürü anlayışı temelinde tekelcilik faktörüdür. Bu tekelcilik etmeninin ışığında bireysel mülkiyetin başlamasıyla toplumsal alanda ben ve öteki anlayışı hakîm olmuştur. Şeriati, toplumsal altyapının temelini oturttuğu Habilî ve Kabilî sistem üzerinden toplumu diyalektik yöntem ile açıklamaya çalışır. Şeriati’ye göre Habil’in ölmesi ve Kabil’in sağ kalmasıyla birlikte eşitlik ve adalet sisteminin hakim olduğu toplum, yerini dini araç kılan ve ahlâki değerleri hiçe sayan bir sistemin egemenliğinde işleyen topluma bırakmıştır. Kabilci sınıfın egemen olduğu bu toplumda var olan savaşın tevhid ile şirkin yani din ile dinin savaşı olduğunu belirten Şeriati, tarihi Habil ile Kabil’in savaşı temelinde, birinin ilk gerçeğin (Habil) ve diğeri ise halkı dinle aldatmanın ardında olan iki din olarak şirk ile tevhidin savaşından ibaret görmektedir. Şeriati, şirk dininin temsilcilerini egemen mele, mütref ve rahip sınıfı olarak görürken, tevhid dininin temsilcilerini de çoban peygamberlerin liderliğindeki halk/nâs kitlesi olarak görmektedir. Halk kitlesine önderlik eden peygamberlerin, çalışmanın, çilenin, yoksunluk ve yoksulluğun içinden çıktığını belirten Şeriati, onların tevhidi bir bilinç ile baskı, para ve dini aldatmaca tanrılarını saldırdıklarını ifade eder. Bu silsilenin başında Hz. İbrahim’i gören Şeriati, onun, sosyal statünün sembolleri olan şirk dininin putlarını parçaladığını ve Nemrut ile savaşını devam ettirerek kendinden sonraki vârislerine bu mücadeleyi miras bıraktığını belirtir. Böylelikle O’nun vârislerinden olan Hz. Musa’nın Firavun’la, Bel’am’la, Karun’la ve dönemin mele, mütref ve rahipleriyle; Hz. İsa’nın Yahudiliğin fasit ruhanileri, Roma askerleri ve köle ticaretiyle halkı sömüren sermayedarlarla; İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)’in ise Kureyş tüccarları, Taif’in bahçe sahipleri, Sasani ve Roma İmparatorluk güçleri ve kendi zamanının

Bel'amlarıyla savaştığını söyler. Sonrasında ise İslam Peygamberi'nin vârisleri olan kitleler bu savaşı aynı şekilde ahir zamana dek sürdüreceklarını ifade eder (Şeriati, 2017e: 271-272). Bu bağlamda kendi teorisinde tarih felsefesini Habil ve Kabil öyküsüne indirgeyerek sınıfsal çelişki temelinde tarihsel savaşa değinen Şeriati (2017d: 157), "Bu savaş, bütün dönemlerde çeşitli biçimlerde mevcut olup Karunî düzenin zorunlu sonuna, deterministik bir devrimin oluşumuna, öğreti ve adalete dayalı sınıfsız bir toplumun tesisine ve Allah'ın zayıflamış, istismar edilmiş, sömürülmüş ezilenler sınıfına vaadinin gerçekleşmesine doğru gidiyor" ifadelerini kullanmaktadır. Şeriati ideal toplumun inşasına yönelik düşüncelerini, tarih felsefesi temelinde Habilî ve Kabilî toplum diye ikiye ayırarak şu ifadeler ile açıklamaktadır:

"Tarih felsefesinde başından beri sınıfsal zıtlık vardır; tabii ki egemen sınıfın aleti olarak ahlakî ve dinî sapma da vardır. Sonra savaş çıktı, sonra bekleyiş ve ardından adaletçi zorunlu devrim, sınıfsız toplumun tahakkuku, mahkûm sınıfın insan ve dünyaya rehberliği ve hâkimiyeti. Burada ideal toplumun inşası başlıyor. Kabilî düzende ideal toplumu inşa etme imkânı mevcut değildir. Kabilî toplumda insan medeniyet yapıyor; ilim, din ve kültür sahibidir; ama bütün bunlar egemen sınıfın lehine, mahkûm sınıfın, hatta dinin aleyhinedir" (Şeriati, 2017d: 158).

Şeriati'nin yukarıdaki pasajından da anlaşılacağı üzere; ideal toplumun inşası için toplumsal ve siyasi bazı etmenlerin tarihsel süreç içerisinde vukû bulması gerekmektedir. Bu minvalde Şeriati'nin düşünce dünyasında yer alan tarihi determinizm ilkesi doğrultusunda yaşanacak zorunlu devrimin ardından, rehberliğin (imamet) önderliğinde ideal toplumun inşasının başlanabileceği söylenebilir. Şeriati'ye göre Habilî toplumun zıddı ve karşıtı olan Kabilî toplumda ideal toplum inşa etmek imkânsızdır. Şeriati, bunun nedenini ise Kabilî toplumda var olan egemen sınıfın halk kitlelerinin karşısında yer alarak, kendi çıkarımları doğrultusunda sistemi yönettiklerine bağlamaktadır.

Şeriati, ideal toplum düzenine değinirken, toplumun birliğini tesis edecek olan tevhid kavramını önemle vurgulamaktadır. Tevhidin evrensel ve ırk ötesi bir hareket ile meydana geldiğini belirten Şeriati, toplumun sosyolojik çözümleme ve değişimi temelinde tevhidi, toplumun olabildiğince ileri ve köklü felsefi ve bilimsel medeniyete erişme aşaması olarak görmektedir. Şeriati, tevhidin tarihsel ve sosyal açıdan birlik

kazandırıcı bir düzenin ilk aşaması olarak görülmesi gerektiğini belirtir (Şeriati, 2018e: 107). Bu bağlamda Şeriati, tevhid ve şirki karşılaştırmalı bir şekilde ele alarak, her iki kavramı felsefi bir kuram veya mabet ve medreselerin duvarları arasında sıkışmış kelâmî bir çekişme olmadığını ifade eder. Tevhid ve şirke yönelik düşüncelerinde Şeriati (2019a: 183), “İnsan fitratının derinliklerinde, kitlelerin hayatının içinde, tarihin çekişme, çatışma ve hareketinin kalbinde, tüm zamanlar itibariyle halkla halk düşmanları arasındaki sınıfsal savaşın merkezinde doğan canlı bir gerçekliktir” cümlelerini kullanmaktadır.

Şeriati'nin düşünce dünyasının merkezinde yer edinen ideal toplum düzeni, belirli kalıplar üzerine oturtulmuş kaidelerle açıklanmaktadır. Şeriati, ideal toplum düzenini açıklarken, din etmenine vurgu yapmaktadır. Bu minvalde tarih boyunca dinin ilkeleri doğrultusunda kurulan tek ideal toplumun “Medine Toplumu” olduğunu ifade eden Şeriati, ümmilerin hareketiyle kurulan bu toplum hakkında şu sözleri dile getirmektedir:

“Allah'ın ve halkın dini, tarihte kendi ilkeleri doğrultusunda toplumu inşa eden bir din değil; hep mücadele halinde olan bir hareket olagelmıştır. İnsanlık tarihi boyunca bu dinin esaslarına göre kurulan tek toplum Medine toplumdur. Bundan başka hiçbir dönem ve toplum için bu esaslara dayalı kurulan bir toplumdaki söz edilemez. Bu da tarihî bir dönemi tam anlamıyla kapsayan bir biçimde değil; dar bir zamana has bir model, bir sembol niteliğindedir” (Şeriati, 2018g: 43-44).

Şeriati'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere; ona göre insanlık tarihi boyunca mücadele içerisinde var olan tevhid hareketinin kurabildiği tek ideal toplum, Medine toplumdur. Şeriati'nin topluma yönelik düşüncelerinin merkezinde yer alan Habil ile Kabil kıssasından başlayarak Tevhid ve Şirk dininin temsilcileri arasında devam eden mücadele boyunca kurulan tek ideal toplum düzeni, İslam Ümmeti'nin Hicret Olayı'ndan* sonra Medine'de kurduğu toplumdur. Bu doğrultuda Şeriati, genel anlamda insanlık tarihi boyunca kurulan medeniyetlerin de yaşanılan bir hicret olayından sonra kurulduklarını belirterek, hicretin farklı bir boyutuna değinmektedir. Müslümanların tarihi bir olay olarak algıladıkları hicrete yönelik ifadelerinde Şeriati

---

* Hicret Olayı: İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Miladî 622 yılında Mekke'den Medine'ye gerçekleştirdiği göç olayıdır (Şeriati, 2018j: 142).

(2017: 80), “Hicret, tarih boyunca bir medeniyetin oluşumundaki tek etmen olmuştur” sözlerini kullanmaktadır. Tarihte var olan bedevi toplumların yaşadıkları topraklardan başka bir coğrafyaya hicret etmeden medenileşip ileri bir kültür yaratamadığını belirten Şeriati, tarihte bilinen yirmi yedi medeniyetin de önceden gerçekleşen bir hicret olayının akabinde kurulduklarını açıklar. Bu bağlamda Şeriati, yakın zamanda kurulan Amerika medeniyetinden en eski medeniyet olan Sümer’e kadar, insanlık tarihi boyunca var olan bütün medeniyetlerin bir hicretin eseri olduğunu söyler. Bu doğrultuda düşüncelerine açıklık getiren Şeriati, bedevî bir kavmin yaşadığı toprakları terk etmediği müddetçe bedevî kaldığı ve aynı kavmin hicret ederek başka topraklara yerleştiğinde ise medeniyete ulaştığını ifade eder (Şeriati, 2017: 80-81).

Şeriati, İslam Ümmeti’nin hareketiyle oluşturulan on yıllık Medine toplumunu, ideal toplum olarak konumlandırmaktadır. Şeriati’ye göre Medine’de oluşturulan bu on yıllık ideal toplum, insanlık tarihinin bilinen elli bin yıllık tarihine karşılık gelmektedir. Tarihin belirli bir dönemine tekabül eden bu on yıllık süre dışında Medine’de her daim ya sözde tevhid dini ismiyle ve yahut aleni ve açık bir şekilde şirk dininin temsilcileri hüküm sürmüştür. Medine’de kurulan bu ideal topluma yönelik düşüncelerinde Şeriati (2018g: 44), “Sadece bu on yıllık süreçte Medine şehrinde ekonomik sistem, sosyal yapı, eğitim sistemi, birey ve toplumların birbiriyle ilişkileri, değişik sınıfların, tabakaların, milletlerin, azınlık ve çoğunluğun ilişkileri, bütün bunlar Allah’ın ve halkın dini esaslarına göre tesis edilmiştir” ifadelerini kullanmaktadır. Şeriati, Medine şehrinde kurulan bu ideal toplumda sistemin tam manasıyla gelişimini tamamlayamadığını ve kısa bir süre sonra gelenek ve görenekler temelinde bu hareketin düşmanları tarafından hakimiyet altına alındığını belirtir. Bu açıdan bakılması durumunda Şeriati, 19. yy. aydınlarının “Din her zaman halk kitlelerinin afyonu olmuştur” sözlerinin haklılığını vurgulamaktadır. Şeriati, bu düşüncesinin gerekçesini ise halkı uyutmanın bir aracı olarak kullanılıp tarihe hükmetmiş bu dinin 19. yy. aydınları tarafından müşahede edilmesine bağlamaktadır (Şeriati, 2018g: 44-45). Şeriati’nin düşünce dünyasında yer edinen ideal toplum anlayışına yönelik Rahnama (2005: 516), “Şeriati’nin ideal toplumu, halk mülkiyetine dayanan ve üretim fazlası ve sömürünün (gıst) bulunmadığı bir kardeşlik toplumu olan ümmetti” sözlerini kullanmaktadır. Genel anlamda ideal topluma yönelik düşüncelerini kitap, terazi ve demir kavramlarıyla ifade eden Şeriati, şu cümleleri kullanmaktadır:

“Bu ideal ümmet, insanlığın daima numune olarak sahip olmak istediği toplum, nâsa şahitlik eden ve kurmamız gereken (İslam Peygamberi vesilesiyle Medine’de on yıl zarfında örneği ve maketi ortaya konmuş) bu vasat ümmet, Kur’an’da Hadid suresinde zikredilen toplumun ta kendisidir. Bu örnek (toplum) üç temel üzerine oturmaktadır: Biri iman, tevhid, ilim, bilgi ve bilimin simgesi kitap; ikincisi adaletin simgesi mizan; üçüncüsü de maddi gücün –hem kılıç, hem iktisat- simgesi hadid. Eğer bir toplum kitap, mizan (terazi) ve demire dayanırsa onun başka bir şeye ihtiyaç duyacağı tasavvur edilebilir mi? İnsanlığın modeli olan vasat ümmet, kitap, terazi ve demir üzerine inşa edilmiş toplum değil midir? Bu, sadece Kur’an’da söz konusu edilmemiş, Medine’de de hayata geçirilmiştir (Şeriatî, 2012b: 417).

Şeriatî’nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi; ideal toplum örneği olan Medine (ümmet), iman, ilim, tevhid, bilgi, bilim, adalet ve kılıç üzerine inşa edilen bir toplumdur. İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)’in inşa ettiği ve O’nun ölümüne kadar süren bu toplum, Şeriatî için insanlık tarihi açısından kurulan tek ideal toplumdur.

Şeriatî’nin tarih felsefesi temelinde toplumbilim olarak adlandırdığı anlayış çerçevesinde ideal toplumu ele aldığı söylenebilir. İslam dininin kutsal kitabı olan Kur’an-ı Kerim’in ışığı doğrultusunda Habil ile Kabil kıssasını ele alan Şeriatî, tarihsel diyalektik ilkesini kullanarak ideal toplum düzenini konumlandırmaktadır. Habilî ve Kabilî olmak üzere ikiye ayırdığı toplum düzeninde, her iki kesimin tarihsel süreçte birbirleriyle savaşım içerisinde olduklarını ve on yıllık Medine toplumunun haricinde tarihin her döneminin Kabilî toplumun dini sayılan şirk dininin temsilcileri tarafından yönetildiğini ifade etmektedir. Habilî toplumun dini olan tevhid dininin temsilcilerinin ise tarihsel süreçte hareket halinde olduklarını ve ideal toplum hedefiyle insanlık tarihinden günümüze değin mücadele ettiklerini belirtir. Bu bağlamda İslam ümmetinin hicret olayıyla Mekke’den Medine’ye geçerek yeni bir toplum inşa ettiklerini ifade eden Şeriatî, tarihin bu dar ve kısa döneminde kurulan on yıllık Medine toplumunun insanlık tarihi açısından ideal toplumun tek örneği olduğunu belirtir. Bütün bunların ışığında Şeriatî, tarihsel süreç içerisinde devam eden tevhid dininin temsilcilerinin şirk dininin temsilcileriyle olan savaşımının tarihin son merhalesine kadar süreceğini ifade eder. Şeriatî’ye göre ideal toplum hususu özellikle Habilî toplum düşüncesine

yaslanmaktadır. Bu açıdan Şeriatî'nin ideal toplum tasavvuru incelendikten sonra Şeriatî'ye göre ideal devlet olgusunun da incelenmesi gerekmektedir.

2.3. ŞERİATİ'DE İDEAL DEVLET: İSLAM DEVLETİ

Şeriatî'nin düşünce dünyasını meşgul eden bir diğer faktör ise ideal devlet kavramıdır. Şeriatî, devlet sorunsalını irdelerken siyaset terimini de bu çerçevede ele almaktadır. Şeriatî'ye göre bir devlet felsefesi olarak siyaset, toplumun imek (bûden) sorumluluğunu değil, bilakis olmak sorumluluğunu üstlenmektir. Bu bağlamda siyasetin amacı devletin hedefini, kurum ve kuruluşlarını, toplumun görüşlerini, kültürünü, inancını, ahlakını, geleneklerini, yaklaşımını, isteklerini, zevklerini bir bütün olarak değerlerini devrimci bir öğreti temelinde ıslahçı bir ideolojiye göre değiştirmektir. Bu doğrultuda toplumun idaresine ve yönlendirilmesine yönelik Şeriatî (2017h: 442), “Siyasî sosyolojide söz konusu olan en önemli mesele şudur: Tüm rejimlerde, siyasî hayatın tüm şekillerinde toplum, önderlik, yönlendirme ve halk idaresi noktasında iki felsefeden, iki yaklaşım biçiminden, iki düşünce tarzından fazlası bulunmamaktadır. Bunlardan biri toplumun idaresi, bir diğeri de toplumun yönlendirilmesidir” cümlelerini söylemektedir. Bu minvalde siyasetin amacının halkı idare etmek olmadığını belirten Şeriatî, asıl hedefin halkı inşa etmeye yönelik olduğunu ifade eder (Şeriatî, 1998: 30-31). Siyaset kelimesinin Yunan dilindeki karşılığının politika (politique) olduğunu ifade eden Şeriatî, politikanın şehir anlamına gelen ‘polis’ kelimesinden türediğini belirtmektedir. Şeriatî, politika ve siyaset terimlerini Doğu ve Batı toplumları açısından karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Batı’da şehir idaresi anlamına gelen politikanın, hükümet ve devlet işlerinde var olan yükümlülükler bütününe tekabül ettiğini belirten Şeriatî, politika teriminin Doğu’daki karşılığının ‘vahşi atı terbiye etmek’ anlamına gelen siyaset terimi olduğunu ifade eder. Şeriatî'ye göre siyaset terimi, Doğu toplumlarında Batı’da olduğu gibi ülke ya da toplumun idare edilmesi veya halkın korunması anlamına gelmemektedir. Siyaset teriminin Doğu toplumlarındaki anlam karşılığının terbiye, tekamül ve değişim olduğunu belirten Şeriatî, bu terim temelinde bir hükümetin görevi, mevcut fikri, ruhi, toplumsal ve ahlâki durumunu, olması gereken fikri, ruhi, toplumsal ve ahlaki duruma dönüştürmesi gerektiğini söyler (Şeriatî, 2017h: 443). Bu temelde ideal insan prototipi ve ideal toplum düzenine yönelik tarihsel diyalektik çerçevesinde çıkarımlar elde eden Şeriatî için ideal devlet düzeninin merkezinde öncelikli olarak İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Medine’de

kurduğu İslam Devleti yer almaktadır. Şeriatî, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra sırasıyla bu devletin başına geçen Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın yönetim anlayışlarına yönelik çeşitli eleştiriler getirerek, Hz. Ali'nin devleti yönettiği dönemi de ideal devlet yönetimi olarak konumlandırmaktadır. Şeriatî'nin düşünce merkezinde yer edinen ümmet temelli ideal devleti, sınıfsız bir topluma işaret etmektedir. Bu sınıfsız toplumun ana unsurlarını da Ali Şiası olarak kavramsallaştırdığı ekolün esasları çerçevesinde açıklamaktadır.

Şeriatî'nin ideal devlete yönelik düşüncelerinin merkezinde Şia ekolü vardır. Şeriatî, Hz. Muhammed'in ölümünün akabinde İslam tarihinin farklı bir yol izlediğini belirtmektedir. Bu yolda Peygamber'in ailesi ve gerçek imamların aksine Arap, Türk, Acem, Moğol ve Tatar asıllı güç sahiplerinin hilafet hakkına sahip olduklarını ifade eden Şeriatî, izlenen bu yol karşısında bir "ret" olan Şiiliğin, tarihin seçmekte olduğu bu belirlenim karşısında bir başkaldırı olduğunu söyler. Şeriatî, var olan bu belirlenimin Kur'an adına Kayser (Doğu Roma İmparatorluğu) ve Kisra (Sasani İmparatorluğu) cahiliyesini takip ettiğini ve her şeyden önce Sünnet adına, Kur'an ve Sünnet evinin eğitip yetiştirdiklerini kurban ettiğini belirtir. Şeriatî'ye göre Şia, tarihin bu belirlenimini kabul etmeyerek, tarihe hükmeden ve Hz. Muhammed'in halefi olma, küfre karşı cihat ve İslam'ı koruma kılığında toplumun çoğunluğunu aldatanların hakimiyetini ve önderliğini reddetmiştir. Şeriatî, İslam halifesinin ve imamının muhteşem mescitlerine yüz çeviren Şia'nın, Fatıma'nın (Hz. Ali'nin eşi) terk edilmiş kerpiç evine yöneldiğini söyler. Bu bağlamda mevcut yönetimi elinde bulunduran hilafetin düzeninde zulüm görerek adaleti arzulayan halk kitlelerinin temsilciliğini üstlenen Şia'nın, bu evde istediği her şeyi bulduğunu belirtir (Şeriatî, 2017b: 13-14). Şeriatî, Hz. Ali'nin öğretisi temelinde Şia'nın, egemen baskıya karşı başkaldıran bilinçli ve mazlum halk kitlelerinin arzu ve dertlerinin bedenleşmesi anlamında sloganlarını bulduğunu ifade eder. İdeal devlet düzeninin oluşumundaki temel etmen ve unsurlara yönelik Şeriatî (2017b: 15), "Zulüm yönetiminden kurtulmak için Ali'nin yönetimi/velayeti; hilafetin alınma batıl damgasını, hakikat örtücülüğü ve gasp mührünü vurmak için imamet; çelişki düzenini yıkmak ve mülkiyet dağılımını sağlamak için adalet!" sözlerini kullanmaktadır.

Şeriatî'nin Şii ekol çerçevesinde iki mezhep olarak Ali Şiası ve Safavî Şiası'nı kavramsallaştırıp farklı bir metot ile ideal devlet düzenini konumlandığı söylenebilir.

Bu bağlamda her iki mezhebin inanç temellerini karşılaştırmalı olarak ele alan Şeriati, önemli ve zor olanın her iki Şii’lik’te de ayrıntıların ve asılların bir olması ve birbirleri arasında hiçbir uyumsuzluğun bulunmadığına dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda Safevî Şiası’nın temellerini Ali Şiası üzerine kurduğunu belirten Şeriati, Safevî Şiası’nın, Ali Şiası’nın zihinsel ve düşünsel kalıplarının içerisini boşaltarak inanç, ruh, duygu ve düşünce temellerini gizli ve ustaca bir yaklaşım ile bağlı bulunduğu alimlerin yardımıyla halk kitlelerinin anlamayacağı bir şekilde bu kalıpların içerisine yerleştirdiğini ifade eder. Böylelikle halk kitleleri mezhebin, Allah’ın, kitabın, Peygamber’in, imamın, tarihin, dini kişiliklerin ve her şeyin değiştiğini anlamadığını söyler. Safevî Şiası’nın, Ali Şiası’na ait bütün ayrıntıları, özel adları, büyük kişilikleri ve tarihin ışığında asıl olan tüm terimleri koruyarak, iç dinamiklerini bütünüyle dönüştürdüğünü belirten Şeriati, bu iç dinamikleri de Şia karşıtı, zehirli ve uyutucu maddelerle doldurduklarını belirtir. Var olan bu sistemin görünürde Şia adını taşıdığını ancak özünde ise “Sufi Safevî” Şiası olduğunu ifade eder (Şeriati, 2017b: 197). Şeriati, Ali Şiası ve Safevî Şiası olarak tanımladığı metot çerçevesinde bazı kavramlara açıklık getirirken, ideal devlet düzeninde olması gereken yönetim anlayışının ipuçlarını vermektedir. Bu kavramlar ıtrret, ismet, vesayet, velayet, imamet, adalet, takiyye, biadin reddi ve sünnet, gaybet, şefaet, içtihat, dua ve taklit terimleridir. Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Şeriati, ideal devlet anlayışına yönelik düşüncesinde Ali Şiası temelinde var olan kavramlara ağırlık vermektedir. Şeriati, bu kavramlar arasından özellikle velayet, imamet ve adalet terimlerini ideal devletin oluşumundaki temel etmen ve unsurlar olarak belirtmektedir. Şeriati, ideal devlet temelinde velayet kavramına yönelik düşüncelerini ifade ederken şu cümleleri kullanmaktadır:

“Velayet, sadece Ali’nin ve Ali gibi olanların dostluğunu, kılavuzluğunu ve hükümetini kabul etmek, başkalarını reddetmek demektir. Çünkü o, Allah’a kulluğun yüce örneğidir. Rehberliği, hidayetin gerçek meşalesi gibidir. İnsanlık kablesinin doğru elçisidir. İnsanlık tarihi, onun beş yıllık yönetimi sırasındaki adaleti, özgürlüğü ve eşitliği arzulamaktadır. Mezhepler hep ona ihtiyaç duymaktadır” (Şeriati, 2017j: 321).

Şeriati’nin yukarıdaki pasajından da anlaşılacağı üzere; ideal devlet anlayışının mihenk taşlarından biri velayettir. Şeriati’nin ideal insan prototiplerinin merkezinde yer alan Hz. Ali’nin yönetimindeki beş yıllık İslam Devleti, Şeriati için ideal devlet

dönemidir. Şeriatî'ye göre insanlık, tarihi boyunca Hz. Ali'nin idaresindeki beş yıllık yönetimi arzulamaktadır. Bunun nedenini de Hz. Ali'nin yönetimi boyunca toplumsal alanda ortaya koyduğu adalet, özgürlük ve eşitlik ilkelerinin işlevselliği temelinde açıklamaktadır. Şeriatî'ye göre ideal devletin oluşumundaki diğer temel etmen de imamet kavramıdır. İdeal devlette sınıfsız bir toplumun olması gerektiğini belirten Şeriatî, sınıfsız toplumun ana unsurları arasında yer alan imamet terimine yönelik şu ifadeleri kullanmaktadır:

“İmamet, İslam'ın bir din ve öğretisi olarak yol ve kible gösterme görevini üstlenmiş olduğu özel bir İslam toplumdur. Kelâmî ve mezhebî meselelere, tarihî metinlere girmeksizin başka bir inanç esasını elde etmekteyiz. Ümmetin anlamından da lafzından da imamet çıkmaktadır. Dolayısıyla imamet, ümmet terimi içerisinde mutlak surette zorunlu olarak saklı bulunmaktadır. Toplum, kabile, topluluk, kavim ve nasyon kelimelerinde böyle bir anlam saklı değildir. Ümmet, imametsiz olmaz. Bir fert, ümmetin üyesi olduğunda, toplumsal önderliğe karşı yükümlülük ve teslimiyet içerisinde olur; ama kuşkusuz bu teslimiyet, kişinin özgür iradesiyle seçtiği bir teslimiyettir” (Şeriatî, 2017h: 441).

Şeriatî'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi; ümmet ve imameti aynı perspektiften ele almak gerekmektedir. Şeriatî'ye göre İslam öğretileri temelinde yol gösterici bir görevi olan imamet, ümmeti oluşturan bir etmendir. Şeriatî, imameti toplumsal düzenin önderliği olarak görmektedir. Bu bağlamda ümmet içerisinde bulunan fertlerin, özgür iradelerinin ışığında önderliğe karşı sorumluluk hissi duyarak teslimiyet içerisinde olduklarını belirtir. İmamete yönelik bir başka ifadesinde Şeriatî (2017b: 203), “İmamet, bir ümmet oluşturan devrimci bir düzene inanmaktır. Bu düzen, bir rejim olarak tarihin öteki rejimleri karşısında oluşmuştur” sözlerini kullanmaktadır. Genel anlamda imamet kavramına yönelik Şeriatî (2017j: 134), “İmamet, bir ideolojinin tahakkuk esasına ve toplumu bağımsızlık ve demokrasi eşliğine ulaştırma temeline dayalı geçici bir intikal devresindeki toplumun devrimci rehberlik rejimi olarak tanımlanabilecek özgül bir siyasal felsefe ve siyasal düzenden ibarettir” cümlelerini ifade etmektedir. Şeriatî, ideal devletin oluşumundaki bir diğer etmenin de adalet kavramı olduğunu ifade etmektedir. Adaletin sınıfsal eşitlik anlamına geldiğini belirten Şeriatî, bu kavramın Allah'ın sıfatlarından biri olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda Şeriatî, doğal toplumun adalet temeli üzerine kurulu olduğunu belirterek, sınıfsal

eşitliğe dikkat çekmektedir. Şeriati, bu sınıfsal eşitlik temelinde adalet kavramının, bir sınıfın başka bir sınıf veya bir bireyin başka bir birey tarafından sömürülmesini, ekonomik, toplumsal, hukuki vb. ayrımcılığı ve çelişkiyi yok etmeyi amaçladığını ifade eder. Şeriati'ye göre alt yapısını tevhidin ve üst yapısını evrensel adaletin oluşturduğu bir düzen temelinde adalet kavramı, insan haklarındaki eşitliğe, sınıfsal eşitliğe ve etnik eşitliğe dayalıdır (Şeriati, 2017j: 14-15).

Şeriati, ideal devlet yönetimine dair fikirlerini ortaya koyarken; bu yönetim anlayışının karşısında konumlandığı yapıya da değinmektedir. Bunu da özellikle Kâbil'in üç çehresi olarak tanımladığı "teslis" kavramı temelinde yapmaktadır. Yaygın olarak üç ilâhlılık olarak tanımladığı teslis kavramından, halkın yazgısına ve tabiatına egemen, din adına yeryüzünde tüm zamanlar boyunca insanlığa hükmeden egemen güç olarak bahsetmektedir. Böylelikle tarihsel diyalektik temelinde teslisi Kâbil'in üç çehresi olarak konumlandıran Şeriati, Kâbil'in şirki olduğunu belirttiği teslisin, şehit Hâbil'in çocuklarına hükmettiğini ifade eder. Teslisi tanımlayan Şeriati, Kâbil'in bir olduğunu ve Kâbil'in üç görüntüsü olan Firavun, Karun ve Bel'am Baura'nın aynı vücudun üç çehresi olduğunu belirtir (Şeriati, 2017j: 298-299). Teslis kavramına yönelik düşüncelerinde Şeriati, genel anlamda şu cümleleri kullanmaktadır:

"Teslis, geri kalmış toplumlara hâkim olan dinin adıdır. Bu tür toplumlara üç kudret hükmeder. Kur'an bu üç gücü üç şahısta sembolleştirmiştir. Biri Firavun, yani zor/güç/yönetim. Diğeri Karun, yani altın/para/sermaye. Üçüncüsü Belam Bin Baura, yani din/devlet dini. Bunlar Musa'nın düşmanları! Bunlar her zaman beraberlerdir. Halka karşıdır. Özgürlük, hakikat ve gerçek din kokusu veren her düşünceye düşmandırlar. Bu her çağda böyledir. İslam'ın ilk dönemlerinde de herkes görmüştür ki Osman, Abdurrahman Bin Avf ve Kâbulahbar el ele vererek Ebuzer'i kovmuşlardır" (Şeriati, 2012a: 29).

Şeriati'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere; her çağda var olan bu yapının halkın yazgısı üzerindeki tahakkümü kaçınılmazdır. İdeal devletin temel yapı taşlarından olan özgürlük, hakikat ve gerçek din etmenlerine düşman olan teslisin, var olan üç çehresiyle Şeriati'nin düşünce dünyasında yer alan ideal devlet anlayışının karşı cephesinde konumlandırıldığı söylenebilir.

Şeriati'nin düşünce dünyasında konumlanan ideal devlet anlayışının merkezinde İslam Peygamberi Hz. Muhammed (a.s.)'in 622 yılında Mekke'den Medine'ye geçerek

kurduğu İslam Devleti yer almaktadır. Şeriatî, Hz. Muhammed (a.s.)’in Hicret Olayı olarak bilinen bu göç sonrası Medine şehrinde yeni bir toplum inşa ettiğini ve O’nun yönetiminde on yıl sürecek olan bu devlet düzeninin insanlık tarihi açısından ideal bir devlet düzeni olduğunu belirtmektedir. Şeriatî, Hz. Muhammed (a.s.)’in kendi elleriyle şekillendirip ümmet temelli kurduğu İslam Devleti’ni, Kur’an-ı Kerim’in kaideleri ışığında yönettiğini belirtir. İdeal devletin kurulduğu Medine şehri için Medine-i fâzıla tanımlaması yapan Şeriatî, bu düzenin kelimelerle değil, insan, toprak, çamur ve kanunla inşa edildiğini söyler. Ümmet temelli inşa edilen bu düzene yönelik ifadelerinde Şeriatî, şu cümleleri kullanmaktadır:

“Medine-i fâzıla, somut İslam toplumu ve Peygamber şehri demektir. Bu, incelendiğinde hem İslam’ın toplumsal bakışının, siyaset felsefesinin ve insanlık telakkisinin anlaşılabilirliği ve hem de Peygamber’in bir toplum kurmanın başlangıcındaki tarz ve yönetiminin, nasıl çalıştığına, ayrıca bu toplumun alt yapısı, sınıfları, kesimleri, bireysel ve toplumsal ilişkileri ile toplumsal ve hukukî kurumlarının, bireyin konumu ile inancın, ahlâkın, dinin ve hükümetin toplumdaki rolünün, hükümet-halk ve siyaset-iktisat-din ilişkisinin ve nihayet toplumun dinî azınlıklarla ya da yabancı toplum ve güçlerle ilişkisinin dikkatli bir biçimde, somut ve gerçekçi olarak değerlendirilebileceği küçük ve örnek bir toplumdur. Dolayısıyla Medine’nin örnek bir toplum ve bir İslam toplumunun maketi olarak tanınması, İslam’ın tanınmasıdır. Örnek ashabın tanınması, nasıl insan inşa eden bir din olarak İslam’ın gözler önüne serilip somutlaştırılması demekse, Medine’nin özellikle ilk on yılda tanınması da İslam’ın bir ümmet oluşturmak ve ideolojiye, devinime ve sürekli devrime dayanan, insan yetiştiren ve aynı zamanda evrensel misyonu ve sorumluluğu olan bir toplum kurmak isteyen bir öğretiyi olarak tanınması demektir” (Şeriatî, 2018f: 361-362).

Şeriatî’nin yukarıdaki pasajından yola çıkarak, genel anlamda ideal insan, ideal toplum ve ideal devlet kavramlarına açıklık getirilebileceği söylenebilir. Şeriatî, özellikle ideal insan piramidinin zirvesine konumlandığı Hz. Muhammed (a.s.)’in hicretten sonra Medine’de kurduğu ümmet temelli ideal devlet düzenini, tarihsel süreç içerisinde siyasi, sosyal, ekonomik ve hukuki anlamda örnek bir dönem olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda Medine’de kurulan bu on yıllık düzeni, Şeriatî’nin düşünce dünyasında var olan ideal devlet anlayışının merkezine yerleştirebiliriz. Şeriatî, Medine’de kurulan İslam Devleti’ni açıklarken, yönetim anlayışı temelinde mescit

kavramına değinmektedir. Şeriatî'ye göre mescit, İslam Devleti'nin yönetildiği çok boyutlu bir mekândır. Şeriatî, bu doğrultuda önderin evi, halkın parlamentosu, bilim merkezi ve mahrum kitlelerin ikâmetgahı diye tanımladığı mescidi, genel anlamıyla Allah'ın mabedi temelinde büyük askeri ve siyasi kararların alındığı meclis olarak tanımlamaktadır (Şeriatî, 2018f: 362). Mescide yönelik bir başka ifadesinde Şeriatî (2017b: 168), "Peygamber döneminin mescidi üç boyutlu bir evdi: Hem mabet hem okul hem de halkın serbest parlamentosuydu mescit" cümlelerini kullanmaktadır.

Şeriatî'nin ideal devlet anlayışının merkezinde yer alan bir diğer dönem de Hz. Ali'nin, İslam Devleti'ni yönettiği dönemdir. Hz. Muhammed (a.s.)'in ölümünün ardından velayet kavramı temelinde İslam Devleti'ni Hz. Ali'nin yönetmesi gerektiğini ifade eden Şeriatî, Şii ekol çerçevesinde Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın yönetimini "gasp hilafeti" olarak tanımlamaktadır. Hz. Osman'ın 656 yılında ölmesiyle birlikte Hz. Ali'nin hükümetinin tahakkuk ettiğini belirten Şeriatî, İslam Devleti'nin Hz. Ali yönetimindeki bu beş yıllık dönemi de ideal devlet düzeni olarak tanımlamaktadır (Şeriatî, 2017h: 573-574). Şeriatî, Hz. Ali'nin hayatını 23 yıl cihat, 25 yıl suskunluk ve 5 yıl mücadele dönemi olmak üzere üç evreye ayırmaktadır. Hz. Ali'nin son 5 yıllık dönemini ideal devlet düzeni olarak konumlandıran Şeriatî, mücadele içerisinde geçen bu dönemde Hz. Ali'nin adalet için devrim yaptığını belirtir. Hz. Ali'nin hükümetindeki bu dönemi Şeriatî, genel anlamda şu cümleler ile açıklamaktadır:

"Siyasî rehberliği eline aldığı ömrünün son beş yılında devrimi, iç düşmanın, sınıfsal ayrımcılığın ve istismarın pençesinden kurtarıp, adaleti yerleştirmek için şiddetli ve zor bir iç mücadeleye girişti. Hükümeti sırasındaki hayatının bu son savaşı, iman'a davet için değildi (Çünkü ihtilaf, iman ve öğreti üzerinde değildi). Durmak, tahammül etmek ve susmak için de değildi; zira savaşıyordu. Adaleti yerleştirmek, Osman zamanında canlanmaya başlayan sınıfsal ayrımcılığı ve aristokrasiyi ortadan kaldırmak; eski ashabin, mücahitlerin, münafikların ve gizlenmiş düşmanların oluşturduğu yeni sınıfa ve birer zorbaya, para canlısına ve sermayedara dönüşen eski devrimcilerin genç ümmet içerisinde oluşturduğu yeni aristokrasiye karşı mücadele etmek; Osman tarafından kurulan yeni burjuvazi sınıfın ve sınıfsal sapmaların kökünü kazımak; aristokratça asaletleri ve Bedir'de, Uhud'da, Hendek'te ve Mekke'nin fethinde başları ezildiği halde bugün Medine'de yeniden boy göstermeye başlayan karşı devrimci gericileri uzaklaştırmak için savaşıyordu" (Şeriatî, 2017h: 208).

Şeriatî'nin yukarıdaki ifadelerinde de anlaşılacağı gibi; İslam Devleti'ndeki beş yıllık yönetiminde Hz. Ali, Hz. Osman döneminde ortaya çıkan aristokrasi, sermayedar ve burjuva sınıfına karşı mücadele vermiştir. Şeriatî'ye göre Hz. Muhammed (a.s.)'in devrim ile oluşturduğu toplum düzeni, O'nun ölümünden sonra giderek bozulmuştur. Bu bağlamda bozulan toplum düzeni, Hz. Osman döneminde şiddetini arttırarak sınıfsal ayrımcılığa ve sömürüye yol açmıştır. Bu doğrultuda Şeriatî, adaleti yerleştirmek için mücadeleye başlayan Hz. Ali'nin, İslam Devleti'ni yönettiği dönem boyunca savaşına devam ettiğini belirtir. Şeriatî, bu savaşım çerçevesinde Hz. Ali'nin kendisini siyasi karmaşa içerisinde bulduğunu ve ideal bir insan olarak mücadele ettiğine değinmektedir. İdealist bir insan olarak konumlandığı Hz. Ali'ye yönelik ifadelerinde Şeriatî (2012c: 314), "Ali, idealler insanının cisimleşmiş halidir" sözlerini kullanmaktadır. Bu minvalde Şeriatî'nin düşünce dünyasının merkezinde ideal devlet düzeni olarak konumlanan bu beş yıllık dönemin, Hz. Ali'nin bozulan düzene karşı verdiği devrimci mücadeleden kaynaklandığı söylenebilir.

Şeriatî, ümmet temelli ortaya koyduğu ideal devlet anlayışında imamet kavramına büyük önem vermektedir. Şeriatî'ye göre toplumsal ve düşünsel hareketin kurucusunun toplumsal misyonunun devam ettiricisi olarak imamet rejimi, toplum kendi ayakları üstünde duruncaya değin birkaç nesil boyunca devam eder. İmamet döneminin sona ermesiyle birlikte şûra, icma, biat ya da demokrasi döneminin başlayacağını belirten Şeriatî, imamet temelinde Peygamber'in vasilerinin sayısının da 12 olduğunu ifade eder (Şeriatî, 2017h: 564-565). Yaşadığı dönem itibariyle Şeriatî'nin düşünce dünyasında var olan anlayışa göre mevcut bir devleti kurtarmanın aksine yeni bir devlet kurmak hedefe daha uygundur. Çünkü Şeriatî'ye göre tam anlamıyla çöküş yaşayan İslam alemi için kurtarılacak devlet kalmamıştır. Çağın devletleri ya İslamiyet ile yönetilmemekte ve yahut Batı'yı taklit ederek İslamiyet ile yönetilir görünmektedirler (Eliacı, 2003: 256-257).

Şeriatî'ye göre ideal birey, toplum ve devlet üçgeni konumlandırıldıktan sonra bu araştırmanın ana omurgasını oluşturan siyasal ahlâk ve ideolojinin, Şeriatî'nin gözündeki konumunun analizine geçilebilir. Bu açıdan çalışmanın bundan sonraki bölümünde, çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde verilen kavramsal ve kuramsal ve de tarihsel çerçeveden hareket ederek siyaset ve ahlâk ve ideoloji kavramlarının Ali Şeriatî'nin düşünce dünyasındaki konumları mercek altına alınacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞERİATİ'DE SİYASAL AHLÂK VE İDEOLOJİ ELEŞTİRİSİ

Çalışmanın bu bölümünde, çalışmanın birinci ve ikinci bölümünde anlatılan Şeriatî'nin hayatı temelinde var olan genel felsefesi ve siyaset teorisinin kurucu öğeleri olan birey, toplum ve devlet kavramları ışığında siyaset, ahlâk ve ideoloji terimleri ele alınacaktır. Bu bağlamda yapılacak olan siyaset, ahlâk ve ideoloji kavramları temelinde Şeriatî'nin siyasal ahlâk ve ideoloji eleştirilerine değinilecektir. Bu açıdan çalışmanın bu bölümünde ele alınacak siyasal ahlâk ve ideoloji tasavvurlarının anlaşılabilmesi için Şeriatî'nin düşünce dünyasında yer alan eşekleştirme olarak ideoloji görüşünün konumlandırılması gerekmektedir.

3.1. ŞERİATİ'YE GÖRE İDEOLOJİ

İdeoloji kavramı, birçok konu ile ilişki içerisinde olduğundan bu kavram üzerine fazlaca söz söylenebilir. Özellikle anlam temelinde günlük yaşantımızda çoğu vakit karşımıza çıkan ideoloji, bireylerin inançlarını, sosyal yaşam içerisindeki konumlarını ve düşünce dünyalarını belirlemede önemli bir rol üstlenmektedir. Bu açıdan ideoloji kavramını yalnızca bir tanım ile ifade etmek oldukça güçtür. Bu doğrultuda ideoloji tanımında Louis Althusser (2016: 111), “İdeoloji, bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla kurdukları hayali ilişkinin hayali bir temsilidir” ifadesini kullanmaktadır. İdeoloji kavramına yönelik tanımlamada bir başka görüşe baktığımızda ise Birsen Hekimoğlu (Örs), ideolojinin her şeyden önce bir dünya görüşü olduğunu belirtmektedir. Toplumsal gerçekliğin insanlar için oldukça karmaşık bir boyut aldığını ifade eden Örs, insanın kendi başına bu gerçekliği anlayıp açıklayabilmesi, sebep ve sonuçlar arasında ilişki kurabilmesi ve bu doğrultuda ortaya çıkan seçenekler karşısında yolunu belirlemesinin zor olduğunu ileri sürmektedir. Bu doğrultuda var olan karmaşık yaşam alanının ve insanın yaşam karşısında önüne çıkan ve bu bağlamda kendini ele vermeyip açıklamayan toplumsal gerçekliği anlaşılır hale getirme görevini üstlenen ideolojinin, insanların ve kitlelerin ellerine tutuşturulmuş birer yol haritası olduklarını belirten Örs, genel anlamda ideolojinin, sosyo-politik seçenekler karşısında bireyin tercih yapmasını kolaylaştıracak bir rota olduğunu ifade etmektedir (Örs, 2016: 10).

İdeoloji kavramı, 18. yüzyılın son dönemlerinde Fransız düşünür Antoine Destutt de Tracy tarafından ortaya atılmıştır. 1796 yılında ortaya atılan ideoloji kavramı,

bilinçli düşünce ve fikir kaynaklarını açığa çıkarmak amacıyla düşünceler bilimi (idea-loji) olarak ifade edilmiştir. De Tracy'ye göre bütün bilimlerin üstünde olan ideoloji, bütün bilimleri açıklayabilir (Örs, 2016: 9). İdeoloji kavramının Destutt de Tracy, Cabanis ve arkadaşları tarafından 18. yy'da ortaya atıldığını belirterek, ideoloji kavramının doğuşuna yönelik ifadelerinde Louis Althusser (2016: 97), "Oluş (genèse) kavramının merkezi bir yere sahip olduğu Aydınlanma Felsefesi'nin klasik geleneklerinden biri uyarınca bu terimden anladıkları, fikirlerin (idea-) oluşuna ilişkin teori (-loji) olarak değerlendirmektedir. Böylece ideoloji teriminin bu şekilde ortaya çıktığı ifade edilebilir. İdeolojinin oluşturduğu topluluğa da bilindiği gibi ideologlar ismi verilmektedir" cümlelerini kullanmaktadır. İdeoloji tasavvurunun ortaya çıkış nedenine değinen Karl Mannheim, ideolojinin, tarihsel süreç içerisinde insanların düşmanlarına karşı hissettikleri şüphe ve güvensizlik duygularının sonucunda ortaya çıktığını belirterek, şu cümleleri ifade etmektedir:

"İnsanoğlunun tarihsel varoluşun her basamağında düşmanlarına karşı hissettiği güvensizlik ve şüphe duyguları, ideoloji kavramının doğrudan öncelleri olarak kabul edilebilir. İdeolojiyle ilgili şüpheden söz etmek, ancak başta genel insani niteliklere sahip olan ve muhtemelen her tarihsel basamakta az ya da çok var olan bu güvensizliğin yönetsel bir hal aldığı andan itibaren mümkündür. Ancak bu basamağa; karşı tarafın örtbas etmelerinin taşıyıcısı ve sorumlusu olarak yalıtılmamış özneleri kabul edip tüm kötülükleri onların kurnazlığına bağlamakla değil, daha ziyade –az ya da çok bilinçli bir biçimde- düşmanın samimiyetsizliğinin kaynağını herhangi bir toplumsal unsurda görmekte ulaşılmıştır. Karşı tarafın düşünceleri, bu düşünceler sadece yalan olarak yaşandığında değil, karşı tarafın tüm tutumunda toplumsal bir konumun işlevi olarak yorumlanan bir samimiyetsizlik sezildiğinde ideoloji olarak yorumlanır" (Mannheim, 2016: 91).

Mannheim'in yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere; ideoloji kavramının tarihin her basamağında farklı terimlerle var olduğu söylenebilir. Bu bağlamda tarihsel süreç içerisinde toplumda var olan güvensizlik ve şüphe duygularının ortaya çıkmasıyla ideolojilerin doğduğu ifade edilebilir. İdeoloji kavramının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişim evrelerine değinen Birsen Hekimoğlu (Örs), ortaya çıkışından günümüze değin değişim süreçlerinden geçen ideoloji kavramını dört kategoride toplamının mümkün olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Örs, ideoloji kavramını

siyasal düşünce olarak ideoloji; inançlar ve normlar olarak ideoloji; dil, semboller ve mitler olarak ideoloji; seçkin gücü olarak ideoloji diye kategorize etmektedir. Ancak bu yaklaşımları keskin çizgiler ile ayırmanın mümkün olmadığını da ekleyen Örs, her bir yaklaşımın bir diğeriyle ilişki içerisinde olduğunu açıklamaktadır (Örs, 2016: 13-14).

İdeoloji kavramının farklı terimlerle tarihin ilk dönemlerinde var olduğunu belirten Cemil Meriç, Claude Levi-Strauss'un düşünce dünyasının ışığından ilham alarak ideoloji ile mit kavramlarını özdeşleştirmektedir. Bu açıdan modern dünyada ideolojilerin yaptığı görevi, ilkel toplumlarda mit'lerin yaptığını belirten Meriç (2016: 264), "Belki de çağdaş Batı cemiyetinin bütün yaptığı, mit'in yerine ideolojiyi geçirmek olmuştur" cümlelerini kullanmaktadır. Meriç, ideolojileri (izmler) idrakimize giydirilen deli gömlekleri olarak tanımlamakta ve bunların toplumlarda itibar ile kabul görmelerini de Batı menşeli olmalarına dayandırmaktadır (Meriç, 2017a: 92). İdeoloji kavramının toplumsal alandaki yansımalarına değinen Meriç, ideolojilerin amacını, insanların gönüllerini fethetmek için dünya çapında var olan bir savaş olarak tanımlamaktadır. Bu minvalde Meriç, ideolojileri karşıt kitlelerin fikirsel savaşını temelinde ele alarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Barış içinde bir arada yaşamının ideolojiler planında mânâsı, ideolojilerden herhangi birine boyun eğmek değil, diyalogu göze almaktır. Bu oyunun ilk kaidesi, tesâmuh (tolerans). Kimseden, düşüncelerinin zaferi uğruna savaşmaktan vazgeçmesi istenilemez. Ama daha gerçekçi, daha mütevazı bir talepte bulunulamaz mı? 'Tek hakikat benimkidir' vehminden sıyrılmalı, düşmanın fikirlerini anlamaya çalışmalıyız. İdeolojiler savaşı, böylece hakikat uğruna bir savaş olabilir" (Meriç, 2017b: 327).

Meriç'in yukarıdaki pasajından da anlaşılacağı gibi; karşıt fikirlerin savaşını olan ideolojilerin birbirlerini bir bütün halinde ret etmekle değil, bilakis onları anlamak ve anlamlandırmak ile nihai hedefe ulaşacağı belirtilebilir. İdeoloji kavramını Doğu-Batı temelinde ele alan Meriç, Batı medeniyetinde ortaya çıkan ideolojilerin, Doğulu düşünürler tarafından tanınmadan taklit edildiğini ve bunun da hakikat uğruna verilen mücadelenin sekteye uğramasına sebebiyet verdiğini söylemektedir.

Şeriatî, ideoloji kavramının tarihsel sürecine değinirken, ideolojinin 19. yüzyıla egemen bir ruh olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda 20. yüzyılın egemen ruhunun

absürdizm³ olduğunu ifade eden Şeriati, yaşadığı çağ olan 20. yüzyılda kimsenin ideoloji inşa etmediğini söylemektedir (Şeriati, 2016d: 20). İdeoloji teriminin Latince kökenli olduğunu ifade eden Şeriati, ideolojinin ideal, düşünce, hayal, zihinsel biçim ve akide anlamındaki ‘ide’; tanıma ve mantık anlamındaki ‘loji’ olmak üzere iki kelimedenden oluştuğunu belirtmektedir. Bu minvalde ideolojinin asıl olarak inanç bilimi manasına geldiğini ifade eden Şeriati, ideolojiye yönelik yapılacak tanımlamanın tek kelimeyle inanç olduğunu söylemektedir. İslam coğrafyasında bu tanımın karşılığının da akide** olduğunu dile getirmektedir. İdeoloji ve ideolog terimlerini tanımlayan Şeriati, ideologu kendine özgü inancı bulunan kişi; ideolojiyi de bir ırka, bir gruba, bir sınıfa, bir kesime veya bir millete özgü inanç olarak ifade etmektedir (Şeriati, 2016d: 66). İdeoloji kavramının kısa, öz ve en net tarifinin insandaki içgüdünün devam etmesi olduğunu belirten Şeriati, ideoloji kavramına yönelik genel tanımlamasında şu cümleleri kullanmaktadır:

“İdeoloji, inançtan ve inancın tanınmasından ibarettir. Terim anlamındaysa ideoloji, insanın kendisi karşısında sınıfsal konumu, toplumsal temeli, ulusal durumu, dünyevî ve tarihsel takdiri ve bağlı olduğu toplumsal grup karşısında taşıdığı özel görüş ve bilinçtir. İnsan onu açıklar, ona dayanarak özel sorumluluklar, çözüm yolları, yön belirlemeler, tavır almalar, amaçlar ve yargılar elde eder. Sonuçta da özel bir ahlâka, davranış biçimine ve özel bir değerler sistemine inanır. İdeoloji, insanın toplumsal, ulusal ve sınıfsal yönünü, aynı şekilde bireyin, toplumun ve insanlık hayatının değerler sistemini, yaşam biçimini ve ideal konumunu bütün boyutlarıyla yorumlayan, ‘Nasılsın?’ ‘Ne Yapıyorsun’ Ne Yapmalı’ ve ‘Ne Olmalı’ sorularını cevaplayan bir inançtır” (Şeriati, 2017j: 129).

Şeriati’nin yukarıdaki pasajından da anlaşılacağı üzere; ideoloji, inanç temelinde insanın kendisi ve bağlı bulunduğu toplum karşısında yüklendiği özel bir bilinç ve görüştür. Bu bağlamda insan, var olan bu bilinç ve görüşün ışığında bir takım yükümlülükler ile çözüm yolları arar ve akabinde bazı yargılar elde eder. Bu minvalde insanın ortaya çıkan görüş temelinde hayatını idame ettiği söylenebilir. İdeoloji kavramına yönelik bir başka tanımlamasında Şeriati (2016e: 121), “İdeoloji, aşkın ve dosdoğru anlamıyla mutlak değerler ve insaniyet idealleri temelinde şekillenir. Ruh, bu

³ Absürdizm: Duyguları olmayan evrende, hiçbir şeyin anlamının olmamasıdır (Şeriati, 2016d: 20).

** Akide: Fars dilinde inanç teriminin anlam karşılığında kullanılmaktadır (Şeriati, 2016d: 66).

ideallerin gerçekleşmesi ve insan türünün tekâmülü sürecinde bir misyondur” sözlerini ifade etmektedir. İdeolojinin bir inanç olduğunu belirten Şeriati, ideolojinin aşamalarına yönelik şu cümleleri kullanmaktadır:

“İdeoloji üç aşamadan oluşmaktadır. Biri bir dünyagörüşü, diğeri çevre ve sorunların bir tür eleştirel değerlendirmesi, bir diğeri de ideal biçimdeki önermeler ve çözüm yolları ve hedefler. Her ideoloji üçüncü aşamada pratik örnekler, idealler ve ideal bir resim vermek zorunda olduğundan her ideologun, inandığı ve mevcut durumu ona göre değiştirmek zorunda olduğu bu ideallere karşı sorumluluk ve yükümlülüğü vardır” (Şeriati, 2016d: 69).

Şeriati'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi; bir ideolojinin var olabilmesi için bazı aşamaların geçilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Şeriati'nin düşünce dünyasında ideolojinin üç aşaması olduğu ve bu üç aşamanın da insanların yaşadığı coğrafyayla bağlantılı olduğu söylenebilir. Şeriati, ideoloji kavramını irdelerken aydınların misyonunu da bu temelde konumlandırmaktadır. Şeriati'ye göre ideoloji teriminin 'aydın' kavramıyla doğrudan bağı bulunmaktadır. Şeriati'nin düşünce dünyasında var olan aydın prototipiyle ideoloji kavramı, birbirinin olmazsa olmazıdır. Şeriati, bunun nedenini ise aydının ideoloji tipini belirginleştirmesine bağlamaktadır. Bu doğrultuda Şeriati, aydının ideolojiye yönelik net bir tasavvura sahip olması gerektiğini belirtmektedir (Şeriati, 2016d: 65). İdeoloji temelinde aydının sorumluluklarını dile getiren Şeriati, aydının öncelikli sorumluluğunun toplumunu harekete geçirip kurtarmak yolunda İslamî (Ali Şiası) bir protestantizm yaratmak olduğunu ifade etmektedir (Şeriati, 2018f: 251). İdeoloji temelinde aydın tasavvurunu konumlandıran Şeriati (2018f: 415), “Aydın, mutlak anlamda, evrendeki tanrı, toplumdaki peygamber ve tarihteki imam gibidir” sözlerini kullanmaktadır. İdeolojinin sabit olduğunu belirten Şeriati, ideolojinin insanı, dünyayı ve idealleri anlamadan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Şeriati, mevcut bir düzende var olan kanunların bir öğretiye dayalı olması gerektiğini belirterek, ideolojinin de kanun koymanın felsefesi, ruhu ve hedefi olduğunu söylemektedir (Şeriati, 2017c: 106).

Şeriati, “din nedir?” sorusunun yanıtını ararken, dinin en iyi tarifinin ideoloji olduğunu vurgulamaktadır. İnanç temelinde içgüdünün devam etmesi olarak tanımladığı ideolojiyi Şeriati, din dışı ideolojiler ve din temelli ideolojiler olarak ayırmakta ve aralarındaki ihtilafa açıklık getirmektedir. Şeriati'ye göre din dışı ideolojiler, insanın

bilimsel veya felsefî aklının ürünüken; dinî ideolojiler ise doğal olanın devamı ve bilinç düzeyine erişmiş içgüdünün devamıdır (Şeriati, 2016e: 136). Şeriati bir başka ifadesinde din kavramını ele alırken; dini, geleneksel din ve ideolojik din olarak ayırmaktadır. Geleneksel dinin telkin edilmiş duygular, miras kalmış inançlar, modaların taklidi, sosyal ilişkilerde var olan hükümler ve toplumsal âdetler olduğunu belirten Şeriati, bu bağlamda ideolojik dini de birey, sınıf veya milletlerin bilinçli bir biçimde tercih ettiği din olarak ifade etmektedir. Bu minvalde Şeriati, ideoloji olarak dinin birey, sınıf veya milletler tarafından daima aşk duyulan ideallerin tahakkuku için seçilen akide olduğunu belirtmektedir (Şeriati, 2016d: 71-75).

Şeriati'nin düşünce dünyasında var olan ideolojik yaklaşımın temelinde din vardır. Şeriati, bir dünya görüşü olarak tevhide, evrensel ideoloji diye tasvir etmektedir (Şeriati, 2016d: 199). Nitekim, “Öze Dönüş” metodolojisi temelinde İslam'ı bir ideoloji olarak konumlandıran Şeriati, İslam'ın, bilinçsiz ve bilgisiz geleneklerin tekrarından kurtarılıp bilgi ve bilinç veren, mücadeleci, ilerici, aydınlatıcı ve uyandırıcı bir ideoloji haline getirilmesi gerekliliğine vurgu yapmaktadır (Şeriati, 2017a: 35). Bu anlayış ışığında yaşanan çağda modern ideolojilerin var olan sistem içerisinde çıkmaza girdiğini belirten Şeriati, bir ideoloji olarak İslam'ın yol gösterebileceğine dair şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Bugün İslam ideolojisi, dünya çapında bir iddia sahibidir; uygulamada da bu doğrultuda insan yetiştirebileceğini göstermiştir. İnsanı, diğer ideolojilerin ulaştığı seviyeden daha öteye, en mükemmel bir biçimde gerçekten daha ileri götürebileceğini ortaya koymuştur. Yani insanın diğer boyutlarını, yeteneklerini de geliştirebileceğini ispat etmiştir. İnsanın bütün eksikliklerini –bu tarafa yönelsek bireyselliğe duçar oluyoruz; o tarafa yönelsek kapitalizme müptela oluyoruz; şu tarafa yönelsek faşizme, başka bir tarafa yönelsek tek tipliliğe ve irticaya müptela oluyoruz- ortadan kaldıracabileceğini göstermiştir” (Şeriati, 2017c: 141).

Şeriati'nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere; evrensel ideoloji olarak İslam, insanın var olan tüm noksanlıklarını ortadan kaldırabilir. Bu bağlamda Şeriati'nin düşünce dünyasında konumlanan İslam ideolojisinin, insanlığın istek ve arzularına karşı kayıtsız kalarak çıkmaza giren modern ideolojilerin yerini aldığı söylenebilir. Bu açıdan İslam'ı ideoloji temelinde konumlandırarak “Hangi İslam”

sorusuna binaen verdiği cevabında Şeriatî (2016c: 81), “Esaret, uyku ve suskunluk İslam’ı değil, özgürlük, bilinç ve hareket İslam’ı; ruhanî İslam değil, mücahit İslam. Şîilikse Safevî Şîilik değil, Alevî Şîilik; takiyye, şefaât ve bekleyiş Şîiliği değil, takva, sorumluluk ve itiraz Şîiliği” cümlelerini kullanmaktadır. Şeriatî’ye göre ideoloji kavramı açıklandıktan sonra siyasal ahlâk ve ideoloji eleştirisinin bir diğer ayağı olan siyasal ahlâk tasavvurunun irdelenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Şeriatî’ye göre ahlâk tasavvurunun tanımlanması ve siyaset ile ideoloji kavramlarıyla olan ilişkisinin incelenmesi, çalışmanın mantıksal açıdan anlaşılabilmesi için önem arz etmektedir.

3.2. ŞERİATİ’YE GÖRE SİYASAL AHLÂK

Ahlâk tasavvurunun genel hatlarıyla konumlandırılabilmesi için öncelikli olarak bu terimin etimolojik kökeninin incelenmesi gerekmektedir. Tarihsel süreç içerisinde “etik” kelimesiyle özdeşleştirilen ahlâk, düşünce ve fikir dünyasının bazı temsilcilerince bir ayrıma tabi tutularak, 20. yüzyılın ikinci yarısında araştırma konusu edilmiştir. Etik terimi Grekçe’de “ethos” kökünden gelirken, aynı anlam bağlamında kullanılan moral terimi ise Latince “mores/mos” kelime kökünden gelmektedir. Mores/mos ve ethos terimlerinin gelenek, görenek, töre, alışkanlık, karakter, yerleşikleşmiş duygunluluk hali, mizaç, huy vb. anlam karşılıkları bulunmaktadır. Ahlâk, huy sözcüğünün Arapça’daki anlam karşılığı olan “hulk” kelimesinin çoğuludur. Bu minvalde gelenek, görenek, karakter ve töre anlamlarına gelen ahlâka yönelik genel bir tanımlama yapılacak olursa; ahlâk, bir kişi veya bireyin, bir grubun, bir toplumsal sınıfın, bir ulusun, bir halkın veya halkın belirli bir kesiminin, bir kültür çevresinin tarihsel süreç içerisinde hayatlarına giren eylemlerin, yönlendiren değer, inanç, norm, yasak, buyruk ve tasarımlar ağıdır (Özlem, 2016: 130-131). Bu tanımlamanın ışığında ahlâkı, bireysel ve toplumsal ahlâk olarak ayırmanın mümkün olduğu söylenebilir. Ahlâk kavramına yönelik bir başka tanımlamada A. Hamdi Akseki (1968: 15), “Ahlâk, hulk’un cem’idir; hulk, tabiat ve seciye demektir; buna huy deriz. Seciye huy denilen şey, insanda rüsûh bulmuş, yerleşmiş bir melekedir” ifadelerini kullanmaktadır. Ahlâk kavramına yönelik tanımlamada bulunan Tillich (2014: 20), “Ahlâk, kişinin kendi kendisiyle karşı karşıya kalması anlamında ‘ben’in tam bir odaklanmasıdır” ifadelerini kullanmaktadır. Ahlâkın bir hakikat ağı temelinde toplumsal mekanizmayı çepeçevre saran normatif bir bağ olarak tanımlanabileceğini belirten Çifci (2016: 69), “Ahlâkın, amacının veya kaynağının farklı olmasının ötesinde toplum içerisindeki en önemli görevi; bireylerin

toplum içindeki davranışlarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini belirleyen ilkeler bütünü ve de toplumdaki davranışları olumlu veya olumsuz şekilde ayırt edip bu yönde yargılayan bir ölçüttür” cümlelerini ifade etmektedir.

Ahlâk kavramının etimolojik kökeni ve tanımlamalarının ardından siyaset ile olan ilişkisi üzerinde durmak, konu bütünlüğü açısından oldukça önem arz etmektedir. Bilindiği üzere siyaset kurumu temelinde ortaya çıkan kararlar, genel olarak toplumu dolaylı veya doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda siyaset ile meşgul olanların davranışları ve ilişki ağları daima göz önünde bulunmaktadır. Bu açıdan siyaset kurumu temelinde var olan ilişkilerin ahlâki uygunluğu, tarihsel süreç içerisinde daima bir tartışma konusu olmuştur. Bu minvalde siyaset ile ahlâk arasında var olan ilişkinin tartışılmalı olduğunu belirten Ahmet Kemal Bayram, siyasal davranışların ahlâk ile ilgili olduğunu ifade etmektedir. Bayram, ahlâk kavramının söylemsel ve hegamonik özellikler kazanarak modern iktidarı elinde bulunduran siyaset ile iç içe olduğunu vurgulamaktadır (Bayram, 2006: 229-235). Ahlâk kavramının kaynağını aşkın kaynak, topluma dayalı kaynak ve bireye dayalı kaynak olmak üzere üç temele dayandıran Türker Alkan, siyasal ahlâkı da resmi ve resmi olmayan ahlâk diye iki türe ayırmaktadır. Yönetilenlere, gerek eğitim gerekse de toplumsallaşma faktörüyle resmi yollar ile zorla kabul ettirilerek benimsetilen ahlâk türüne resmi ahlâk tanımlaması yapan Alkan, yaşanan zaman diliminde hızla değişmekte olan toplumsal, ekonomik ve kültürel olaylar ışığında benimsenen ahlâk türüne de resmi olmayan ahlâk tanımlaması yapmaktadır (Alkan, 1993: 20).

Şeriatî'nin düşünce dünyasının temel dinamikleri irdelenirken, gerek Doğu/Batı kültüründen gerekse de kendi yaşadığı İslam coğrafyasından beslendiği gözlemlenmektedir. Bu açıdan Şeriatî, siyaset, ahlâk ve ideoloji kavramlarına yönelik ifadelerini Doğu/Batı düşünce dünyasının ışığında İslam kültürünü temel alarak açıklamaktadır. Şeriatî'ye göre doğru ve gerçek tanımıyla ahlâk, ideal insan prototipinde var olan temel kişilik boyutlarının çizilmesi anlamındadır (Şeriatî, 2017j: 16). Ahlâka yönelik bir başka tanımlamasında Şeriatî (2016d: 245), “Ahlâk, yaşadığımız hayatta esas aldığımız değerler bütünüdür” cümlelerini kullanmaktadır. Ahlâk kavramını insanî değerler açısından tanımlamaya çalışan Şeriatî, genel anlamda ahlâka yönelik şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Bizim sıradan, aydın zihnimizin köhne ve gerici bir tepki olarak algulamasının aksine ahlâk, insan varlığının belirgin bir özelliğidir. Onu bu evrende ve bütün varlıkların arasında seçkin kılan bir özellik. Ahlâk bir ‘değerler’ bütünüdür. Hiçbir ekol yoktur ki kendisine ait bir değerler sistemi ortaya koymasın. Çünkü her ekolün asıl eksen yaptığı konu ‘insan’dır. İnsan ancak ahlâki bir sistemde anlam kazanır ve varlıksal özelliğini elde eder” (Şeriati, 2017j: 18).

Şeriati’nin yukarıdaki pasajından da anlaşılacağı üzere; ahlâk, insanda var olan doğal ve seçkin bir etmendir. Bu minvalde Şeriati, tarihin her evresinde insanı odak noktasına koyan bütün ekollerin değerler temelinde kaideler ortaya koyduğunu ve insanın ahlâki yapısının bu değerler ışığında şekil aldığını belirtmektedir. Bir başka açıdan konuya bakıldığında; insanın varlıksal özelliğini elde edip anlam kazanmasını ahlâki bir sisteme dayandıran Şeriati’nin var olan ahlâk anlayışını, ideal insan, ideal toplum ve ideal devlet temelinde bir sisteme dayandırarak açıkladığı söylenebilir. Ahlâk kavramına yönelik tanımlamalarının temelini bireyin yaşadığı coğrafya ve zaman dilimini yerleştiren Şeriati, ahlâk tasavvurunu iki tür olarak şu şekilde açıklamaktadır:

“Ahlâkın biri, bir kavmin ya da tarihsel bir aşamanın tarih ve kültürünün toplumsal, sınıfsal ve iktisadî düzeninden kaynaklanan toplumsal geleneklerden, belirtilerden, özelliklerden, davranışlardan ve göstergelerden oluşmuş bir dizge anlamındadır. Bu dizge öğeleri, göreceli ve değişken olup öteki toplumsal olgular gibi doğarlar, gelişirler, ölürler ve yerlerini yeni geleneksel olgulara ve yeni toplumsal ahlâka bırakırlar. Ahlâkın ötekisi ise geçerli geleneksel ve toplumsal düzenlerin çoğunda bulunan ortak ahlâki ruh olup boyun eğme felsefesidir” (Şeriati, 2017j: 18).

Şeriati’nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi; ahlâk kavramının iki türü bulunmaktadır. Bunlardan ilki, toplumsal alan içerisinde geçmişin değer yargılarıyla ortaya çıkan ve belirli bir coğrafya ve de belirli bir süre zarfında topluma hakim olan göreceli ahlâk anlayışıdır. Bir diğer ahlâk türü ise geleneksel kaidelerin ışığında var olan toplumsal sistemlerde ortaya çıkan baskıcı ahlâk anlayışıdır. Ahlâkın göreceliliği hususunda Şeriati, bu anlayış çerçevesinde ahlâkın yer, zaman ve topluma göre farklılıklar gösterdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda ahlâkın yer, zaman ve topluma göre bir değişim ve dönüşüm içerisinde olduğunu belirten Şeriati, bu açıdan ahlâkın göreceliğini de tarihi dönüşüm ve sosyal sistemden doğan etmenler temelinde

açıklamaktadır. Şeriatî, geleneksel kaideler ışığında var olup toplumsal sistemlerde ortaya çıkan baskıcı ahlâkî da ebedî ve mutlak değerler temelinde konumlandırmaktadır. Şeriatî, bu değerlerin ulusal, sınıfsal, sosyal ve tarihsel sınırlamalardan daha öte değerler olduğunu belirtmektedir. Ahlâk kavramını insan temelinde değerlendiren Şeriatî, insanî ahlâkın, insanın kendine has fitratından kaynaklanan değerler olduğunu söylemektedir. Bu doğrultuda insanın, tarih boyunca var olan bu değerleri varlıksal tekâmülü ışığında güçlendirmeye çalıştığını ifade eden Şeriatî, bu değerlerin asıl yaratıcısının insan olduğunu belirtmektedir (Şeriatî, 2017j: 16). Genel olarak Şeriatî'nin ahlâk görüşü, metafizik anlayış temelinde açıklanabilir. Ahlâk tasavvurunun kaynağını metafizik anlayışa dayandıran Şeriatî, tarihten günümüze değin dini kaidelerden yoksun bir biçimde şekillenen ahlâk anlayışlarının başarısız olduklarını belirtmektedir. Bu minvalde Şeriatî'nin tevhidi dünya görüşünde de insan, Allah'ın birliğini veya varlığını ispatlamak yerine, O'na olan gereksinimini gösterme amacı taşımaktadır (Şeriatî, 2018j: 88). Şeriatî'nin başta kendi kültürü olmak üzere Doğu/Batı kültürüne olan aşinalığı, onun, konuları araştırma hususundaki çok yönlülüğünü de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Şeriatî, düşünce dünyasında var olan sanat anlayışı temelinde ahlâkın edebiyat ve eleştiriyle ilişkisine dair fikirlerini sunarken, ahlâk kavramını kategorize etmektedir. Bu minvalde ahlâk kavramını Şeriatî, ahlâka uygun (morale), ahlâka aykırı (immorale) ve ahlâk kategorisinin dışında yer alan (amorale) eylemler olmak üzere üçe ayırmaktadır. Toplumsal alan içerisinde var olan davranışları ahlâkî ve ahlâka aykırı terimleriyle ifade eden Şeriatî, sanatsal çalışmaların –ki özellikle şiirin- ahlâk kategorisinin dışında değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Şeriatî, 2018l: 139).

Şeriatî'ye göre ahlâk, isâr, hayır/şer ilkesi ve emredici/alıkoyucu etken olmak üzere üç temel üzerine yerleşmiştir. Şeriatî, var olan bütün öğretilerin bu üç temeli ele almaları gerektiğini ve aksi durumda öğretilerinin ahlâk açısından belirsiz kalacağını ifade etmektedir. Var olan bu üç temeli konu edinmeyen öğretilerde ahlâkın yerleşmeyeceğini belirten Şeriatî, bu şekilde ahlâkın gerçekleşmesinin de imkânsız olacağını söylemektedir. Şeriatî'ye göre ahlâkın temel direği, bu üç etmenin ilki olan 'isâr'dır. İsâr kavramını başkalarının çıkar ve yararları için kendi yarar ve çıkarlarını hiçe saymak olarak tanımlayan Şeriatî, isâr kavramından, ahlâkın doruğa ulaştığı bir edim diye bahsetmektedir. Ahlâk tasavvurunun ilki olan isârın mantıksal açıdan açıklanamayacağını belirten Şeriatî, 19. yüzyılda yaşamış Alman filozof Friedrich

Wilhelm Nietzsche'nin ölümünü ele alarak konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Şeriatî, tanınmış büyük bir deha, yazar ve bilgin olan Nietzsche'nin, arabayla birlikte dereye yuvarlanmış bir atın sahibi tarafından kamçılanmasına müdahale edip arabacının saldırısıyla aldığı darbeler sonucu öldüğünü belirtir. Nietzsche'nin kendini tehlikeye atarak, hiçbir karşılık beklemeden canını feda edecek kadar duyarlılık göstermesini isâr ile ifade eden Şeriatî, bu eylemi ahlâk kavramıyla açıklamaktadır. Şeriatî, Nietzsche'nin bu fedakârca davranışının, insanın fitratında yer alan aşk ve ahlâk olduğunu söylemektedir. Şeriatî'nin düşünce dünyasında ahlâkın ikinci temeli 'hayır ve şer' ilkesidir. Şeriatî, bu ilkeyi açıklarken Sartre'nin düşünce dünyasından faydalanmaktadır. Sartre'ye göre birey, bir edimde bulunduğu zaman, bu edimin başkaları tarafından da yapılmasını arzuluyorsa; bu edimi 'hayır'dır. Yok eğer yaptığı edimin yalnızca kendisiyle kısıtlı kalmasını istiyorsa; bu edimi de 'şer'dir. Bu bağlamda Şeriatî'ye göre hayır ve şer ilkesinin temelini kişisel duygu ve yargılara dayalı içsel etmenlere dayandıran Sartre'nin bu anlayışında bir gevşeklik söz konusudur. Buna binaen cahiliye dönemi Arabistan'ında her Arap'ın kız çocuklarını diri diri toprağa gömdüğünü ve bu eylemin sahibinin ediminin başkaları tarafından da yapılmasını istediğini belirten Şeriatî, bu anlayışın Sartre için 'hayır' ile açıklandığını ifade ederek eleştiri yöneltmiştir. Şeriatî, aynı konu üzerinde bir örnekleme daha yaparak, yaptığı eleştiriye açıklık getirmektedir. Bu bağlamda kendisinin bir kasap olduğu varsayımıyla; en iyi eti daha ucuza satarak hayırlı bir iş yapacağını belirten Şeriatî, bu edimi diğer meslek erbabından da beklediğini ifade etmektedir. Şeriatî, gerek ilk örnekleme gerekse de ikinci örneklemede sonucun 'hayır' ile açıklandığını ve Sartre'ye yönelik eleştiri mahiyetindeki düşüncesiyle; burada asıl olanın ahlâkın, hayrın, şerrin ve seçimin temeli 'ben'in kendisi değil, 'ben'in eylemlerini hayır ve şer olduğunu belirleyen 'emredici/alıkoyucu' esasların olduğunu belirtmektedir. Şeriatî, ahlâkın üçüncü ve son temelini de 'emredici/alıkoyucu' kavramlarıyla açıklamaktadır. Şeriatî'ye göre ahlâkî olanın ölçütü kişinin kendisiyse; kişi, kendisi için zararlı, tehlikeli ve öldürücü olan hayrı asla seçmeyecektir. Aynı düşünce temelinde kişinin çıkarımına olan şerri de hiçbir zaman olumsuzlamayacaktır. Bu açıdan özetlenecek olursa; Şeriatî'ye göre ahlâk, isâr esasınca, şerrin ve hayrın bilinmesi ve seçim esnasında bireyi alıkoyan ya da yönelten bireyüstü etmenin belirlenmesidir (Şeriatî, 2016c: 241-251).

Şeriatî'nin düşünce dünyasında var olan ahlâk tasavvurunun bir diğer etmeni irfanî duygudur. Şeriatî'ye göre irfan, insana varlık değeri kazandıran, evren konusunda anlamlı, ruhî, içerikli, hedef ve yön sahibi bir açıklama yapan ve bu minvalde yaşama dair gerçek manada bir letafet veren duygudur. İrfanî duygunun, tarihte sınıflı toplumun ortaya çıkmasından önce var olduğunu belirten Şeriatî, bütün ahlâkî değerlerin bu duygunun üzerine kurulu olduğunu söylemektedir. Şeriatî'ye göre 17. ve 18. yüzyılda maddi etkenler ışığında kapitalizm ve burjuvazinin gelişmesiyle zayıflatılan bu duygu, ahlâkî değerlerin çökmesine neden olmuştur (Şeriatî, 2016a: 40-43). Bu doğrultuda Şeriatî, son yüzyılda kendi toplumunda yaşanan bu çöküntünün asıl nedenini modernleşme kavramıyla açıklamaktadır. Şeriatî'ye göre Batı, modernleşme adı altında Doğulu toplumları tüketici toplum haline getirmiştir. Bunun da Batılıları körü körüne taklit eden Doğulu entelektüeller tarafından gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Doğulu entelektüeller eliyle Batı'da üretilen malların tüketiminin, büyük bir yanılgıyla kendi toplumunda modernleşme olarak algılandığını belirten Şeriatî, bu tutumun ahlâkî maneviyatımız ve şahsiyetimizin iştiyakla yıkılmasına sebebiyet verdiğini ifade etmektedir (Şeriatî, 2018k: 355-356). Şeriatî, ahlâk temelinde modern ideolojileri ele alırken, Marks felsefesinin ahlâkî açıdan Sartre'den daha evvel çıkmaza girdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda Marksizmin sınıfsal ve toplumsal açıdan Sartre'in egzistansiyalizminden daha önde olduğunu ifade eden Şeriatî, ahlâkî olarak daha geri olduğunu vurgulamaktadır. Günümüz insanının ahlâkî açıdan bunalımda olduğunu belirten Şeriatî, bu bağlamda Marksizmin son zamanlarda ahlâk kavramını şiddetle konu edindiğini söylemektedir. Yaşadığı modern çağda insan kültürüne dair en büyük tehlikenin ahlâk bunalımı olduğunu ifade eden Şeriatî, bütün düşünürlerin, alt üst edilen bu ahlâkî değerler üzerine yoğunlaştıklarını belirtmektedir. Modern çağda yaşanan ahlâkî çöküntünün asıl nedenini Şeriatî, günümüz medeniyetinde var olan yeni felsefelerin, insanî değerlerle uyumlu ve açıklayıcı bir ahlâk ortaya koyup dinin yerine oturtamamalarına bağlamaktadır. Bu bağlamda Şeriatî, ahlâkın alt yapısı olan dinin bir tarafa bırakılmasıyla ahlâk temellerinin yıkıldığına vurgu yapmaktadır. Çünkü Şeriatî, düşünce dünyasının merkezinde konumlandığı ahlâk kavramını, dinin üst yapısı olarak görmektedir (Şeriatî, 2016c: 251-252). Din ve ahlâk kavramlarını daima birbiriyle özdeşleştiren Şeriatî, iyiliğin ancak ve ancak din ve de ahlâk ile elde edilebileceğine vurgu yapmaktadır (Şeriatî, 2014: 232). Modern ideolojilerin ahlâk

kavramına yönelik duyarsızlığını, eleştirel bir yaklaşım ile ele alan Şeriatî'nin düşünce dünyasında var olan ahlâk tasavvurunu din temelinde konu edindiği görülmektedir. Bu açıdan Şeriatî'nin ahlâk tasavvurunu, ikinci bölümde genel hatlarıyla incelenen ideal insan, ideal toplum ve ideal devlet tasvirlerinde olduğu gibi genelde İslam inancı ve özelde ise Ali Şiası temelinde konumlandığı söylenebilir. Böylelikle Şeriatî'nin ahlâk tasavvuru incelendikten sonra düşünce dünyasında var olan siyasal ahlâk eleştirisi temelinde eşekleştirme olarak ideoloji yaklaşımının incelenmesi gerekmektedir.

3.3. ŞERİATİ'DE SİYASAL AHLÂK ELEŞTİRİSİ: EŞEKLEŞTİRME OLARAK İDEOLOJİ

Şeriatî'nin düşünce dünyasında yer alan eşekleştirme ve ideoloji tasavvurlarının daha iyi anlaşılabilmesi için “bilinç” kavramının mercek altına alınması gerekmektedir. Şeriatî, ben bilinci veya özbilinç olarak konumlandığı bilinç kavramını, maddî olmayan bir mahiyet diye tanımlamaktadır. Şeriatî'ye göre bilimsel bilgi türünden farklı olan ben bilinci, insanın varlıksal anlayışıdır. Şeriatî, insanın bu anlayış ile evrensel konumunu kolayca bulabileceğini ifade etmektedir (Şeriatî, 2017j: 39-40). Şeriatî, bilinç kavramını, insanın “kendini bilme”si temelinde açıklamaktadır. Bu minvalde Şeriatî, dîden/görmek, bîneş/görüş ve bînâî/görme kökünden gelen vidya kelimesine değinmektedir. Hint kültüründe felsefe, din, teknoloji ve sanattan farklı alanlarda kullanılan vidya kelimesini “görme bilimi” diye tanımlayan Şeriatî, bu kelimenin, insanın mahiyet evresinde yolunu bulmaya yarayan doğaötesi kendini bilme ve görme anlayışı olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Şeriatî, vidya terimini teknoloji, felsefe, sanat ve şiire yabancı olarak yolu bulan bedevi zihin diye tanımlamaktadır. Şeriatî, kendini bilme temelinde ele aldığı vidya kavramına yönelik açıklamalarını farklı bir metot ile örnekleme yaparak anlatmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda Şeriatî, kovandan uzaklaşan bal arısının özel bir koku alma yeteneğiyle tekrar kovanı bulması gibi insanın da kendini bilme duyusu çerçevesinde toplumun çıkmaza girdiği zor dönemlerde, bal arısının aldığı koku misali bilinç ile yolu bulduğunu ve çıkmaza giren toplumunu kurtardığını söylemektedir. Şeriatî, bu bilinçle toplumun çıkmazdan kurtulmasıyla yeni bir hareket, yeni bir heyecan, yeni bir inanç ve yeni bir enerjinin ortaya çıktığını ve bununla birlikte yeni bir kültür ve medeniyetin yaratılmasına sebebiyet verdiğini ifade etmektedir. Şeriatî, kendini bilme temelinde vidya kelimesinin bütün kültürlerde farklı terimler ile kullanıldığını belirtmektedir. Şeriatî, Sokrates'in

“sofia” diye tanımladığı vidya teriminin, İslam dilinde görüş, bilgi ve bilinç anlamına gelen “hikmet”^{*} kavramıyla tercüme edildiğini ifade etmektedir (Şeriati, 2016d: 153). Bir başka ifadesinde bu bilincin Yunanlı bilginlerce “sophia” diye adlandırıldığını belirten Şeriati, Hinduizm’de görürlülük anlamına gelen “vidya”, Eski İnan kültüründe “spanteminyu” ve İslam’da ise “hikmet” olarak tanımlandığını söylemektedir.

Şeriati, insanî ben bilincini iman, aşk ve ideolojinin kaynağı olarak görmektedir. Bu terimin eşyanın zihinde şekillenmesi veya olguların bilinmesi olarak anlaşılması gerektiğini belirten Şeriati, bu kavramın doğru yolu bulma bilgisi, varlıksal bilinç, gerçekçi bakış, değerlerin bilinmesi, yön belirleyen ve yol gösteren bir bilinç olduğunu vurgulamaktadır. Şeriati’ye göre bu bilinç, insanın dünyasındaki karanlıkları aydınlığa dönüştüren, düşünce ve aklı aydınlatan ve insanlığın durgun varlığında inkılapçı kıyam başlatan bir ruhu bilmektir. Bu bağlamda yaratıcı, gerçekçi, aydınlatıcı, yön gösterici, sorumluluk yükleyici, hareketlendirici ve değer yaratıcı insanî ben bilincin, insana yeni bir anlayış kazandırdığını belirten Şeriati, bu bilincin insana yüce ve varlık ötesi idealler bahşettiğini ifade etmektedir (Şeriati, 2017j: 40-41). Genel olarak ben bilincin insanda iman, aşk, fedakârlık ve sorumluluk duygusu yarattığını belirten Şeriati, bilinç terimine yönelik ifadelerinde şu cümleleri kullanmaktadır:

“Bilinç, insan fıtratının derinliklerinde derin bir inkılap, varlıksal bir değişim, kendini ıslah edebilmenin heyecanını oluşturur. Onu bilim adamı değil, aydın yapar. Felsefe yerine ideoloji, ilerleme yerine gerçek, eğlence yerine sorumluluk duygusu, refah yerine hedef, -imek şekli yerine olmak şekli, müçtehit yerine mücahit... İşte Kur’an’ın ilan ettiği, peygamberlerin insanlara ulaştırdıkları şey budur. Bu varlıksal bilinçten, yönelimden ve gerçeklikten yoksun nice bilginler ve bu yolda zamanın izcileri ve milletin rehberi olan nice ümmîler vardır! Bugün insanlığı harekete geçiren, insan medeniyetini ta derinlerden sarsan, günümüz insanına taze bir ruh üfleyen, yeryüzünün bu gamsız cennetinde Âdem’i ikinci bir isyana teşvik eden işte bu ‘ben bilinci’dir” (Şeriati, 2017j: 41).

Şeriati’nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere; bilinç kavramı, insanı daimi bir devinim içerisinde ahlâka yöneltmektedir. Bilgi ve bilinci birbirinden ayıran Şeriati, bu eylemin bilim insanı tarafından değil, ancak ve ancak aydın temelinde

---

^{*} Hikmet: İlmin, -hakikatler hakkında zihnî bilinç- hikmet sahibi kimsenin derinliğinde kök salan, vicdanın özünde yer eden ve fıtratıyla yoğrulan bir durumdur (Şeriati, 2017j: 109).

gerçekleştirilebileceğini belirtmektedir. Şeriatî'ye göre ben bilinci, insanda özellikle felsefe yerine ideolojiyi konumlandırarak, taze bir ruh ile insanın harekete geçmesini sağlamaktadır. Şeriatî'ye göre bilinç, kendini bilmek demektir. Bu temelde insanın kendine dönüşünü Şeriatî, insanın kendi şahsiyetini, tarihini ve kültürel asaletini tekrar bulmak olarak ifade etmektedir (Şeriatî, 2013a: 264). Şeriatî, insanı bilgi/bilinç, seçme/yaratıcılık ve hürriyet/özgürlük temelinde üç boyutlu olarak ele almaktadır. Tabiatıta var olan doğal varlıklardan sadece insanın bilgi ve bilinç sahibi olduğunu belirten Şeriatî, insanın en büyük yeteneklerinden birinin ilâhî yetenek olduğunu ifade etmektedir (Şeriatî, 2018d: 290). Şeriatî, dünyadaki bütün dertlerin bilgi ve bilinçten kaynaklandığını vurgulamaktadır. Şeriatî'ye göre bilmeyen ve görmeyen, ne ıstırap sahibi olur ne de eziyet çeker; heyecanı, sorumluluğu, korkusu ve ölümden sonra kitap, azap ve hesap duyarlılığı yoktur. Bu doğrultuda Şeriatî, böyle birinin çalışan ve tüketen bir mekanizma haline getirildiğini ifade etmektedir. Şeriatî, yön bulma problemi yaşayan filozofların tarih boyunca arayış içerisinde oldukları mutluluğun, bilgisizlik ve bilinçsizlik olduğunu belirtmektedir (Şeriatî, 2018d: 304). Bu minvalde bilinç kavramını insanın kendini bilmesi temelinde ele alan Şeriatî'ye göre bilinç ile ideoloji arasında doğrudan bağlantılı bir ilişki söz konusudur. Şeriatî, bilinç kavramını ideolojinin kaynağı olarak açıklamaktadır. Çünkü Şeriatî'ye göre insan, kendine dönüşüyle birlikte kendi şahsiyetini idrak etmekte ve bu şekilde tarihinin ve kültürünün asaleti ışığında devinim içerisinde ideal olana yönelmektedir.

Şeriatî, insanın kendini bilme temelinde “öze dönüş” yolunu tarif etmeden önce insanı kendisinden koparıp yabancılaştıran etmenlere değinmektedir. Bu anlayış çerçevesinde alinasyon ve eşleştirme kavramlarını analize tabi tutan Şeriatî, ideoloji temelinde Doğu/Batı kültürleri arasındaki ilişkinin ortaya çıkardığı sonuçlara odaklanmaktadır. Böylelikle Şeriatî, modern ideolojilerin insanları kendi kültür ve tarihlerinden uzaklaştırıp yabancılaştırdığını ve bu tehlike karşısında alternatif olarak tevhid anlayışının oturtulabileceğini vurgulamaktadır. Şeriatî, alinasyon kelimesinin aline (aliener) kökünden geldiğini ve insana cin girmesi anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Bu bağlamda eski dönemlerde deliren bir insan için kendini tanımıyor, kendinden uzaklaştı, aklını yitirmiş, bir başkası oldu, kendinde değil vb. tanımlamaların kullanıldığını ifade eden Şeriatî, bu durumun dîvâne ve mecnun terimleriyle de açıklandığını vurgulamaktadır. Bu minvalde cinin (dev) hulul ettiği insanın aklını,

kişiliğini ve duygusunu yitirerek insanî kişiliğinin yerine cini geçirdiğini ifade eden Şeriati, bir müddet sonra bu insanın cini kendisi sandığını belirtmektedir. Bu kavramın farklı kültür ve medeniyetlerde farklı telaffuzlarının olduğunu vurgulayan Şeriati, her birinin bir diğeriyle aynı anlama geldiğini söylemektedir. Bu açıdan Şeriati, bu terimin Farsça’da “dîvâne” (cine çarpılmış), Arapça’da “mecnun” (cin çarpmış) ve Avrupa’da ise “aline” (cine çarpılmış) olarak anlamlandırıldığını belirtmektedir. Şeriati, alinasyon teriminin ilk olarak 19. yüzyılda Hegel tarafından ortaya atıldığını vurgulamaktadır (Şeriati, 2016c: 257). Şeriati, günümüz medeniyetindeki insan ile ilgili olarak konumlandığı alinasyon tasavvuruna yönelik genel tanımlamasında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Alinasyon, tabîi erdemlere, çeşitli ruhsal bağılıklara, duygu ve idrak güçlerine sahip olan insanın, toplumsal örgütlülük açısından makineleşmesi, yapay bir toplum haline gelmesi, her şeyini kaybedip gittikçe kendisine yabancılaşmasıdır. Birçok insanî duygu ve güç, kullanılmamaktan dolayı zayıflamakta ve yok olmaktadır. İş türünün gerektirdiği yönleri göreceli olarak gelişmekte, diğer yönleri atıl kalmaktadır. Bundan daha da önemlisi, insan, insanlığını kaybetme tehdidiyle karşı karşıyadır. Böylece makine karşısında makinenin şahsiyeti, kendi şahsiyetinin önüne geçmektedir. Bir müddet sonra, kendini ‘ben’ olarak değil, makine araçlarından bir araç olarak hissetmeye başlamaktadır” (Şeriati, 2017h: 468).

Şeriati’nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere; aline olmuş bir insan, varlık cevherindeki bütün değerleri yitirerek özüne yabancılaşmaktadır. Bu kavramı genel olarak makinizm çerçevesinde ele alan Şeriati, aline olmanın farklı birçok etmeninin olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan Şeriati, alinasyonla birlikte insanın özünden uzaklaştığını ve kendinde fiziksel veya fizikötesi etmenleri hissettiğini belirtmektedir. Alinasyon teriminin tarihsel süreç içerisinde kullanımlarına yönelik Şeriati (2017j: 20), “Alinasyon konusunu, önce kendine özgü idealizmiyle Hegel; sonra burjuvazi ile ve burjuva insanının para düşkünlüğüyle ilgili olarak Hegelci ahlâkçı sosyalistler; ondan sonra başlangıçta Hegel’in talebelerinden, sonraları ise Almanya’nın ahlâkçı sosyalistlerinden biri olan Marks, tarih felsefesi, sınıfsal düzen, sömürü, üretimsel işin şekli, ‘tamam insan’ mefhumuna karşı insan karşıtı toplumda uyumsuz insanî ilişkiler bağlamında Marks; daha sonra da meşhur çağdaş Fransız Marksolog Henry Lefebvre ve 19. yüzyılda Kierkegaard’dan Jaspers’e, özellikle Heidegger’e

derin felsefi şekliyle egzistansiyalizm ve yeni tarzıyla Jean Paul Sartre ortaya koymuştur” ifadelerini kullanmaktadır.

Alinasyonun farklı şekillerde tezahür ettiğini belirten Şeriatî, bu tezahürler ile birlikte insanın kendisini farklı etmenlerin veya başkalarının yerine koyarak kendini tanımadığını vurgulamaktadır. Şeriatî’ye göre alinasyon, iş veya çalışma aracı vasıtasıyla alinasyon, yabancı kültür ve düşünce karşısında alinasyon, güçlü vasıta ile alinasyon, duygu vasıtası ile alinasyon, itikat ile alinasyon, para karşısında alinasyon ve Hristiyan zühdüne karşı alinasyon ile gerçekleşmektedir. Şeriatî’nin alinasyon çeşitlerine birinci bölümde ele alınan konu başlıkları altında, gerek eserlerinde ve gerekse de verdiği konferanslarında çokça değindiği görülmektedir. Bu bağlamda alinasyon çeşitlerinden olan iş veya çalışma aracı vasıtasıyla alinasyon türüne yönelik Şeriatî, bu alinasyon türünde insanın kendi şahsiyetini iş aracının şahsiyetinin yerine koymasıyla açıklamaktadır. Alinasyon çeşitlerinden bir diğeri olan yabancı kültür ve düşünce karşısında alinasyon anlayışına yönelik Şeriatî, bu alinasyon türünde ise bir birey veya toplumun farklı bir toplumun değer, inanç, fikir ve kültürünün taklit veya dayatma yoluyla yaşanan alinasyon olduğunu ifade etmektedir. Bir başka alinasyon çeşidi olan güçlü vasıta karşısında alinasyon türüne yönelik Şeriatî, güçlü olanın karşısında insanın doğal olarak (teknik açıdan değil) kendisini aşağılık bir durumda hissettiğini ve böylelikle varlığının kendisinden güçlü olanlar ile mana bulup ayakta durduğu anlayışı çerçevesinde açıklamaktadır. Şeriatî, duygu vasıtasıyla alinasyonun sevgi ve aşk temelinde insanın başka bir şahıs vasıtasıyla aline olduğunu söylemektedir. Bu alinasyon türünün daha çok bireysel ve ruhsal duygu olduğunu ifade eden Şeriatî, örnekleme yaparak, Mevlâna’nın Şems ile Mecnun’un ise Leyla ile aline olduğunu vurgulamaktadır. Şeriatî’ye göre duygu vasıtasıyla alinasyon türünde “iki bedende bir ruh” söz konusudur. İtikat ile alinasyon çeşidine yönelik ifadesinde Şeriatî, bu alinasyon türünde mutaassıp inananın, inancın kendisi tarafından aline olmasına sebebiyet verdiğini belirtmektedir. Bu alinasyon çeşidinin genel olarak vahdet-i vücutçularda ve ariflerde görüldüğünü vurgulayan Şeriatî, Hallac-ı Mansur’u örnek vererek, Mansur’un kendisini yok sayıp kendinde Allah’ı görmesini bu anlayış temelinde açıklamaktadır. Şeriatî, alinasyonun bir diğeri olan para karşısında alinasyonu, insanî değerlerin yerine maddi etmenlerin yerleştirilmesiyle açıklamaktadır. Şeriatî’ye göre bu alinasyon türünde insan, ekonomik değerleri insanî değerlerin yerine koyarak kendinde parasal bir

mantık ve duygu meydana getirmektedir. Şeriatî, böylelikle kendi şahsiyetinin yerine parayı koyan insanın, toplumsal ilişkilerini de bu yönde idame ettiğini belirtmektedir. Son olarak Hıristiyan zühdüne karşı alinasyon türüne değinen Şeriatî, insanın, zahitliğe bürünerek elbiseden, yemekten, evlilikten ve hatta hayatta zevk duyduğu her şeyden kendisini soyutlayıp insan tabiatının zıddına olan ahlâki bir durumu kendinde hissetmesiyle ifade etmektedir (Şeriatî, 2013a: 257-270).

Şeriatî'nin düşünce dünyasının temellerini oluşturan kaynak çeşitliliğinin fazla olması hasebiyle konulara bakış açısı da derinlik arz etmektedir. Bu minvalde yukarıda ele alınan diğer bölümlerde Şeriatî'nin bu özelliği, hayatı, düşünce dünyası, ideal insan, ideal toplum ve ideal devlet konuları incelenirken açıkça göze çarpmaktaydı. Bu bağlamda Şeriatî, alinasyon kavramını da bu derinlik temelinde farklı boyutlarda birçok defa ele almaktadır. Alinasyon kavramını farklı boyutlar temelinde derinlemesine ele alan Şeriatî'ye göre aline eden etmenler; uydurma ya da bozuk dinler, büyü, şirk, züht, makinizm, teknokrazi ve bürokrasi, sınıfsal düzen, aşk ve iman, bilgi ve kitap hastalığı, para, medeniyet, hedef, toplum (tarih, coğrafya ve iklim), materyalizm ve idealizm şeklinde sıralanabilir. Bu bağlamda Şeriatî'ye göre sınırlandırıcı her etken, insanın aline olmasına neden olmaktadır (Şeriatî, 2016c: 260-282). Çağdaş bilginlerin alinasyonu kendine yabancılaşma olarak tanımladığını ifade eden Şeriatî, insanı aline eden etkenin inanç öğretileri (ideolojiler) ve bilim olduğunu vurgulamaktadır (Şeriatî, 2016c: 258-259). Şeriatî, başkasını kendinin yerine geçirmenin veya kendine yabancılaşmanın aşikâr ve somut iki kanıtı olarak irtica ve modernizm kavramlarını göstermektedir. Alinasyon temelinde bu iki kavrama yönelik Şeriatî (2016e: 151), “Evet, bu iki cephe birbirine zıttır ve birincisi bir milleti ‘ölüm’e sürüklerken diğeri onu ‘başkalaştıran’ hastalıktır” sözlerini kullanmaktadır. Şeriatî'ye göre bir toplum alinasyon temelinde geçmişin donuk geleneksel ritüelleriyle aline olup yaşamaya devam ettiği takdirde, bir müddet sonra yok olmaya mahkumdur. Yine aynı toplum kendi öz değerlerini yok sayarak modern çağın gereksinimleri doğrultusunda farklı toplumları taklide yönelirse, özünden uzaklaşarak yabancılaşmaktadır. Bu bağlamda Şeriatî'ye göre bir toplumun alinasyon hastalığından kurtulmasının asıl yolu bilinç temelinde kendine (öze) dönüştür (Şeriatî, 2013a: 264). Birey ve toplum temelinde ele alınan bilinç ve alinasyon kavramlarının incelenmesi akabinde Şeriatî'nin düşünce dünyasının merkezinde yer alan siyasal ahlâk eleştirisi bağlamında eşekleştirme olarak ideoloji tasavvurunun

anlaşılabilmesi için yukarıda ideoloji ve ahlâk terimlerini açıkladığımız metot çerçevesinde eşekleştirme kavramının da anlamlandırılması gerekmektedir.

Şeriatî, eşekleştirme kavramını bilinç tasavvuruyla birlikte ele almaktadır. Bu hususta ilmî açıdan belirli bir donanıma sahip insanın fikrî bakımdan noksanlık yaşayabileceğini ifade eden Şeriatî, bunun toplumlar için büyük bir tehlike arz ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda yukarıda da ifade edildiği üzere Şeriatî'nin bilgi ve bilinç kavramlarını birbirinden ayırarak, bilincin insanî ve sosyal önemine değindiği daha önce belirtilmişti. Şeriatî, insanın alim olarak cahil kalabileceği tehlikesine dikkat çekerek, bilinçsizliğin birey ve toplumları eşekleştirip kendi öz değerlerinden yoksun bıraktığını vurgulamaktadır (Şeriatî, 2018f: 161-162). Eşekleştirme kavramına yönelik Şeriatî (2017j: 85), “Eşekleştirme, zihnin insanî ve sosyal bilinçten saptırılıp uzaklaştırılmasını ve bu iki bilincin hak veya batılla süslenmesini sağlayan bir etkidir” ifadelerini kullanmaktadır. Eşekleştirme tasavvuruna dair bir başka ifadesinde Şeriatî (2018f: 181), “Eşekleşme, insan zihninin, ister fert ister toplum olsun insanın bilgi, şuur ve yönünün insanî bilinçten ve sosyal bilinçten sapmasıdır” tanımlaması yapmaktadır. Şeriatî'nin siyasal ahlâk eleştirisi temelinde ele aldığı eşekleştirme/istihmar kavramının varlık kaynağı, insanî ve sosyal bilincin saptırılması veya yok edilmesidir. Şeriatî'ye göre bu iki bilinçten saptıran veya yoksun bırakan her faktör (kutsal olsa dahi) bir eşekleştirme faktörüdür. Bu bağlamda eşekleştirme temelinde insana yönelik davet şeklinin, insanın yaşam tarzına göre değişkenlik gösterdiğini belirten Şeriatî, bu davetin bazı durumlarda bir hakkı yok etmek için başka bir hakla ilgilenmeye yönelttiğini ifade etmektedir. Bu düşüncesini örnekleme yaparak konumlandırıran Şeriatî, bir evin yanması halinde insanları yangını söndürmenin dışında namaza yöneltmek gibi başka bir eyleme davet etmenin eşekleştirme olduğunu vurgulamaktadır. Şeriatî'ye göre eşekleştirme, bazı durumlarda insanı sapıklıklara ve kötülöklere davet ederken, bazı durumlarda ise hak olana ve güzelliklere davet etmektedir. Şeriatî, bu durumun böylelikle insana yönelik uyarıcı olan hakikatten gafil bıraktığını ifade etmektedir (Şeriatî, 2018f: 181-182). Bu açıdan özellikle kendi toplumu başta olmak üzere tarihsel süreç içerisinde var olan bütün toplumların yaşadığı sorunların ana kaynağına dair Şeriatî (2017j: 84-85), “Perişanlıkların asıl nedeni, ne istibdat, ne sömürü, ne de istismardır. Bunların hepsi sonuçtur, iki sebep vardır: İlki eşekleştirme, ikincisi de eşekleştirme” diye bahsetmektedir. Şeriatî'nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere eşekleştirme bir sonuç

değil, bilakis bir nedendir. Bu nedenler doğrultusunda toplumların keyfi yönetim anlayışlarına maruz kalarak sömürüldüğü söylenebilir. Birinci ve ikinci bölümlerde detaylı bir şekilde değinildiği üzere Şeriati, yaşadığı çağ temelinde Müslüman olarak kendisini ve toplumunu Doğulu ve de üçüncü dünyalı olarak konumlandırmaktadır. Bu doğrultuda aline olmuş bir toplumun bilinçsizce taklide yönelmesini ve böylelikle eşekleştirici faktörlere duçar olmasını şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Meğer bizi, biz Üçüncü Dünyalıları, biz Doğuluları, biz Müslümanları ne yaptılar? Önce dinimizi, dilimizi, edebiyatımızı, düşüncemizi, geçmişimizi, tarihimizi ve aslında ırkımızı ve her şeyimizi aşağıladılar. Onlar bizi ikinci sınıf insanlar kabul ettiler. Karşılığında onlar kendilerini o kadar üstün, yüce ve değerli gösterdiler ve bütün çaba, davet, arzu ve mücadelemizin Batı’ya ulaşlık etmek olduğuna bizi öylesine inandırdılar ki sonunda onlar gibi davrandık, onlar gibi hareket ettik, onlar gibi konuştuk ve onlar gibi yürüdük. Hatta bilgin eğitimlilerimiz Farsça’yı unutturduklarıyla övünmektedirler. Bu ne eşeklik” (Şeriati, 2018f: 174).

Şeriati’nin yukarıdaki pasajından da anlaşılacağı gibi; Batı medeniyetinin bir toplumu aline edip sömürmesinden önce o toplumu gerek inanç ve kültür gerekse de tarih açısından aşağıladığı söylenebilir. Böylelikle kendisini aşağı gören insan veya toplumların Batı karşısında taklide duçar olup kendi değerlerini unuttuğunu ifade eden Şeriati, bu durumun bilinç yoksunluğu temelinde eşekleştirme/istihmar olduğunu belirtmektedir. Şeriati, eşekleştirme metotlarını doğrudan ve dolaylı olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Şeriati’ye göre doğrudan eşekleştirme, zihinleri saptırmaya veya onları cehalete zorlarken, dolaylı eşekleştirme ise zihinleri aciliyeti olan büyük haklardan soyutlayıp onları süslemek kaydıyla aciliyeti olmayan, küçük ve önemsiz haklara yöneltmektir. Şeriati, doğrudan veya dolaylı olarak sporun, eğitimin, dinin, dinsizliğin, sanatın, kârın, ilmin, hayrın, şerrin vb. her şeyin birer eşekleştirme aracı olabileceğini belirtmektedir (Şeriati, 2017j: 87). Şeriati, bunun yanında iki çeşit eşekleştirme türü olduğunu ifade etmektedir. Bu eşekleştirme çeşitlerinden ilkinin eski eşekleştirme türü olduğunu vurgulayan Şeriati, ikincinin ise yeni eşekleştirme türü olduğunu belirtmektedir. Şeriati’ye göre eski eşekleştirme çeşidinin en büyük aracı, büyük peygamberler dönemi hariç din olgusudur. Bu açıdan din olarak para ve güç ile işbirliği yapan, resmi bir sınıfı olan sapık dinden bahsettiğini ifade eden Şeriati, eski

eşkleştirme türü temelinde en büyük faktörün din olduğunu söylemektedir. Bu faktörün yanında Şeriati, züht, şiir, ırkçılık, şükür ve geçmişi kutsama etmenlerini de eski eşkleştirme türü içerisinde konumlandırmaktadır. Şeriati'ye göre yeni eşkleştirme türü içerisinde ise uzmanlık, ilim, maddi güç, medeniyet, bireysel özgürlük, cinsel özgürlük, kadın özgürlüğü ve taklit faktörleri yer almaktadır (Şeriati, 2018f: 186-206). Şeriati, insanı veya toplumları eski ve yeni eşkleştirici yazgıdan kurtaran tek şeyin, yukarıda da ifade edilen bilim ötesi aşkın dinin bahsettiği insanî bilinç ve ideolojinin bahsettiği sosyal bilinç olduğunu vurgulamaktadır (Şeriati, 2018f: 179-180).

Şeriati'nin düşünce dünyasındaki ideoloji tasavvuru ile Cemil Meriç'in ideolojiye dair ortaya koyduğu anlayış birbiriyle benzerlik taşımaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Meriç, ideolojileri karşıt kitlelerin fikirsel savaşımı olarak tanımlamaktadır. Şeriati de ideolojiyi evrensel bir misyon çerçevesinde tevhid anlayışıyla konumlandırarak, var olan bütün fikir ve düşüncelerin karşısına yerleştirmektedir. Şeriati, ideolojiyi inanç temelinde insanın kendisi ve bağlı bulunduğu toplum karşısında yüklendiği özel bir bilinç olarak tasvir etmektedir. Bilinç etmenini ideolojinin kaynağı olarak konumlandıran Şeriati, bilincin olmadığı yerde eşkleştirmenin vuku bulacağını belirtmektedir. Şeriati'ye göre Doğu toplumlarının bilinçten yoksun bir şekilde Batı medeniyetinde ortaya çıkan modern ideolojileri taklit etmeleri, Doğu toplumlarını eşkleştirmeye yönelmektedir. Bu açıdan günümüz ideolojilerinin birer eşkleştirme aracı olduğunu vurgulayan Şeriati, siyasal ahlâk eleştirisi temelinde bir eşkleştirme aracı olarak gördüğü ideolojilere yönelik analizinde tevhid anlayışını alternatif yol bağlamında önermektedir. Şeriati'nin düşünce dünyasının temelinde eşkleştirme ve alinasyon tehlikesinden kurtulmanın yolu, bilinç etmeni doğrultusunda gerçekleşecek olan öze dönüş anlayışıdır. Bu bağlamda Şeriati, Kuzey Afrika'da bulunan üçüncü dünya ülkelerinin bilim temelinde her türlü silahla donanmış Batı medeniyetleri karşısında verdikleri başarılı mücadeleyi de bilinç etmeniyle açıklamaktadır. Şeriati'ye göre aç ve yoksul halk kitlelerinin iman ve ideoloji silahıyla bilimsel, endüstriyel ve felsefî güç ile donanmış Batı'nın sömürgeci ülkelerine karşı muzaffer olmasının temel etkeni insanî ve sosyal bilinçten kaynaklanmaktadır. Eşkleştirme faktörlerinden kurtularak kendi öz değerleri temelinde var olan ideolojiye sıkı sıkıya bağlı toplumların her güç karşısında muzaffer olacağını ifade eden Şeriati, böyle bir toplumun kısa bir zaman diliminde kendi medeniyetini inşa ederek üretici

toplum olarak makineye de sahip olacağını belirtmektedir. Bu bağlamda ikinci bölümde genel hatlarıyla ele alınan ideal insan, ideal toplum ve ideal devlet tasavvurlarında da belirtildiği üzere, İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Mekke'den Medine'ye hicreti sonrasında yeni bir toplum inşa ettiği ve bu toplum temelinde yeni bir medeniyet kurarak çağın büyük güçlerine eşit bir güce eriştiği ifade edilmişti. Şeriati, böyle bir anlayışın aksi yönde hareket edip imansız, idealsiz ve bilinçten yoksun olarak eşikleştirme faktörleri temelinde Batı toplumlarını taklide duçar olan toplumların tüketici kalacağını ve büyük bir aldanma içerisinde kendilerini üretici ve medeni sanacaklarını vurgulamaktadır. Böylelikle dünyanın geri kalmış ülkelerine, dünyanın süper güçlerini mağlup etme kudreti bahşeden bilinç etmenin önemini belirten Şeriati, bu bilinçten yoksunluğun eşikleştirme faktörlerini de beraberinde getirdiğini söylemektedir (Şeriati, 2018f: 162-164). Bu minvalde genel anlamıyla Şeriati, aline olmuş ve eşikleştirilmiş toplumların ancak ve ancak bilinç temelinde yaratacağı bir ideolojiyle kurtuluşa ereceklerini belirtmektedir. Şeriati, bu kurtuluşun yolunu da evrensel ideoloji diye tasvir ettiği tevhid anlayışı olarak göstermektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere bir dünya görüşü olarak tevhid anlayışını Şeriati, evrensel ideoloji diye konumlandırmaktadır. Yaşanılan çağda var olan ideolojilerin çıkmaza girdiğini belirten Şeriati, bu sorunsalın çözümüne yönelik alternatif yolun, evrensel ideoloji olarak İslam'ın tevhid anlayışı olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda yüzyıllar boyunca taklit ve sömürü esareti altında yaşayan Müslüman toplumlarının, öze dönüş hareketi ve tevhid ideolojisi temelinde yeniden sahneye çıktığını belirten Şeriati (2012c: 132), "Müslümanların uzun çöküş dönemi geçmektedir. İslam'ın orta çağı son buluyor ve rönesansımız –yeniden doğuş- başlamıştır" ifadelerini kullanmaktadır.

Siyasal ahlâk eleştirisi temelinde ideolojiyi (modern) bir eşikleştirme aracı olarak gören Şeriati, buna karşılık tevhid anlayışını da düşünce dünyasının merkezinde ideoloji diye tasvir ederek alternatif yol olarak sunmaktadır. Arapça v-h-d kökünden türemiş bir mastar hali olan tevhid kavramı, lügatte bir şeyin tek ve bir olarak varlığına hükmetmek ve onu diğerlerinden ayırıp her şeyden münezzehe kılmak anlamına gelmektedir. Kavramsal açıdan tevhid, gerçek manada Allah'ın bir ve tek olduğu, O'ndan başka ilah olmadığı ve O'nun ortağı ve benzerinin bulunmadığı anlamını taşımaktadır (Kalkan, 2007: 28). Tevhid kavramının tanımına yönelik Şeriati (2015: 297), "Tevhid, evrenin tek şekilli, tek iradeli ve tek yönetimli bir bütün, insanlığın fiilen

eşit değerli ve belli hedefi bulunan tek tip bir cins olduğu anlamına gelir. Çünkü bir tek aklın ürünüdür” ifadelerini kullanmaktadır. Şeriati’ye göre tevhid, Allah’ın zatının birliği anlamındadır. O, bu anlayışın yanında tevhid kavramını asıl olarak bir dünya görüşü temelinde tasvir etmektedir. Düşünce dünyasının merkezinde konumlandığı tevhid anlayışına yönelik Şeriati, şu ifadeleri dile getirmektedir:

“Benim görüşüm ve tevhidî dünyagörüşünden amacım, bütün dünyanın, dünya ve ahirete, fizik ve fizikötesine, madde ve manaya, ruh ve cisme ayrılarak değil, tek vahdet olarak algılanmasıdır. Yani tüm varlığın, bir tek küll, tek irade, akıl, duygu ve hedef taşıyan, diri ve şuurlu tek bir gövde olarak algılanmasını amaçlıyorum. Çokları inanmaktadırlar tevhide, ama sadece bir dinî-felsefî görüş olarak: Allah birdir, birden çok değildir. Sadece bu kadar, fazlası yok. Ama ben tevhidi bir dünya görüşü olarak anlıyorum ve İslam’ın onu bu kavramla söz konusu ettiğine inanıyorum” (Şeriati, 2016c: 48).

Şeriati’nin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere; Şeriati, tevhid kavramına yalnızca dinî veya felsefî bir anlam yüklemekten ziyade, dünyevî ve uhrevî bütün her şeyin birlik içerisinde olduğu bir anlayış temelinde dünya görüşü olarak anlamlandırmaktadır. Bu minvalde Şeriati’ye göre tevhid, hayatın her alanına müdahil bir hakikattir. Şeriati’nin hayatı, eserleri ve düşünce dünyasının temelinde konu edinen önceki bölümlere bakıldığında; Şeriati için tevhid kavramının, düşünsel faaliyetlerinin odak noktasını oluşturduğu gözlemlenmektedir. Tevhid kavramına yönelik bir başka ifadesinde Şeriati (2017e: 265), “Tevhid, dünyevî bir gerçek olmanın yanında, genel eşitlik ve sınıfsal birlik temeline dayalı bir toplumsal sistemle uyumlu bir düşünüş ve görüş tarzıdır” sözlerini kullanmaktadır. İslam öğretisini tevhid üzerine kurulmuş bir dünya görüşü olarak tasvir eden Şeriati, bu öğretiyi bir ideoloji bağlamında konumlandırmaktadır (Şeriati, 2017i: 490). Bu tanımlamalar ışığında denilebilir ki Şeriati’nin düşünce dünyası, bütün yansımalarıyla tevhid anlayışıyla şekillenmektedir. Bu bağlamda tevhid anlayışına yönelik genel tanımlamasında Şeriati, şu cümleleri ileri sürmektedir:

“Tevhid, insanı maddî olmayan erdemlerden, yücelme arzularından ve ilahî misyonundan soyutlamaz. Tevhid, insanı ekonomik bir hayvan derecesine indirgemez ve onun kâinatın Yaraticısıyla olan bağını koparma yoluna başvurmaz, insanın Allah ile olan ruhsal ilişkisini kesintiye uğratmaz. Tevhid,

insanda değerin asaleti yerine, kazanç ve çıkar asaletini oturtmaz. Tevhid, tabiatta ebedilik arayan, olgunluk estetik ve hakikat aşığı Tanrı benzeri insanın, hayvan gibi salt tüketim ve güç peşinde koşuşturan bir seviyeye inmesine müsaade etmez. Tevhid; insana, kör bir makine, hedefsiz, amaçsız, dağınık, tesadüfi ve saçma hareketler toplamı olarak bakmaz. İnsana, irade, hedef, bilinç, bilgi, mantık ve yaratıcılık sahibi, düşünür, bilgin, kemale doğru hareket eden, güzellik ve duyarlılık sahibi bir varlık olarak bakar. Tevhid, toplumu ölü ve sahihsiz elemanlardan ibaret değil, bilakis diri, bilgili, bilinçli ve kalp sahibi öğelerden ibaret bilir. Tevhid, toplumda, iyilikle kötülüğü, güzellikle çirkinliği, alçaklıkla yüceliği birbirinden ayırır. Tevhid, güzel ruh dalgaları karşısındaki sevgiyi hissettirerek kuvvetlendirir. Tevhid, kâinata hiçbir zerrenin hareketinin sonuçsuz, boşuna ve tesadüfi olmadığı gerçeğini de öğretilir” (Şeriatî, 2017a: 338).

Şeriatî'nin yukarıdaki pasajından da anlaşılacağı gibi; tevhid anlayışı, onun düşünsel faaliyetlerinin bütün boyutlarını kapsayan bir etkene sahiptir. Bu açıdan insanın dünyevî ve uhrevî ilişkilerinin bir bütün halinde ele alınması gerekliliğini belirten Şeriatî, bu anlayış temelinde tevhidin insan, toplum, tarih ve ideoloji alanlarını şekillendirdiğini ifade etmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere Şeriatî'nin düşünce dünyasının merkezinde bulunan en önemli etmen, bir dünya görüşü olarak tevhid anlayışıdır. Şeriatî, bilinç yoksunluğuyla ortaya çıkan alinasyon ve eşekleştirme faktörleri temelinde duçar olunan modern ideolojilere karşı bir ideoloji olarak tevhidi dünya görüşünü konumlandırarak alternatif yol sunmaktadır. Şeriatî'ye göre tevhide dayalı dünya görüşü iki boyutludur. Birinci boyut, tevhidin felsefi boyutudur. Şeriatî'ye göre bu boyut, tanrı ile dünya, doğa ile fizikötesi ve insan ile doğa arasındaki birliği ifade etmektedir. Tevhid anlayışında varlık dünyasının bir düzen içerisinde olduğunu belirten Şeriatî, bu düzenin de iradeli, bilinçli, duygu ve hedef sahibi olduğunu vurgulamaktadır. Şeriatî'ye göre tevhid anlayışında alem, dağınık uyumsuz bir düzen değil, bilakis birlik içinde bulunan bir yapıdır. Şeriatî'nin düşünce dünyasında tevhide dayalı dünya görüşünün ikinci boyutu ise; tevhidin insanî, sosyal ve ahlâkî boyutudur. Bu açıdan sosyal boyutuyla tevhidin, var olan bütün insan sınıfları, grupları ve ırkları arasındaki birlikten ibaret olduğunu ifade eden Şeriatî, tevhitte tezatlığın olmadığı anlayışıyla bütün insanların çeşitli şubelere ayrılmış olsalar da varlık kaynaklarının aynı ve din olduğunu belirtmektedir. Tevhid anlayışında sınıfsal çelişki, insanî çelişki ve

ırksal çelişki bulunmadığını vurgulayan Şeriatî, bu açıdan tevhidin sosyal boyutta birlik, insanî birlik, etnik ve sınıfsal birlik meydana getirdiğini söylemektedir. Tevhidin eylemci ve hareket boyutu temelinde ele alınması gerekliliğini belirten Şeriatî, bu anlayışın toplumsal açıdan tam manasıyla bir ideolojiyi ifade ettiğini vurgulamaktadır. Şeriatî, ahlâkî boyutta tevhidin cehaleti, menfaatperestliği ve korkuyu kesinlikle reddettiğini belirtmektedir (Şeriatî, 2017d: 150-151).

Yaşanılan çağda çıkmaza giren modern ideolojilerin ve hurafeci geleneksel düşünce kalıplarının kıskacından kurtulmanın en tabii yolunun, bilinç temelinde oluşturulacak olan bir dünya görüşü olduğunu belirten Şeriatî, bunun da ancak ve ancak ideoloji bağlamında İslâmî ekole dayandırılan tevhid anlayışıyla mümkün olabileceğini vurgulamaktadır. Böylelikle yukarıda da ifade edildiği üzere Şeriatî, modern çağda toplumların gereksinimlerine yönelik çıkmaza giren çağdaş ideolojilerin karşısına, çeşitli boyutlarıyla aklî, mantıkî ve ilmî temelleri olan evrensel ideoloji olarak tevhidi yerleştirmektedir. Bu bağlamda Şeriatî'ye göre bir dünya görüşü olarak tevhid anlayışı, bireysel ve sosyal tüm problemlere ilişkin çözüm üretebilecek bir yapıya sahiptir. Şeriatî'nin siyasal ahlâk eleştirisi temelinde ele aldığı eşekleştirme olarak ideoloji tasavvurunun karşısına konumlandığı tevhidi dünya görüşünün, insanın düşünsel, ahlâkî, sosyal, bilimsel vb. hayatını ilgilendiren tüm alanlara sirayet ettiği söylenebilir.

SONUÇ

20. yüzyılın ikinci çeyreğinde İran'ın Horasan eyaletinde dünyaya gelen Ali Şeriati, Şii ekole mensup bir ailenin çocuğudur. İlk, orta ve lise eğitimini Meşhed'te tamamlayan Şeriati'nin düşünce dünyasının alt yapılarını oluşturan asıl etmen, dini ilimlere vakıf dönemin ileri gelen ulemalarından olan babası Muhammed Taki'dir. Ali Şeriati, resmi eğitim sürecine başlamadan evvel, ilk eğitimini babası aracılığıyla almıştır. Bu da onun, henüz çocuk yaşlarda dini bilimlere yönelmesini sağlamıştır. Hayatının ilk dönemlerinde dini bilimlerin yanında felsefe ve irfan ile tanışan Şeriati, bu dönemlerde bile yaşadığı günün koşullarını tarihsel diyalektik bağlamında değerlendirip sosyolojik çıkarımlar elde etmiştir.

Lise eğitiminin ardından kısa bir dönem öğretmenlik yapan Şeriati, eğitim sürecine Tahran Üniversitesi'ne bağlı Meşhed İnsani İlimler ve Edebiyat Fakültesi'nde devam etmiştir. Fakülteyi birincilikle bitiren Şeriati, doktora eğitimi için Fransa'ya gitmiş ve burada Batı düşünce dünyasının fikir insanlarıyla tanışma fırsatı bulmuştur. Paris'teki Sorbonne Üniversitesi Edebiyat ve Sosyal Bilimler bölümüne kayıt yaptıran Şeriati, Fransa'da bulunduğu süre zarfında Albert Camus, Frantz Fanon ve Louis Massignon vb. Batı düşünce dünyasının tanınmış birçok fikir insanını yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Bu dönemde sömürü altında olan Kuzey Afrika'nın çeşitli ülkelerinin Fransa'da bulunan öğrenci örgütleriyle ilişki kuran Şeriati, bu örgütlerin Avrupa'da gerçekleştirdiği birçok faaliyete katılım sağlamıştır. Böylelikle eylemci tavır ile düşünce dünyasını Doğu/Batı ekseninde yorumlayan Şeriati, ortaya koyduğu yenilikçi fikirleriyle yaşadığı çağa damgası vurmuştur.

İran'a döndükten sonra Meşhed Üniversitesi Tarih Bölümü'nde asistanlık yapmaya başlayan Şeriati, kısa bir süre zarfında ülke çapında İslamî modernist olarak ün kazanmıştır. Bu bağlamda Hüseyiniye-i İrşad'ta ders vermeye başlayan Şeriati, üniversite gençliği üzerinde etkili olmuş ve bir süre sonra ifadelerindeki rejim karşıtlığı iddiasıyla İran istihbarat birimi Savak tarafından tutuklanıp 18 ay hapse atılmıştır. Hapis cezasının akabinde sıkı gözetime tabi tutulan Şeriati, bu durumdan rahatsız olarak Avrupa'ya gitmiş ve orada İngiliz istihbaratının yardımıyla Savak tarafından öldürülmüştür. Şeriati'nin gerek sosyal hayatı gerekse entelektüel hayatı çok zor ve sıkıntılı geçmiştir.

Şeriatî'nin fikir dünyasını etkileyip belirginleşmesine etki eden önemli faktörlerin başında çevre koşulları gelmektedir. Bu açıdan dini ekole sıkı sıkıya bağlı olan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmesi ve bu çevrede büyümesi nedeniyle din olgusunun Şeriatî'nin düşünce dünyasını derinden etkilediği söylenebilir. Bunun yanında Avrupa'daki eğitimi sürecinde Batı kültürünü ve düşünce dünyasını yakından tanıma fırsatı bulan Şeriatî, fikirsel ifadelerini Doğu/Batı ekseninde analize tabi tutarak İslamî ekol ışığında ortaya koymuştur. Şeriatî, Doğuya Batılı, Batıya da Doğulu gözlerle bakmayı başarmış ender düşünürlerden biri olmuştur. Şeriatî'nin düşünce dünyasının en önemli besin kaynağı İslam olmuştur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'i iyi bilmesi ve İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ve de aile fertlerinin yaşantılarını inceleyip özümsemesi, bu özelliğini açıkça göstermiştir. Şeriatî'nin düşünce dünyasının bir diğer besin kaynağı da Doğu ve Batı kültürlerinde yetişen fikir insanları olmuştur. Bu bağlamda Şeriatî, Batı'da Jean-Paul Sartre, Karl Marx, Albert Camus, Louis Massignon, Frantz Fanon vb. düşünce insanlarından etkilenirken; Doğu'da ise Buda, Gandi, Mazdek, Konfüçyüs vb. fikir adamlarından etkilenmiştir.

Şeriatî'nin düşünce dünyasını etkileyen en önemli şahsiyet, mensubu olduğu Şii ekolün önderi kabul edilen Hz. Ali'dir. Hz. Ali'yi mutlak aşkın numunesi olarak gören Şeriatî, Onu, güzelliklerin ve erdemlerin en yüce simgesi diye ifade etmiştir. Şeriatî, İslam dini temelinde fikir üreten çağdaş düşünürlerden de beslenmeyi ihmal etmeyerek, bu bağlamda devrin eylemci fikir insanları olan Muhammed İkbal, Seyyid Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abdüh'un düşüncelerinden de yararlanmıştır. Genel anlamda Şeriatî'nin düşünce dünyasının belirginleşmesi hakkında denilebilir ki; O, Doğu ve Batı ilim havzalarının iyi tanınması için çalışmış ve bu minvalde İslam ekolü temelinde öze dönüş hareketiyle dağılmış ve parçalanmış Müslüman ülkelerini kurtuluşa erdirmek için çaba sarf etmiştir. Şeriatî'nin düşünce dünyası çok geniş bir alandan etkilenirken, ortaya koyduğu düşünceler de kendi çağdaşları tarafından çok geniş bir alanda benimsenmiştir.

Şeriatî'nin düşünce dünyasının etkilendiği ve etkilediği geniş yelpazeyi en iyi şekilde açıklayacak olan kendi eserleridir. Eserlerinin çoğunluğunu verdiği konferanslar ve ders kayıtlarının derlenerek yayımlandığı kitaplar oluşturmaktadır. Çalkantılı geçen hayat hikayesinin aynası niteliğindeki eserleri, Şeriatî'nin düşünce dünyasının etki alanlarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Şeriatî'nin eserlerinin, dünyanın çeşitli ülkelerinde farklı dillere çevrilmesi ve kendi ülkesi olan İran'da satış rekorları kırması,

onun fikir dünyasının toplumsal açıdan ne denli karşılık bulduğunun göstergesi niteliğindedir. Genel anlamıyla düşünürün fikir dünyasını yansıtan eserlerinde ağırlıklı olarak din, felsefe, siyaset ve sosyoloji konuları işlenmiştir.

Siyaset kuramının temel unsurlarından olan insan kavramına yönelik Şeriati, tarihin ilk evlerinden günümüze değin diyalektik bir metot çerçevesinde yaklaşmıştır. İnsanı çeşitlilik arayan, yaratan, isyan eden, ütöplast ve tabiatı bildiği halde kendisine yabancı bir varlık olarak tanımlamıştır. Şeriati, insan kavramını incelerken, özellikle egzistansiyalistlerin ortaya koyduğu varlık/mahiyet metaforunu desteklemiş ve insanın, doğumundan sonra ki kişiliğini belirleyecek olayların ışığında mahiyet elde ettiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda İslam'daki yaratılış kıssasına değinen Şeriati, insanın kurumuş balçık ve Allah'ın ruhu olmak üzere iki farklı boyutu olduğunu ve de bu bağlamda bir boyutuyla aşağılığa bir diğer boyutuyla da yüceliğe meyilli olduğunu belirtmiştir. Bu açıdan insanı, "imek" (var olmak) olan diğer canlılardan ayıran en belirgin özelliğinin "olmak" (oluş, olma süreci) terimiyle açıklanabileceğini ifade etmiştir. Bu süreç temelinde insanın üç özelliğinin bulunduğunu vurgulayan Şeriati, bunlardan ilkinin bilinç, ikincisinin seçmek ve son olarak üçüncüsünün de yaratmak (endüstri) olduğunu belirtmiştir.

Tarih, toplum, tabiat ve kendilik olmak üzere "İnsanın Dört Zindanı"ndan bahseden Şeriati, ilk üç zindandan kurtuluşun bilim ile mümkün olduğunu vurgulamıştır. Şeriati, insanın son zindanı olan kendi zindanından kurtuluşunun ise ancak ve ancak din temelinde isâr ile mümkün olacağını ifade etmiştir. Bu zindanlardan kurtuluş ile birlikte ideal insan prototipinin çizilebileceğini belirten Şeriati, İslam inancı temelinde ideal insan prototipi olarak Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Hz. Fatıma, Hz. Zeynep ve Ebûzer Gıfarî 'yi işaret etmektedir. Şeriati, Müslüman şahsiyetlerin yanında Batılı düşünce insanları olan Pascal, Marks ve Sartre; Doğulu fikir insanları olan Buda, Mazdek ve Hallâc'ı da ideal insan prototipinde konumlandırmaktadır. Sonuç olarak denilebilir ki, Şeriati için ideal insan prototipinde konumlanan şahsiyetler; genelde İslam ve özelde Şii ekolde yer edinen tarihi şahsiyetlerdir.

Şeriati'nin düşünce dünyasında konumlanan ideal toplum tasavvuru, öncelikli olarak tarih felsefesi temelinde Habil ile Kabil kıssasıyla ele alınmıştır. Bu açıdan

Kur'an'a dayalı bir İslam toplumbilimi geliştiren Şeriatî'ye göre dinler tarihinde ilk insan olan Hz. Âdem'in iki oğlu Habil ve Kabil arasında cereyan eden çatışmanın sonucunda Kabil'in kardeşi Habil'i öldürmesiyle tarihte var olan iki karşıt cephe oluşmuştur. Bu bağlamda tarihsel süreçte Habilî ve Kabilî olmak üzere iki farklı toplum yapısının oluştuğunu belirten Şeriatî, Habilî kanadı ezilmiş mahrum halk kitleleri olarak tasvir ederken, Kabilî cepheyi ise sisteme egemen tekelci güçler diye ifade etmektedir. Şeriatî, Habilî ve Kabilî toplumları dinsel anlamda incelerken; tevhid dini ve şirk dini metaforuyla bu kavramları konumlandırmaktadır. Şeriatî'ye göre tevhid dini Habilî toplumları temsil ederken, şirk dini ise Kabilî toplumları temsil etmektedir. Bu doğrultuda Kabilî toplumlarda ideal toplumun inşasının imkânsız olduğunu vurgulayan Şeriatî, ideal toplumun ancak ve ancak tevhid dinine mensup Habilî toplumlarca inşa edilebileceğini belirtmektedir. Nitekim, Şeriatî'ye göre tarihte kurulan tek ideal toplum, İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Mekke'den Medine'ye hicreti sonrasında kurduğu Medine Toplumunu (Ümmet)'dur. Bunun nedeni olarak kurulan bu on yıllık ideal toplumun Allah'ın ve halkın dini olan tevhid inancı esaslarına göre tesis edilmesine bağlayan Şeriatî, bu dönemde sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel eşitliğin söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan denilebilir ki, Şeriatî'nin düşünce dünyasının merkezinde yer alan ideal toplum tasavvuru Habilî toplum anlayışına yaslanmaktadır.

Şeriatî'nin düşünce dünyasının bir diğer sorunsalı da ideal devlet tasavvurudur. Siyaset kavramını bu temelde ele alan Şeriatî, siyasetin asıl hedefinin halkı idare etmekten ziyade inşa etmeye yönelik olması gerekliliğini ifade etmektedir. Nitekim, siyaset teriminin "vahşi atı terbiye etmek" anlamına geldiğini belirten Şeriatî, bu kavramın temelinde bir hükümetin görevi, mevcut toplumsal, ruhi, fikri ve ahlâki durumunu olması gerekene dönüştürme ideali olarak tasvir etmiştir. Bu bağlamda ideal insan ve ideal toplum tasavvurlarında olduğu gibi Şeriatî'nin düşünce dünyasında var olan ideal devlet anlayışının temelinde genelde İslam özelde ise Şii ekol yer almaktadır. Bu açıdan Şeriatî'ye göre tarihsel süreç içerisinde ideal devlet olarak tasvir edilebilecek iki dönem mevcuttur; bunlardan ilki Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Medine'de kurup yönettiği İslam Devleti'nin ilk on yıllık dönemi, ikinci dönem ise Hz. Ali'nin yönetimindeki beş yıllık dönemdir. Şeriatî, ideal devleti tasvir ederken, sınıfsız bir toplum temelinde Ali Şiası olarak kavramsallaştırdığı ekolün esasları çerçevesinde açıklamaktadır.

Fransız düşünür Antoine Destutt de Tracy tarafından 18. yüzyılda “düşüncelerin bilimi” olarak ortaya atılan ideoloji kavramı, Şeriatî için tam manasıyla bir “inanç bilimi” temelinde ele alınmaktadır. Şeriatî, bu minvalde din olgusunu ideoloji olarak tasavvur ederek, bu bağlamda geleneksel din ve ideolojik din ayırımına gitmiştir. Geleneksel dini miras kalmış inançlar temelinde ele alan Şeriatî, ideolojik dinin ise bilinçli bir biçimde tercih edilen din olduğunu belirtmektedir. Genel anlamıyla Şeriatî'nin düşünce dünyasında ideoloji tasavvurunun karşılığında din vardır; O, İslam'ı ideoloji olarak konumlandırmaktadır. Nitekim, denilebilir ki Şeriatî'nin düşünce dünyasında yer alan ve İslamî ekole dayandırılan tevhid kavramı, evrensel bir ideoloji olarak tasvir edilmektedir.

Ahlâkî değerler bütünü olarak tanımlayan Şeriatî, tam anlamıyla ahlâkın, ideal insan prototipinde konumlandığını vurgulamaktadır. Bu açıdan Şeriatî, ahlâkın, insanın kendine has fitratından kaynaklanan değerler olduğunu ifade etmiştir. Şeriatî, ahlâkî isâr, hayır/şer ilkesi ve emredici/alıkoyucu olmak üzere üç temel üzerine yerleştirmiştir. Bu minvalde Şeriatî'ye göre ahlâk, isâr esası gereğince hayır ve şerrin bilinmesi ve yapılacak seçim zamanında insanı yönlendiren insanüstü etmenlerin belirlenmesidir. Ahlâk kavramına açıklık getiren Şeriatî, irfanî duyguya önemle değinmiştir. Şeriatî'ye göre ahlâkî olan bütün değerler, irfanî duygunun üzerine kurulmuştur. Yaşanılan çağda en önemli sorunsalın ahlâkî çöküntü olduğunu belirten Şeriatî, bunun nedenini de ahlâkın alt yapısı olan dinin bir tarafa bırakılmasıyla açıklamaktadır. Bu doğrultuda Şeriatî'ye göre ahlâk, dinin üst yapısıdır.

Şeriatî, bilincin olmadığı toplumlarda eşkleştirmenin kaçınılmaz olduğunu belirtir. Özellikle Batı toplumlarını bilinçsiz bir şekilde taklide yönelen İslam toplumlarının eşkleştirmenin türlerine maruz kaldığını vurgulayan Şeriatî, bu tehlikeden kurtulmanın yolunun bilinç temelinde gerçekleşecek olan “öze dönüş” hareketi olduğunu ifade etmiştir. Tevhid kavramı, Şeriatî'nin düşünce dünyasında var olan bütün olumsuzluklara çözüm niteliğindeki bir terimdir. Nitekim, siyasal ahlâk eleştirisi temelinde modern ideolojileri eşkleştirmenin bir aracı olarak gören Şeriatî, İslamî ekole dayandırdığı tevhid anlayışını düşünce dünyasının merkezinde evrensel ideoloji olarak tasvir etmiştir.

Sonuç olarak hem Doğuyu hem Batıyı özümsemiş bir düşünür olan Şeriati, siyasal ve sosyal teori içinde önemli bir konumu işgal etmektedir. İçinde yaşamış olduğu İran toplumuna, siyasetine ve diğer Doğu toplumlarında ideolojinin bir ahlâk haline gelmesine önemli eleştiriler sunan Şeriati, bu eleştirilerini İslam ontolojisinde ve Batı epistemolojisinden süzölmüş Doğu hikmetine dayandırmaktadır. Şeriati'nin temel meselesi, bir modernizm eleştirisi olarak okunabilir. Bu hususta modernleşen Doğu toplumlarının, Batı merkezinden aldıkları dünya görüşü ve yaşam tarzı olarak ideolojilere ve bu ideolojilerin getirmiş olduğu ahlâkî doğruluk ölçütlerine eşleştirme metaforuyla karşı duran Şeriati, bir bütün olarak hikmet dışı düşünce ve eylemleri eşleştirme kavramıyla tanımlamaktadır. Bu doğrultuda modern Batı tipi ideolojilerin Doğu'da hayat tarzı ve dünya görüşü haline gelmesi, bir bütün olarak Doğu toplumlarının eşleştirmeye maruz kaldıklarını göstermektedir. Buradan hareketle bu eşleştirmeden kurtulmanın reçetesi ise, tevhid anlayışı olarak sunulmaktadır. Şeriati'ye göre tevhid, ideolojik ayrımların ötesinde ontolojik olarak İslam idealine yaslanan ve Batı'nın bilimsel tekniklerini kullanan ve Doğu hikmetiyle yoğrulmuş insana, insanlığa ve insanlık yönetimine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Althusser, L. (2016). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Alp Tümertekin (çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Akseki, A.H. (1968). *Ahlak Dersleri*. İstanbul: Üçdal Neşriyat Yayınevi.
- Alkan, T. (1993). *Siyasal Ahlak ve Siyasal Ahlaksızlık*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Bayram, A.K. (2006). Siyasetin Ahlakilik Problemi. *II. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı*. Ankara: ODTÜ Felsefe Bölümü.
- Bulaç, A. (2012). İslam Düşünce Geleneğinde Ali Şeriatî. *Ali Şeriatî Sempozyumu*. İstanbul: 17-18 Kasım 2012.
- Cesur, E. (2012). Dr. Ali Şeriatî'nin Siyasal Düşüncesi. *Ali Şeriatî Sempozyumu*. İstanbul: 17-18 Kasım 2012.
- Cesur, E. (2007). *Dr. Ali Şeriatî ve Bir İdeoloji Olarak İslamcılık*. İstanbul: Bakış Yayınları.
- Cesur, E. (2017). *Müslüman Sosyalistler*. Ankara: Eskiyeşi Yayınları.
- Çetinkaya, B.A. (2015). Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni-Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslam Düşüncesi. Selim Eren ve Ali Öztürk (ed.). İstanbul: *İnsan Yayınları*, Cilt 10, s.264.
- Çifci, Y. (2016). Ahlak ve Ahlaksızlık Arasında Nietzsche. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 65-73.
- Edisyon. (1998). *Dünyada Ali Şeriatî*. Yasin Demirkıran (çev.). İstanbul: Ekin Yayınları.
- Eliaçık, R.İ. (2003). *İslam'ın Yenilikçileri III*. İstanbul: Medcezir Yayınları.
- Eliaçık, R.İ. (2018). *Yenilikçi Müslüman Düşünürler*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Hashemi, M.M. (2016). *İslami Entelektüalizm*. Abuzer Dişkaya (çev.). İstanbul: İlimyurdu Yayıncılık.
- İnayet, H. (1995). *Çağdaş İslami Siyasi Düşünce*. Yusuf Ziya Keskin (çev.). İstanbul: Yöneliş Yayınları.

- Işık, H. (2008). Şii Düşünür Ali Şeriatî ve Dinlerle İlgili Görüşleri. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*. Sayı: 26, 10.
- Kalkan, A. (2007). *Gençler İçin Akaid Müslümanın Akaidi İnanç Esaslarımız*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kayacan, M. (2012). Sosyoloji ve Kur'an'ın Ortak İlgi Alanı: Toplumsal Değişim ve Çöküş Yasaları. *Milel ve Nihal Dergisi*. Cilt 9, sayı: 3.
- Kırlangıç, H. (2012). İslam Düşünce Geleneğinde Ali Şeriatî. *Ali Şeriatî Sempozyumu*. İstanbul: 17-18 Kasım 2012.
- Mannheim, K. (2016). *İdeoloji ve ütopya*. Mehmet Okyavuz (çev.). Ankara: Nika Yayınları.
- Meriç, C. (2016). *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2017a). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (2017b). *Kırk Ambar-II*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Onat, H. (1989). Şiilik ve Günümüz Şiiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine. *İslami Araştırmalar Dergisi*. Cilt 3, sayı:3.
- Örs, H.B. (2016). *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. H. Birsen Örs (drl.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öz, M. (2004). "Meşhed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt XXIX. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özlem, D. (2016). *Kavramlar ve Tarihleri*. İstanbul: Notos Kitap.
- Subaşı, N. (2010). "Şeriatî Ali". *DİA*, Cilt XXXVIII İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Subaşı, N. (2012). Ali Şeriatî: Niyet, Tavır ve Eylemin Entelektüel Dili. *Ali Şeriatî Sempozyumu*. İstanbul: 17-18 Kasım 2012.
- Şeriatî Rezavî, P. (2012). Protokol Konuşmaları. *Ali Şeriatî Sempozyumu*. İstanbul: 17-18 Kasım 2012.
- Şeriatî Rezavî, P. (2016). *Ali Şeriatî İle Birlikte I*. Mustafa Subaşı (çev.). İstanbul: Ulak Yayınları.

- Şeriati Rezavi, P. (2017). *Ali Şeriati İle Birlikte II*. Mustafa Subaşı (çev.). İstanbul: Ulak Yayınları.
- Şeriati, A. (1998). *Yarının Tarihine Bakış*. Orhan Pekin, Ejder ve Said Okumuş (çev.). İstanbul: Birleşik Yay.
- Şeriati, A. (2012a). *Mektuplar*. Esra Özlük (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2012b). *Muhtelif Eserler I*. Kenan Çamurcu (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2012c). *Muhtelif Eserler II*. Kenan Çamurcu (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2013a). *Medeniyet Tarihi II*. Ejder Okumuş (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2013b). *Biz ve İktbal*. Derya Örs (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2014). *Aşına Yüzlerle*. Davut Duman (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2015). *Adem'in Vârisi Hüseyin*. Murat Demirkol (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2016a). *Kendini Devrimci Yetiştirmek*. Ejder Okumuş (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2016b). *Şia*. Hicabi Kırlangıç (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2016c). *İslambilim I*. Hicabi Kırlangıç (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2016d). *Dünyagörüşü ve İdeoloji*. Kenan Çamurcu (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2016e). *İran ve İslam*. Kenan Çamurcu (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2017a). *Öze Dönüş*. Ejder Okumuş (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2017b). *Ali Şiası Safevî Şiası*. Hicabi Kırlangıç (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2017c). *İslam ve Sınıfsal Yapı*. Doğan Özlük (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2017d). *Medeniyet I*. Ejder Okumuş (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2017e). *İslambilim II*. Hicabi Kırlangıç (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2017f). *İslambilim III*. Hicabi Kırlangıç (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.

- Şeriati, A. (2017g). *Kendisi Olmayan İnsan*. Ejder Okumuş (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2017h). *Ali*. Alptekin Dursunoğlu (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2017ı). *İslam'ı Tanıma Metodu*. Derya Örs, Hicabi Kırlangıç ve Murat Demirkol (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2017j). *Kavramlar Sözlüğü*. Hüseyin Nazlıyıldırım (drl.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018a). *Ebuzer*. Abdullah Yeğın (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018b). *Dua*. Derya Örs (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018c). *Çöle İniş (Hubut-Kevir)*. Hicabi Kırlangıç ve Derya Örs (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018d). *Dinler Tarihi I*. Ejder Okumuş (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018e). *Dinler Tarihi II*. Ejder Okumuş (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018f). *Ne Yapmalı*. Hicabi Kırlangıç ve Murat Demirkol (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018g). *Dine karşı Din*. Doğan Özlük (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018h). *İnsan*. Şamil Öçal (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018ı). *İbrahim'le Buluşma*. Murat Demirkol (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018j). *İslam Nedir Muhammed Kimdir*. Murat Demirkol (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018k). *Yeni Çağ'ın Özellikleri*. Hicabi Kırlangıç, Murat Demirkol, Mahmut Caduk ve Esra Özlük (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018l). *Sanat*. Ejder Okumuş, Sait Okumuş ve Şamil Öçal (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018m). *Yalnızlık Sözleri I*. Okan Sevinç (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2018n). *Yalnızlık Sözleri II*. Okan Sevinç (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şeriati, A. (2019a). *Hac*. Ejder Okumuş (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.

- Şeriati, A. (2019b). *Kadın (Fatıma Fatımadır)*. Esra Özlük (çev.). Ankara: Fecr Yayınları.
- Şita, İ.D. (1988). *Dr. Şeriati ve Öze Dönüş Teorisi*. Yasin Demirkıran (çev.). İstanbul: Ebin Yayınları.
- Tillich, P. (2014). *Ahlak ve Ötesi*. Aliye Çınar (çev.). Ankara: Elis Yayınları.
- Toker, İ. (2009). İslam Sosyolojisi Kavramı ve Ali Şeriati Üzerine Kritik Bir Yaklaşım. *Bilimname Dergisi*. Sayı XVI. 91-105.
- Yavuzylmaz, Y. (2017). *Ali Şeriati Düşüncesine Giriş*. İstanbul: Sude Yayınları.
- Yılmaz, M. (2007). Ali Şeriati'nin Hayat ve Düşüncesine Toplu Bir Bakış. *Bilimname Dergisi*. 58-72.
- Rahnema, A. (2005). *Müslüman Ütopycı*. İhsan Toker (çev.). Ankara: Hece Yayınları.
- Rahnema, A. (2016). *Ali Şeriati Bir Müslüman Ütopistin Siyasi Biyografisi*. Zehra Savan (çev.). İstanbul: Kapı Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Mesut KOVALAR 27.10.1988 tarihinde Bingöl'de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimi Bingöl'de tamamladı. 2016 yılında Balıkesir Üniversitesi İ.İ.B.F Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünden mezun oldu. 2017 yılında Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD'de Yüksek Lisansa başladı ve bu programa halen devam etmektedir.